

**19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
BOSNA-HERSEK'TE ORYANTALİST MİMARLIK**

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİSTON MERKEZİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Mimar Zehra DEMİROK
(502991203)**

104072

104072

**Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 11 Haziran 2001
Tezin Savunulduğu Tarih : 4 Temmuz 2001**

Tez Danışmanı :

Prof.Dr. Günkut AKIN

Diğer Jüri Üyeleri :

Prof.Dr. Ayla ÖDEKAN (İ.T.Ü.)

Doç.Dr. Cengiz CAN (Y.T.Ü.)

TEMMUZ 2001

ÖNSÖZ

Saraybosna kentini gezerken camisi, bedesteni ve sıralı dükkanları ile Osmanlı dönemine ait Başçarşı bölgesinin başlangıcında (ya da bitiminde) karşıma birden büyük kütlesi ile Belediye Binası çıkmıştı. Bu çok farklı, anıtsal yapı hala şehre oldukça yabancı olmasına rağmen yapıyı görür görmez çok sevmiştim. Özenle işlenmiş cephesi ile yapı geçirdiği korkunç savaş dönemine rağmen Miljacka Nehrini taçlandırmaktadır. Bosna-Hersek'te Oryantalizm konusunu çalışma fikrini veren Amir Pašić'e bana yeni bir dünya görüşü kazandırdığı ve Ağa Han Kuruluşunun zengin kaynak olanaklarından yararlandığı ve son olarak yaptığı sabırlı ve değerli çeviriler için çok teşekkür ederim.

Sayın Günkut Akın'a çalışmam boyunca bana yol gösterdiği ve ilgisini ve anlayışını üzerimden eksik etmediği için teşekkür etmek isterim. Mimarlık eğitimim boyunca en zevkli desler Mimarlık Tarihi dersleri olmuştur. Bunu sağlayan, başta Günkut Akın olmak üzere Mimarlık Tarihi kürsüsüne teşekkürü bir borç bilirim.

Yaşamım boyunca bana sevgisi ile güç veren ve sabrını benden esirgemeyen sevgili eşim Barış Telseren'e ve çalışmalarımı sabırla okuyan Burcu Tözün'e ayrıca teşekkür ederim. Saraybosna'da araştırmalarımnda bana çok yardımcı olan Aida İdrizbegović'e teşekkür ederim.

Turgut Saner'in İstanbul'da Oryantalizm kapsamlı ve çok değerli kitabı tez hazırlama sürecim boyunca baş kaynağım olmuştur. Balkanlarda Osmanlı dönemi çalışmaları kadar Osmanlı dönemi sonrası çalışmaları da önemlidir. Kültürümüzün bu önemli parçasına daha çok önem verilmesini ve çalışmaların sürdürülmesini diliyorum.

Temmuz 2001

Zehra DEMİROK

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa no</u>
ÖNSÖZ	ii
ŞEKİL LİSTESİ	v
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
1. GİRİŞ	1
2. AVRUPA'NIN DOĞU'YA İLGİSİ VE ORYANTALİZM	3
2.1. Dünya Sergileri ile Doğu'nun Tanınması	4
2.2. Resim ve Edebiyatta Oryantalizm	6
2.3. Mimarlıkta Oryantalizm	7
3. 19. YÜZYILA KADAR BOSNA-HERSEK'İN TARİHİ	19
3.1. İlk Çağ ve Orta Çağda Bosna-Hersek	19
3.2. Bosna-Hersek'in Dinsel Yapısı	19
3.3. Osmanlı Hakimiyetindeki Bosna-Hersek	21
3.3.1. Bosna-Hersek'in Müslümanlaştırılması	21
3.3.2. Toplum, Kültür ve Ekonomik Yaşam	21
3.3.3. Osmanlı Devletindeki Yenilik Hareketleri ve Bosna-Hersek Tepkisi	23
3.4. 19. Yüzyılın Sonunda Balkanlardaki Politik Durum	24
4. AVUSTURYA-MACARİSTAN YÖNETİMİNDE BOSNA-HERSEK	26
4.1. Avusturya-Macaristan İkili Monarşisi	26
4.2. Avusturya-Macaristan yönetimine Geçişteki Sosyal Yapı	27
4.3. Avusturya-Macaristan Yönetimi	27
4.4. Bosna Cemaatlerini Birleştirme Çabaları	29

5. 19. YÜZYILDA BOSNA-HERSEK MİMARLIĞINDA BATILI	31
5.1. Batılı Mimarlığın Getirdiği Kentsel Değişim:Saraybosna, Mostar	31
5.2. Yeni Yapı Biçimleri ile Gelen Batılı Akımlar	35
5.3. Oryantalizm Üslubunda Uygulama Yapan Batılı Mimarlar	37
5.4. Oryantalizmle Doğan Yerel Mimarlık İlgisi ve Bosna Üslubu	40
6. BOSNA-HERSEK'İN ORYANTALİST YAPILARDAN ÖRNEKLER	44
6.1. Kamu Yapıları	44
6.2. Ticaret Yapılar	60
6.3. Konutlar ve Diğerleri	67
7. SONUÇ	70
KAYNAKLAR	73
ÖZGEÇMİŞ	76

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 2.1 : Kew Bahçesinde Çin Pagodası.....	9
Şekil 2.2 : Picadilly Meydanındaki Mısır Binası.....	10
Şekil 2.3 : Gloucestershire’de Sezincote Malikanesi.....	11
Şekil 2.4 : Brighton’da Kraliyet Köşkü.....	12
Şekil 2.5 : J. Murphy Aslanlı Avlu çizimi.....	13
Şekil 2.6 : Wilhelma Sarayı Kubbeli Salon Çizimi.....	14
Şekil 2.7 : Wilhelma Sarayı Kubbeli Salon.....	14
Şekil 2.8 : L. Zanth’ın kitabından bezeme örnekleri.....	14
Şekil 2.9 : Paris’te Türk Kahvesi.....	16
Şekil 2.10 : Wolfenbüttel’de Türk Kahvesi.....	16
Şekil 2.11 : 1862’de yapılan Türk Banyosu.....	17
Şekil 2.12 : Türk Banyosundan detay.....	17
Şekil 2.13 : Panopticon binasının uygulanamayan tasarımı.....	17
Şekil 2.14 : Dresden’de Yeniice Sigara Fabrikası.....	18
Şekil 2.15 : Viyana Döbling’de Böcek İlaçları Fabrikası.....	18
Şekil 3.1 : 1878’de Bosna-Hersek.....	25
Şekil 5.1 : 1879’da Saraybosna Kenti.....	32
Şekil 5.2 : Stros Mayer Caddesi ve Katedral.....	33
Şekil 5.3 : Saraybosna’nın 19. yy’da gelişen nehir çevresi.....	33
Şekil 5.4 : 1908’de Mostar.....	34
Şekil 5.5 : 1911’de Banja Luka vali evi.....	42
Şekil 5.6 : 1910’da Banja Luka’da banka.....	43
Şekil 5.7 : 1912’de Tuzla Belediye Binası projesi.....	43
Şekil 6.1 : Mostar’da Avusturya-Macaristan Lisesi(Gymnasium).....	44
Şekil 6.2 : Atnalı kemer detayı.....	45
Şekil 6.3 : Kaş kemer detayı.....	45
Şekil 6.4 : Fatımi döneminden detay.....	45
Şekil 6.5 : Giriş holü tavan bezemesi.....	46
Şekil 6.6 : Vakıf Sarayı.....	47
Şekil 6.7 : 20. yy. başlarında Vakıf Sarayı.....	47
Şekil 6.8 : Vakıf Sarayının oryantalist öğeleri.....	47
Şekil 6.9 : 20. yy. başlarında Aşkenaz Sinagogu.....	48
Şekil 6.10 : Aşkenaz Sinagogunun bugünkü hali.....	48
Şekil 6.11 : Sinagogun nehre bakan cephesinden detay.....	49
Şekil 6.12 : Sinagogun yan cephesinden detay.....	49
Şekil 6.13 : Bosanski Brod Tren İstasyonu Proje Önerileri.....	50
Şekil 6.14 : Bosanski Brod Tren İstasyonu.....	50
Şekil 6.15 : Brcko Belediye Binası.....	50
Şekil 6.16 : Posavina Otelı.....	50
Şekil 6.17 : İslam Hukuku Okulu.....	51
Şekil 6.18 : İslam Hukuku Okulunun Planı.....	52
Şekil 6.19 : Travnik Medresesi.....	53

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BOSNA-HERSEK’TE ORYANTALİST MİMARLIK

ÖZET

17. ve 18. Yüzyıllarda Avrupa devletlerinin Doğu ile özellikle Uzak Doğu ile ticaret ilişkileri çok ilerlemişti. Ticari başlayan ilişkiler ve seyahat koşullarının iyileşmesi bu ilgi çeken egzotik bölgelere ziyaret edenlerin sayısını artırdı. Avrupa sanatında Yunan ve Gotik dirilişi yaşanmaktaydı. 18. Yüzyılın usçuluğuna ve neoklasikçiliğine tepki olarak doğan Romantizm 19. Yüzyılın sonuna kadar sürdü. Batı’daki Romantizm taraftarları bozulmamışlığı ve zaman dışılığın kaynağını Doğu’da bulmuşlardı. Resimde doğruluğa pek önem vermeyen Egzotizm yerini daha gerçekçi bir anlayışın egemen olduğu Oryantalizm’e bırakmıştır. Arkeolojik alanlar, İslam mimarlığı ve Arap dünyasının egzotik öğeleri sanatçıları bu bölgeye çekmiştir. Elhamra Sarayı önce edebiyatçılar için için vazgeçilmez bir kaynak olmuş ve öykülerle başlayan ilgi yerini ciddi çizimler ve incelemeler yapılmaya bırakmıştır.

Mimarlıkta Oryantalizmin ilk örnekleri bahçe düzenlemelerinde verilmiştir. Çin bahçelerinin düzeni ile egzotik elemanların bir arada kullanıldığı jardin anglo-chinois olarak adlandırılan yeni bir bahçe düzeni yaratılmıştır. Dekorasyonda Çin, Hint duvar kağıtları, egzotik öğeler yerini Arap, Türk, Magrip Odalarına bırakmıştır. İngiltere’de başta olmak üzere Oryantalizm eğlence ile özdeşleşmiştir. Oryantalizm Avrupa’da bir moda haline gelmiştir; soyluların değişiklik ve Doğu’ya merakları sonucu yaratılan odalar, saraylar ve bahçe düzenlemeleri olarak gelişmiştir.

19. Yüzyılın ikinci yarısında Bosna-Hersek’de Oryantalizm üslubunda örnekler verilmiştir. Bahsedilen dönemde uzun dönem Osmanlı hakimiyetinde bulunan Bosna-Hersek artık Avusturya-Macaristan dönemini geçirmektedir. Ülke çeşitli etnik ve din gruplarını barındırdığı için Monarşi ülkede birliği kurmak için çeşitli politik yollara başvurmuştur. Osmanlı döneminden kalan Vakıf kurumları ile beraber Müslüman halkın sempatisini çekmek için yönetim, Oryantalizm’in kent ölçeğinde uygulanmasına destek olmuştur. İdare yapılarından, okullar, villalara kadar çok sayıda örnek verilmiştir. Yapılan uygulamalar iki grupta toplanabilir; batılı bir yaklaşımla bazı Kahire ve Magrip bezeme sözlüğünden alınan seçmelerle cephe düzenlemeleri olarak yansıyanlar ve bir de cephelerde olduğu kadar plan şemalarında da yerel öğelerin kullanılmaya çalışıldığı örneklerdir. Mümkün olduğu kadar çok örneğin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Fakat kaynak yetersizliğinden hala daha eksikler vardır.

ORIENTALIST ARCHITECTURE IN BOSNIA-HERCEGOVINA IN 19TH CENTURY

SUMMARY

The trading relations of European countries with East, especially with Far East was developed in 17. and 18. centuries. The improvement in traveling as a result of the relations increased the visitors of this exotic regions. Greek and Gothic revivalism has taken place in the European arts. Romanticism, born as a reaction to the Rationalism and the Neoclassicism of 18th century, continued until the end of 19th century. The Romanticism fans in the West have found the source of virginity and timelessness in the East. Exotism ignoring the truthness in paintings replaced with Orientalism which has more truthful understanding. Archeology, Islamic Architecture and the exotic elements of Arabian world has attracted artists to this region. Elhamra Palace first has been an important inspiration for authors, and the interest starting with the stories turned out to serious investigations and drawings.

The first examples of Orientalism in Architecture has been in gardening. A new garden arrangement named "jardin anglo-chinois" has been created which includes the Chinese type landscapes and exotic elements. Chinese, Indian wall papers and exotic elements left their place to Arabian, Turkish, and Magrib style rooms. Orientalism has been identical with entertainment especially in England. It has been a fashion in Europe; has been continued as various rooms, palaces and garden arrangements resulting from the curiosity of the nobles to East.

In the second half of 19th century, examples in Orientalism type can be seen in Bosnia-Hercegovina. In the period explained, Bosnia-Hercegovina, having been in the domination of the Ottoman Empire for a long period, is now living Austro-Hungarian sovereignty. Monarchy has tried several political ways to create uniteness in the country of different ethnic and religious groups. In order to gain sympathy of the Muslims and the foundations left from the Ottoman Empire, management supported Orientalism to be applied all over cities. Many examples to this can be observed; varies from managerial buildings to schools and villas. The examples can be grouped in two classes: the ones that have that only having the reflections of Cairo and Magrip type ornaments on the facades and the ones that have been worked on the plan schemes as well as facades. In this thesis, as many as possible number of analysis have tried to be made. However, there are still deficiencies due to lack of sources.

Şekil 6.20 : Merese giriş cephesi.....	53
Şekil 6.21 : Girişin avludan görünümü.....	53
Şekil 6.22 : Mescit girişi.....	53
Şekil 6.23 : 20.yy.başında Saraybosna Belediye Binasının görüntüsü.....	54
Şekil 6.24 : Belediye Binası ön cephesi.....	55
Şekil 6.25 : Tören Balkonı.....	56
Şekil 6.26 : Ön cephede atnalı kemer detayı.....	57
Şekil 6.27 : Ön cephede balkon kemer detayı.....	57
Şekil 6.28 : Ön cephede kaş kemer detayı.....	57
Şekil 6.29 : Abd al-Rahman Kathuda Sıbyan Mektebi.....	57
Şekil 6.30 : Al-Azhar girişi.....	57
Şekil 6.31 : Sultan Hasan Medresesi portalı.....	57
Şekil 6.32 : Portal detayı.....	58
Şekil 6.33 : Yan cephe detayı.....	58
Şekil 6.34 : Saraybosna Belediye Binasının planı.....	59
Şekil 6.35 : Saraybosna Belediye Binasının kesiti.....	59
Şekil 6.36 : Orta Salon kubbe örtüsü ve galeri.....	60
Şekil 6.37 : Ajas Pasin Sarayı.....	61
Şekil 6.38 : Ahşap çıkma detayı.....	61
Şekil 6.39 : Günümüzde Evladijet	62
Şekil 6.40 Hanı.....	62
Şekil 6.41 : Evladijet Hanının projesi.....	63
Şekil 6.42 : Günümüzde Arsa Tekija binası.....	64
Şekil 6.43 : Balkon detayı.....	64
Şekil 6.44 : Moresk bezeme örnekleri.....	64
Şekil 6.45 : Sivri kemer ve bezemeli pano detayı.....	64
Şekil 6.46 : Nehir cephesinden Neretva Oteli.....	65
Şekil 6.47 : Köşelerden pencere grubu.....	65
Şekil 6.48 : Bezeme detayı.....	66
Şekil 6.49 : Gazi İsabey Banyosu ön cephesi.....	66
Şekil 6.50 : Gazi İsabey Banyosu planı.....	67
Şekil 6.51 : Kırathane ön cephesi.....	67
Şekil 6.52 : Hoffman Villasının projesi.....	68
Şekil 6.53 : Karla Langer Evi.....	68
Şekil 6.54 : 1896 Budapeşte Segisi için hazırlanan Bosna-Hersek projesi.....	69

1. GİRİŞ

19. Yüzyıl'da Romantizm akımı ile ortaya çıkan yenilik arayışları batılı sanatçıları Doğu'ya yönlendirmiştir. Yaşanan hızlı ekonomik ve toplumsal değişimler ve kültürler arası etkileşimler sayesinde yüzyılın ikinci yarısında Oryantalizm akımı doğmuştur.

Dörtüzyıl gibi uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğu idaresinde bulunan Balkanlar bölgesi 19. yüzyılda önemli siyasi ve toplumsal değişimlere sahne olmuştur. Bağımsızlık arayışları, ulusal kimlik yaratma isteği ve batılılaşma özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan uluslarını meşgul eden konulardır. 1870'li yıllarda gücünü iyice kaybetmiş Osmanlı İmparatorluğu idaresinde bulunan Bosna-Hersek yönetimi, Batılı devletlerin Berlin Kongresi'nde aldığı kararla Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna devredilmiştir. Balkanlardaki etnik ve dini çeşitlilik bölgeyi her zaman politik açıdan belirsiz kılmıştır. Bosna-Hersek'de yüzyıllar boyu birarada yaşayan üç dini grup arasındaki birliği kurma çabası Avusturya-Macaristan yönetimini idare dönemleri boyunca en meşgul eden konu olmuştur.

Avusturya-Macaristan yönetimi, Bosna-Hersek'in Batı'yla entegrasyonunu sağlamak için bütün kentlerde, özellikle Saraybosna'da, idare ve eğitim başta olmak üzere her alanda yeniden yapılanma yürütmüştür.

19. Yüzyılın ikinci yarısında mimarlık ortamında Eklektisizm üslubunun etkin olması sonucu, bütün Avrupa'da olduğu gibi, Bosna-Hersek kentlerinde yapılan çok çeşitli üsluplarda yapılarda özgün olan bir mimari dil yaratılmamıştır. Ancak iki farklı kültürün karşılaşması sonucu, batılı bir yaklaşımla uygulanmaya başlanan Oryantalizm üslubunda çok çeşitli ve önemli yapı örnekleri (konut, ticaret ve kamu binaları ve idare binaları gibi) verilmiştir. Batı etkisiyle uygulanan Oryantalist üslup temelde diğer tarihselci üsluplar gibi seçilen kaynaklardan alınan biçimlerin birarada uygulanması olduğu için Bosna-Hersek'in mimari ortamına yabancı kalmıştır. Ancak, önceleri İslam mimarlığından alınan elemanlarla uygulanan Oryantalist uygulamalar yerini özgün ve

yerel olan çağdaş bir mimari üslup yaratma arayışlarına dönüştürmüştür. Bu çaba da Bosna-Hersek Oryantalist mimarlığını Avrupa Oryantalizm’inden ayırarak bu üslubun ciddiye alındığını göstermektedir.

19. Yüzyılın sonlarında Balkanlarda yaşanan politik ve sosyal değişimler bütün Balkan devletlerini etkilemiş ve ülkelerin mimari gelişimlerinde de birçok paralellikler yaşanmıştır. İstanbul ve Saraybosna kentlerinin Batılılaşma adına yaşadığı değişimdeki benzerlik oldukça çarpıcıdır. Mimarlıkta ulusal kimlik yaratma çabaları ile doğan yeni üslup tekrar yerel mimari geleneklerine ilgi duyulmasını sağlamıştır.

Çalışma esnasında birkaç defa Bosna-Hersek’e gidilmiştir. Mostar, Saraybosna ve Travnik kentlerinin dışında başka yer ziyaret edilememiştir. Bu kentlerin dışında ülkenin başka yerlerinde özellikle Tuzla, Banja Luka ve Brcko kentlerinde birçok Oryantalist örneklerin bulunduğu bilinmektedir. Savaşın da getirdiği kayıplarla çoğu yazılı kaynağa ulaşılamamıştır. Ayrıca yapıların çoğu savaş sırasında büyük hasar gördüğü için birçok binaların içinde inceleme yapılamamıştır. Örneklerin bir kısmının plan ve kesit çizimlerine ulaşılmış ve bir kısmı sadece cephe analizi ile sınırlı kalmıştır. Bazı örneklerde ise sadece çizimler bulunmuş yapılar yerinde görülememiştir. İnceleme açısından eksik örneklerin de analiz bölümüne alınması Bosna-Hersek’te Oryantalizm üslubunun yapı türü ve uygulama sayısı olarak oldukça fazla olduğunu göstermesi açısından gerekli görülmüştür.

Bosna-Hersek mimarlığında 19. yüzyılın son çeyreğinde etkili olan Oryantalizm üslubunu daha iyi anlatmak için konuya geniş bir perspektiften bakılmaya çalışılmıştır. Oryantalizm batılı bir üslup olduğu için Avrupa’da ortaya çıkışı ve etkileri incelenmiştir. Bosna-Hersek’in çok dinli ve etnik yapısını vurgulamak için geniş zaman dilimli bir tarihçe verilmesi uygun görülmüştür. Osmanlı döneminden Avusturya-Macaristan dönemine geçişte yaşanan politik ve ekonomik değişiklikler vurgulanmıştır. Avrupalı mimarların çalışmaları ile kentlerin batılılaşması ve Oryantalizm üslubu ile uygulanan örnekler incelenmiştir.

2. AVRUPANIN DOĞU'YA İLGİSİ VE ORYANTALİZM

Rönesans çağının Avrupa'ya getirdiği yeniliklerden biri de 15. yüzyıldan itibaren deniz yolunda hızlı ilerlemeler ve keşifler sonucu yeni ticaret yollarının oluşmasıdır. Ticaret açısından Akdeniz'in önemi azalmış ve açık denizlerden ulaşılan Uzak Doğu'daki yeni merkezler önem kazanmıştır. Avrupalıların 18. yüzyıla kadar Doğu ile ilişkisi ticari ve politik alanlarda sınırlı kalmıştır.

17. Yüzyıl başında İngilizler "East Indian Company" ve ardından Fransızlar ithalat şirketleri kurarak birçok Doğu malını ithal etmeye başlamışlardır. 17. ve 18. yüzyıllarda doğu ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle beraber Doğu, bilimsel ve arkeolojik araştırmalar için yeni bir çalışma alanı olmuştur. Doğu bilimlerini araştırmak için okullar kurulmuştur. Ayrıca seyahat koşullarının iyileşmesi batılıları Doğu'ya çekmiştir.

18. ve 19. Yüzyıllar Avrupa için birçok alanda köklü değişikliklerin yaşandığı çağlar olmuştur. İngiltere'de başlayan Endüstri Devrimi ve bunun ardından gelen elektrik, çelik üretimi ve diğer buluşlar Avrupa'da büyük bir toplumsal değişimi başlatmıştır. Bu arada sanayileşen Avrupa devletleri, artan hammadde ihtiyaçlarını kolonilerinden sağlıyorlardı. Kolonileşme ve Emperyalizm büyük bir ekonomik güç olmakta çok önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Afrika kıtası büyük ölçüde Avrupalı güçler tarafından parsellenmiştir. Batılı devletler endüstrilerindeki gelişimlerini dünyaya ihraç ederken, bu arada başka kültürler hakkında bilgiyi de ithal ediyorlardı (Çelik, 1992, s:1). Ayrıca Kırım Savaşı, Fransızların Cezayir'i işgali, Yunanistan'ın Bağımsızlık Savaşı gibi Avrupa tarihinin akışını değiştiren siyasi olaylar da gerçekleşmekteydi. Diğer yandan yaşanan bütün sosyal değişimler Batı'nın dünyayla giderek daha fazla entegrasyonunu sağlıyordu.

Ekonomide ve toplumsal düzende yaşanan köklü değişiklikler sanata da yansiyordu. Sanatta Fransız devrimiyle birlikte resim, heykel ve mimaride gelenekten kopma oldu (Gombrich, 1992, s:394). Tarihselciliğin değişmez tekniği, tarihte ideal bir yetkinlik noktası belirlemek ve onu ait olduğu çağın teknik ve toplumsal bütünlüğünün dışına taşıyarak salt bir biçim dili olarak yeniden üretmektir (Tanyeli, 1997, s:1744-45). H. Gardner’a göre 19. yüzyılda Napolyon’u taklit eden her ülke, büyüklük iddialarını kanıtlamak için geçmişini vurgulama yöntemine başvurmuştu (Kuran, 1992, s:114). Avrupa kıtasında özellikle Yunan ve Gotik üsluplarının dirilişi söz konusuydu. Bu diriliş daha çok dünyanın gelişmesinde “Us”un egemenliğinden kuşkulanan ve “inanç çağı” denen döneme geri dönüşü özleyen Romantizm taraftarlarını çekiyordu (Gombrich, 1992, s:378). 18. Yüzyılın usçuluğuna ve neoklasikçiliğe tepki olarak çıkan Romantizm, 19. yüzyılın sonuna kadar sürdü (İnankur, 1997, s:1575). Üslup sorunu tartışılmaya başlanmıştı. Romantizmle birlikte duygusallık, heyecan, içgüdü, vatanseverlik, doğa sevgisi, geçmişe, özellikle Ortaçağ’a ilgi gibi kavramlar, siyasi ve ekonomik gelişmelere de bağlı olarak önem kazanmıştır. Batı dünyasının Romantik aydınları bozulmamışlığın, doğa güzelliklerinin ve zaman dışılığın kaynağını Doğu’da bulmuşlardır.

2.1. Dünya Sergileri ile Doğu’nun Tanınması

1851’de Londra’da açılan ünlü Crystal Palace’da yapılan ilk dünya sergisi ile kültürler arası yeni bir iletişim çağı başlamıştır. Kuzey Amerika ve Avrupa’da birçok şehirde gerçekleşen bu tür olayları, tarihçi gözüyle Eric Hobsbawm “kendi kendini kutlamanın yeni gösterişli yolu” olarak nitelendiriyor (Çelik, 1992, s:1). Aslında Avrupa’nın ekonomide ve sanayileşmedeki ilerlemesinin periyodik bir sunumu olan sergilerde, başka ülkeler de kendilerine ait objeleri parça parça sergilere taşıyarak kültürlerini dünyaya tanıtmaya çalışmışlardır.

Avrupa devletlerinin 19. yüzyılda endüstri ve teknoloji alanlarında çok hızlı ilerlemeleri, kazandıkları ekonomik güç, gelişimlerini bütün dünya için bir model haline getirmişti ve batılılaşma olgusunu oluşturmuştu. Batılılaşmadan en çok etkilenen ise komşu Müslüman ülkelerdi. Avrupa’nın üstünlüğünü kabul edip kendi sistemlerini Avrupa kurallarına göre düzenlemeye çalışırken bir yandan da katıldıkları dünya

sergilerinde kendi kültürel kimliklerini tanımlama tarzını arıyorlardı (Çelik, 1992, s:10). Müslüman ülke standlarında sergilenenler, anıtlar, konut örnekleri ve ticari yapılarıydı. Seçilen iki türlü sergileme yolu vardı; tanıtılacak yapı gruplarının birer kopyasını sunmak ya da içinde birçok yerel yapı elemanını barındıran sergi salonlarının kurulması idi. Kopya edilen anıtlar genellikle cami, sultan yada bir önemli bir kişinin konutuydu. Sergi salonlarında ise birçok anıtsal örneklerden seçilen birimler, tiyatro, kahve, atölye, çarşı gibi yapı grupları bulunuyordu. Sergilerin Avrupa'nın Doğu kültürünü tanımasında büyük rolü olmuştur. Yüzyılın sonunda Doğu kültürü, sergiyi gezenler için tarafından kanıksamıştı ve sergilenenler artık farklı gelmiyordu.

Müslüman ülkeler bu sergilere çok önem veriyordu. Müslüman ülkelerden sergileri izlemeye gelenler tüm yenilikleri dikkatle izliyor ve ülkelere döndüklerinde Avrupa şehirlerinin gelişmişliğini, yapılan yeni yapıları ve gelişen teknolojiyi detaylarıyla ülkelerinde aktarıyorlardı. Ayrıca Müslüman ülkeler, kendilerinin Osmanlı devletinin bir uzantısı olarak görülmesini istemiyorlardı; bu yüzden kendi kültür varlıklarını vurgulamak için büyük çaba sarfetmişlerdi. Özellikle Mısırlılar kendilerinin nasıl tanıtıldığına ve verilen tepkilere çok önem veriyorlardı (Çelik, 1992, s:135). Müslüman ülkelerin hemen hemen hepsi pavyonlarını Fransız mimarlara hazırlattılar. Zaten Fransa'da bu yıllarda yeniliklerin denenebileceği bir sergi mimarlığı kavramı oluşmuştu. Aynı zamanda Cezayir ve Tunus'un iyi tanıtılması Fransa için çok önemliydi. Kolonilerinin iyi bir izlenim yaratması ülkenin gücünü gösterecekti. Osmanlı Devleti Fransız Devrimi'ni protesto etmek için 1878-79 sergilerine katılmamıştı. Ancak 1900 sergisinde yokluğunu unutturmak için 70,000\$ gibi oldukça fazla bir para harcayarak Fransız bir mimara iki katlı bir sergi salonu hazırlattı (Çelik, 1992).

Sergiler başta Osmanlı devletinin mimari üslubunun yeniden sorgulaması ve kendini tanımlama sorununu ortaya çıkarmıştı. Mimari üslupta geçmişten gelen gelenekle yeni çağın nasıl bağdaştırılması gerektiği tartışılmıştı. Bu sergiler Osmanlı ve başka batılı olamayan ülkelerin yeni ulusal üsluplarının denemelerinin yapıldığı platformlar olmuştur.

Sergilenenleri gazeteciler ve büyük bir halk kitlesi merakla izliyordu. Yeni mimari düşüncelerin tartışıldığı ve nasıl tepkiler alındığının görülebileceği ideal deneysel ortamlar yaratılmıştı (Çelik, 1992, s:154). Owen Jones, 1851’de Londra sergisinde Paxton’un yaptığı Crystal Palace’ın dekorasyonunu İslam mimarisine, özellikle Elhamra ve Granada’daki ve başka diğer saraylarda yaptığı çizimler ve desen çalışmalarına, dayanarak bir proje hazırlamıştır. Jones, İslam mimarisini ve teknolojiyi birleştirerek yeni bir üslup yaratmak istiyordu (Çelik, 1992, s:166). En ilgi gören çalışması olan Crystal Palace projesinde çelik konstrüksiyon temel olarak kabul ettiği kırmızı, sarı ve mavi renklere boyanacaktır. Jones, Doğu’ya yaptığı gezilerde hazırladığı kitaplarındaki detaylı illüstrasyonlardan yararlanarak İslam mimarisini bir teorik içerik halinde Batı’nın kullanımına sunmak istemiştir.

2.2. Resim ve Edebiyatta Oryantalizm

Kaynağı kendinden uzak bir kültür ortamı içinde bulunan biçimler Batılılarca “egzotik” olarak nitelendirilmiş, bu biçimlerle gerçekleşen tasarımlar da “egzotisist” olarak anılmıştır (Saner, 1998, s:11). Resimde, doğruluğa pek önem vermeyen egzotik öğelerin bir arada derlemesi olmaktan öteye gitmeyen Egzotizm anlayışı, 19.yüzyılda yerini daha gerçekçi ve ciddi bir anlayışın egemen olduğu Oryantalizm’e bırakmıştır (İnankur, 1997, s:1389-91). Bu akımı benimseyen ressamların ortak yanı üslupları değil seçtikleri konular olmuştur (İnankur, 1997, s:1389-91). Ressamlar genellikle Doğu ile ilgili gezi yazılarından ve edebiyattan etkileniyorlardı. Anlatılanlardan yola çıkarak kendi fantezi ve hayal dünyalarında doğu imgeleri yaratıyorlardı. Ancak konu olarak seçtikleri bölgelere hiç gitmeyen ressam da vardı.

James Thompson resimde Oryantalizm’i, “hayal, deneyim, hatırlanan” olarak yorumlamıştır (MacKenzie, 1995, s:18). Arkeolojik alanlar, İslam mimarisi, Arap dünyasının parlak renkleri ve egzotik öğeler ressamlar için çok çekici malzemelerdir (MacKenzie, 1995). Ayrıca Napolyon’un Mısır Seferi’nden sonrasında özellikle Mısır kültürüne de ilgi duyulmuştur. Resimde bölgeye seyahat eden ressamların sayısı artınca daha gerçekçi ürünler ortaya çıkmıştır.

Hayranlıkla izlenen görsel güzelliklerin yanında ahlaki aykırılıklar ve dehşet de sahnelenmiştir. Kadının konumu, efendi köle ilişkisi, ya da heyecanlı av sahneleri seçilen bazı konulardır. Delacroix'un "Sardanapal'in Ölümü", Gerome'nin "Yılan Büyücüsü", Regnault'un "Granada'lı Kralların İzlediği İdam Özeti" adlı tablolar bu konulara örnek olabilir (MacKenzie, 1995, s:46). Jale Erzen'e göre oryantalistlerin resimlerinde sergiledikleri dehşet ve erotizm, Doğu'nun ilkelliğini vurgulayarak Batı'nın üstünlük iddialarını haklı çıkarma amacına yönelik kanıtlar sunmak içindir (Saner, 1998). Oryantalist Fransız ressamı çoğunlukta olup sonra sırayı İngilizler almaktadır. Bu resimlerin alıcıları ise Endüstri Devrimi ile ortaya çıkmış ve çoğu İngiltere'de yaşayan sanayiciler ile bankerler olmuştur (İnankur, 1997, s:1389-91). İngiltere'deki müşteri yoğunluğunu fark eden bazı Fransız ressamı çalışmalarını bir dönem İngiltere'de sürdürmüşlerdir.

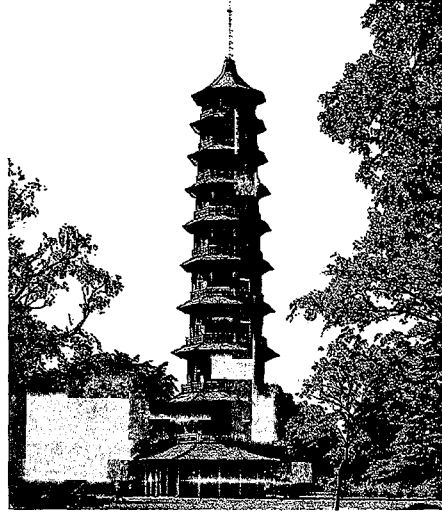
Doğu'yu anlatan gezi yazıları büyük ilgi görüyordu, kitaplar yayınlandığında birkaç dile birden çevriliyordu. Yazarlar okurlarına, bilinmeyen, merak edilen dünyaları anlatıyorlardı. Aslında anlatılanların büyük kısmı Batı'nın duymak istediği şekilde yaratılan fanteziler olarak aktarılıyordu. Anlatılanlarda, Batı'nın üstünlüğü temel alınarak, Doğu'nun renkli öğeleri, sarayları, harem ve yaşanan sefahat batılılar için fantezi ve eğlence kaynağı olarak yansıtılmıştır. Doğu'ya ilgi duyan ve o bölgeye seyahat eden yazarlardan Theophile Gautier ve Victor Hugo İspanya'ya yönelmiş Victor Hugo Doğu kültürü ile ilgili kitabı "Les Orientales"i 1829'da yazmıştır. Gautier'nin 19. yüzyılın ikinci yarısında Egzotizm'in temellerini oluşturduğu belirtilmektedir (Saner, 1998, s:7). Gautier ölünceye kadar Doğu'ya gezilerini sürdürmüştür. Bu yazarların dışında Chateaubriand, Gautier, Diderot, Loti de batılı olmayan dünyayı anlatan diğer önemli yazarlardır.

2.3. Mimarlıkta Oryantalizm

19. Yüzyılda inşa edilen yapıların sayısı, geçmiş dönemlerdeki tüm yapıların sayısından daha çoktu. Amerika ve Avrupa'da yaşanan ekonomik ve toplumsal değişimlerle kentsel yerleşim sayısı hızla artıyordu. Kent nüfusunun ihtiyaçlarını karşılayacak yeni yapı tiplerine ihtiyaç vardı. Aralıksız süren tüm bu yoğun yapı etkinliğine rağmen sanatta Endüstri Çağı'nın kendine özgü bir üslubu olmadı (Gombrich, 1992, s:395).

Mimarlıkta tarihselci bir yaklaşım ağırlıktaydı. Kiliseler genellikle Gotik üslupta yapılıyordu, çünkü İnanç Çağı denen dönemde Gotik üslup baskın olmuştu. Tiyatrolara gösterişli Barok üslubun yakıştığı, idare binalarına ise İtalyan Rönesansının görkemli biçimlerinin saygınlık kazandırdığı düşünülüyordu (Gombrich, 1992, s:396). Avrupalılar kendi tarihlerinden Yunan, Gotik ve Barok üsluplarından birini seçmelerinin yanında Romantizmle birlikte özellikle Uzakdoğu ve İslam ülkeleri başta olmak üzere başka ulusların mimarisine ilgi duymaya ve biçim alışverişinde bulunmaya başlamışlardı.

Romantik sanatın ilk örnekleri, İngiltere’de bahçe mimarlığında görülmüştür, “Fransız Bahçesi” diye tanımlanan geometrik düzenli parkların yerini doğal bir tarzın egemen olduğu bir düzen almıştır. Dolambaçlı patikalar, düzensiz bitki öğeleri, gotik yıkıntılar ve Çin pavyonları, tapınaklar ile yapılan düzenlemeler bu romantik bahçelerin tipik özelliği olmuştur (İnankur, 1997, s:1575). Ahşap, seramik, kumaş gibi doğal malzemeler değişik kombinasyonlarda kullanılarak yeni bir dekorasyon anlayışı deneniyordu (MacKenzie, 1995, s:76). Sir William Chambers (1723-1796) adlı İngiliz mimar bir çok kez Çin’i ziyaret etmiş ve Çin bahçeçiliği ve mimarisi ile ilgili 1772’de “A Dissertation on Oriental Gardening” ve 1757’de “Designs of Chinese Buildings” adlı kitapları yazmıştır. Çin bahçesinin bir gelenek ve profesyonellik anlayışıyla düzensizlikten gelen güzelliğini, zengin manzaralılığını ve rahatlatıcı özelliğini övmüştür (Kruft, 1994, s:262-263). Chambers, Londra’da Thames nehrinin kıyısında bulunan Kew bölgesinde Prenses Augusta için bahçe düzenleme projesi ile görevlendirildi. Mimar, bahçeyi birçok klasik ve egzotik öğeyi (cami, Elhamra Sarayı, Gotik Katedrali ve Çin pagodası ve tapınaklar) birarada kullanarak düzenlemiştir (Engel, 2000, s:36) (Şekil 2.1). Egzotik düzenlemeler ve kullanılan oryantalist öğelerle bahçeler asimetrik, daha düzensiz ve birçok üslubun birarada kullanıldığı yeni bir düzen anlayışı ile yaratılmış ve süre gelen biçimcilik ve klasik üsluplu katı kurallara bağlı bahçe düzeninden uzaklaşmak amaçlanmıştır (MacKenzie, 1995, s:76).

Şekil 2.1. Kew Bahçesinde Çin Pagodası

18. Yüzyılda Avrupa’da Oryantalizm ile Egzotisizmin en azından başlangıçta özdeş kabul edildiği görülmektedir (Saner, 1998, s:11). İngiltere’de ilk oryantalist yapılar, bahçelerde yapılan egzotik ek binalardır. Çin, Mısır, Magrip ve Türk üsluplarından oluşan tapınaklar ve pagodalar Stourland, Stowe, Wroxton gibi İngiltere’nin çeşitli yerlerinde özgün yapılara sadık kalınarak kopyalandı (MacKenzie, 1995, s:74). Mackenziye göre büyük ilgi gören Oryantalizm üslubu, eğlence, dinlenme ve boş zamanın geçirildiği ortamlar yaratma ile özdeşleştirilebilir. İngiltere’den sonra Fransa’da da “jardin anglo-chinois”(İngiliz-Çin bahçesi) olarak adlandırılan birçok üslubun birarada ve yeni dekorasyon öğeleri ve malzemelerin kullanıldığı bahçeler popüler olmuştur.

18. Yüzyıldan itibaren bahçe düzenlemesinden sonra iç mekan düzenlemelerinde kullanılan Oryantalizm, Çin ve Hint motifli duvar kağıtları ya da egzotik mobilyalarla dekore edilmiş odalarda görülmeye başlandı. Örnek olarak ejderha motifleri kapı kasalarını süslüyordu. Chiniosiere adı verilen, Rokoko üslubu içinde kaynaştırılarak kullanılan bu dekorasyon doruk noktasına 1760’lı yıllarda ulaşmıştır (Saner, 1998, s:7).

Genellikle aristokrat çevrelerin evlerinde yapılmasını istedikleri Arap ve Hint odaları, kültürel bir değişimi, yeni artistik heyecanı temsil edebilir. Ancak kentlerin planlamasında ve kamu yapılarının tasarımında uygulanan batılı klasik kurallar değişmemiştir. Kentsel ölçekte kullanımı uygun görülmeyen oryantalist mimarlık

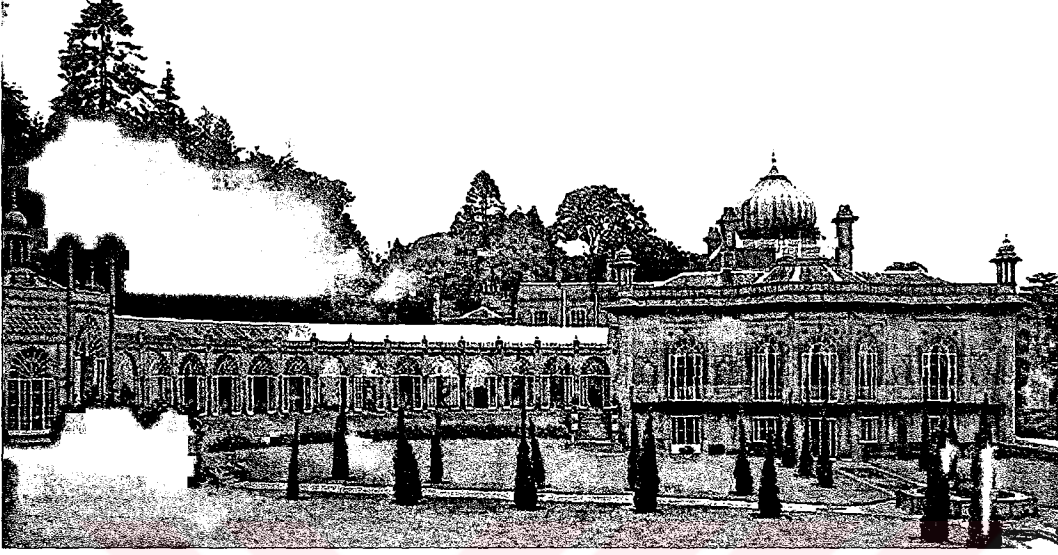
ayrıca bolca eleştirilmiştir. Kent ölçeğinde uygulanmak için Çin tasarımı kuralsız ve düzensiz, Mısır üslubu fazla anıtsal, ciddi ve pagan, Magrip ve Hint mimarlığının uygulamaları ise Avrupa iklim şartlarına uygunsuz bulunmuştur. Bu genellemelerin dışında bazı Oryantalist yapılar da kent merkezlerinde yapılmıştır. Londra’da 1812’de William Bullock tarafından Picadilly Meydanındaki Mısır Binası yapıldı (Şekil 2.2). Özellikle Belzoni’nin hazırladığı Mısır gezisinden heykellerin ve başka objelerin sergilendiği bu bina büyük ilgi görmeyi başarmıştır (MacKenzie, 1995, s:78). Hertford, Penzance, Devonport ile İngiltere’nin çeşitli yerlerinde bazı Mısır tarzı evler yapılmıştır.

Şekil 2.2. Picadilly Meydanındaki Mısır Binası

18.Yüzyılın sonunda İngiltere’de Hint bileşenli bir Oryantalizm ilgi görerek yaygınlık kazanmıştır (Saner, 1998, s:12). Bu arada Hint ve İslam mimarlığı formları, batılı yapım geleneklerinde bulunmayan açık avlular, localar ve hareketsiz sağır duvarlar içerse de diğer egzotik üsluplar kadar tepki almamıştı (Mackenzie, 1995, s:78). Ayrıca Hindistan’ın İngiliz ekonomisinde ve sosyal hayatındaki yeri ve önemi gittikçe artmaktaydı. Hindistan’da uzun seneler yaşayıp İngiltere’ye dönen bazı kişilerden Hint tarzı evlerde oturmaya devam etmek isteyenler vardı. Hint usulü evler, bahçeler İngiltere’nin çeşitli yerlerinde görülmekteydi.

Hint tarzı kır evlerinden en önemlisi 1805 yılında Gloucestershire’da inşa edilmiş olan Sezincote malikanesidir. Samuel Cockerell tarafından “East India Company” şirketinde büyük servet kazanan uzun sene Hindistan’da yaşayan kardeşi Sir Charles Cockerell için yapılmıştır (Şekil 2.3).

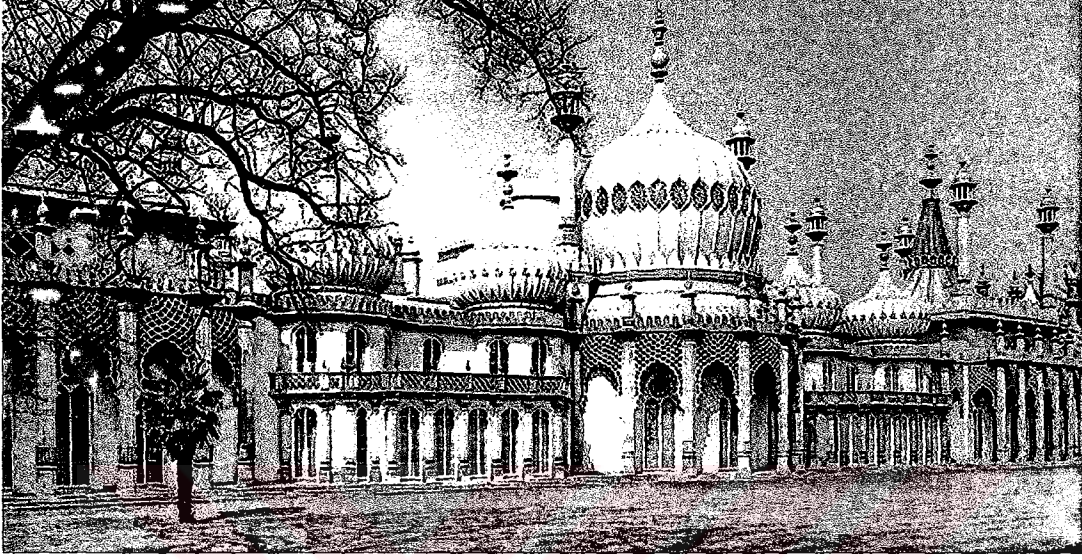

Şekil 2.3. Gloucestershire’de Sezincote Malikanesi

Hint üslubunda bir yapı olmasını ev sahibi istemiştir. Tasarımcı, Hindistan’daki İslam mimarlığından esinlenmiş ve Thomas Daniell’in (1754-1827) Hint mimarlığına ilişkin desenlerinden yararlanmıştır. Soğan biçimli kubbeler, minareler, dilimli kemerler, bahçesindeki havuz ve köprülerle Sezincote, Pitoresk Egzotizminin en önemli anıtlarından biridir (Saner, 1998, s:13).

İngiliz Oryantalizm’inin en önemli örneği 19. yüzyılın başında Brighton’da Galler Prensi’nin isteği ile Hint üslubunda yapılan Kraliyet Köşkü’dür. Yapımında Sezincote Malikanesinden esinlenilmiştir. William Porden, 1803’de prensin mimarı olarak görevlendirilmiş ve Çin üslubunda bir köşk için planlar hazırlamıştır; ayrıca, köşkün ahırlarını ve binicilik okulunun yeniden tasarlanmasını da üstlenmiştir (Saner, 1998, s:13). Köşk için Hint etkili cepheler ve Çin üslubunda iç dekorasyon uygun bulunmuştur. Yapıların tasarımı için Agra ve Delhi’ye ait resimlerden yola çıkılarak detaylar geliştirilmiştir. Kraliyet Ahırının inşaatı 1805’de tamamlanmıştır (Saner, 1998, s:14). Tasarım 1808’de yayınlanmış ama mali zorluklar nedeniyle uygulanamamıştır. 1815’te mimar John Nash, Hint üslubundaki köşkün yapımı için

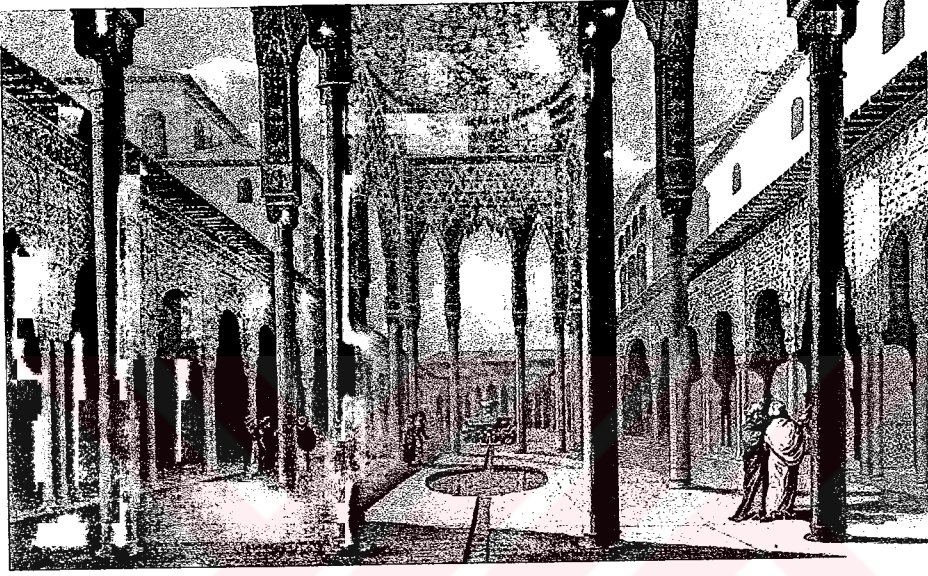
görevlendirilmiştir. J.Nash de Sezincote Evinin yapımında olduğu gibi Daniel'in "Oriental Scenery" adlı desen kitabından yararlanmış ve sonuçta köşk Çin ve Hint dekorasyon elemanlarından seçme öğelerle tasarlanmıştır. Dış cephede atnalı kemerler, soğan biçimli kubbeler, minareler, çadır görünümlü çatı formları ve başka Moğol-Hint üslubundan alınmış elemanlar kullanılmıştır (Plassmeyer, 2000, s:36)(Şekil 2.4).

Şekil 2.4. Brighton'da Kraliyet Köşkü

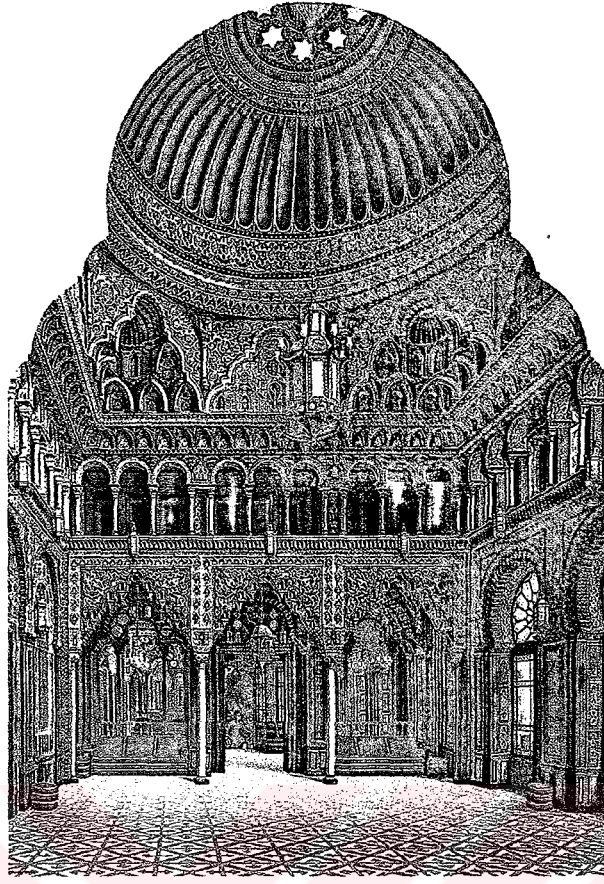
John Sweetman'a göre Avrupa Oryantalizmi'nde İslam ve Magrip üslupları diğer Doğu üsluplarına göre daha etkili olmuşlar ve daha fazla uygulanmışlardır (Mackenzie, 1995, s:74). Magrip üslubu için Batı Avrupa'dan kolaylıkla ulaşılan Elhamra Sarayı bu yeni katkının neredeyse tek bilimsel kaynağı haline gelmiştir (Saner, 1998, s:15). 8. Yüzyılda Emevi kültürünün İspanya'nın Endülüs bölgesinde yayılmaya başlamasıyla 15. yüzyılın sonuna kadar Afrika'nın batısında ve İber Yarımadası'nın güneydoğusunda etkinliğini sürdüren Magrip sanatının doruk noktalarından biri olan Elhamra Sarayı, Nasuri emirleri tarafından aralıklı olarak 14. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir. Elhamra, önceden düşünülmüş bir plana göre değil, yüzyıllar boyunca ihtiyaca ve zevke göre inşa edilmiş saray ve köşklere oluşan bir topluluk olarak gelişmiştir (Yetkin, 1965, s:186). 18. Yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında gezginlerin verdiği edebiyat ürünlerine konu olan saray, zamanla resim ve çizim içeren incelemelere kaynak olmuştur. Elhamra Sarayı'nı konu alan ilk çalışmalar arasında James Murphy'nin 1813'de "The Arabian Antiquities of Spain" adlı çalışması önemli yer tutar. Murphy, arkeolojik çalışmaları romantik tasvirlerle yansıtmıştır (Selvafolta,

1995, s:8) (Şekil 2.5). Bu çalışmadan yirmi yıl sonra Owen Jones'un , bilimsel analiz ve grafik doğrulukla hazırlanmış "Plans, Elevations, Sections and Details of Elhamra" adlı kitabı özellikle İngiltere'de Yeni-Magrip üslubunun kabulünde ve yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştır (Selvafolta, 1995, s:8). Böylece Elhamra Sarayı'nın dekorasyonunun detaylı çalışmaları yeni uygulamalar ve 19. yüzyılın süslemeciliği için zengin bir kaynak olmuştur. Ayrıca Batı, Elhamra Sarayı'nı duygusal ve masalsı anlatımlar için hep model olarak almıştır.

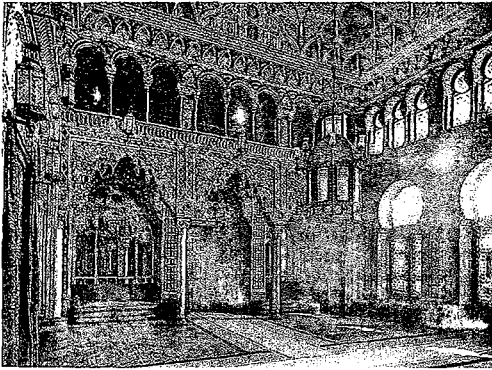
Şekil 2.5. J. Murphy'nin Aslanlı Avlu çizimi

19. Yüzyılın ikinci yarısında özellikle saray , malikane gibi zengin konut yapılarında İslam kökenli, özellikle Magrip kökenli bir Oryantalizm etkili olmuştur (İnankur, 1997, s:1390). Yayınlar ve desen çalışmalarıyla Doğu mimarlığı daha iyi tanınmış ve Egzotizm de yerini daha profesyonel yapılara bırakmıştır. Tasarımının bütünlüğü ile öne çıkan yapılardan biri Stuttgart yakınında mimar Ludwig Zanth (1796-1857) tarafından Kral I. Wilhelm von Württemberg için tasarlanan yazlık Wilhelma Sarayı olmuştur. Yapımına 1843'de başlanan ve inşaatı yaklaşık on yıl süren ve kralın tahta çıkışının 25. yıl törenleriyle açılışı yapılan saray, bir iç bahçe çevresinde düzenlenmiş hamam, kahve pavyonu ile tören ve ziyafet salonlarından oluşmuştur (Şekil 2.6-7). Sarayın büyük mekanları metal konstrüksiyondan yararlanılarak kubbeyle örtülmüştür (İnankur, 1997, s:1390). Wilhelma Sarayında özellikle Elhamra Sarayından esinlenilmiş, ayrıca İran, Osmanlı ve Magrip özellikleri biraraya getirilerek tasarlanmıştır.

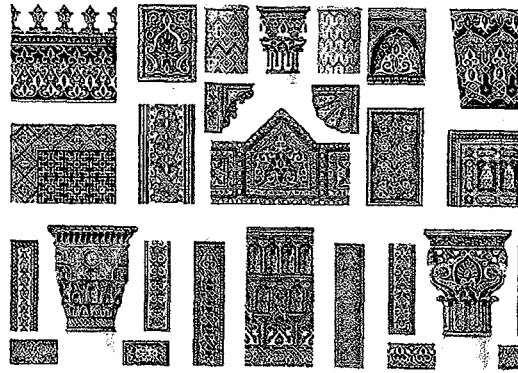

Şekil 2..6. Wilhelma Sarayındaki kubbeli salon

Mekan ve yaşanan zamandan kopuk düşsel bir Doğu Sarayı yaratılmıştır. Tasarımda yapının kendisi kadar diğer detaylar ve mobilyalar Magrip tarzında yapılmıştır. Mimar kullandığı biçimleri “Die Wilhelma, Maurische Villa seiner Majestat des Königes Wilhelm von Württemberg” adlı kitabında yayınlamıştır (Saner, 1998, s:17) (Şekil 2.8). Adının çağrışımıyla da Elhamra Sarayına gönderme yapan Wilhelma Sarayı Magrip-Endülüs bileşenli Avrupa Oryantalizmi’nin başyapıtlarından biridir (Saner, 1998, s:19).

Şekil 2..7. Wilhelma Sarayında kubbeli salon

Şekil 2. 8. L. Zanth’ın kitabından bezeme örnekleri

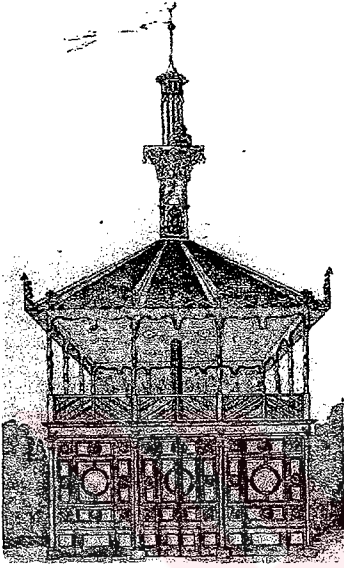
Bavyera Kralı II. Ludwig'in Münih'teki kent sarayına eklenen kış bahçesi diğer önemli oryantalist örnektir. Hint Egzotizmi taşıyan tropikal bitkilerle donanmış kış bahçesine bir de Magrip dekorasyon öğeli Hint kubbeli bir köşk yerleştirilir (Saner, 1998, s:19). Öte yandan 19. yüzyıl birçok kent soylu evinde Doğu tarzı döşenmiş odalara rastlanmaktaydı (İnankur, 1997, s:1390). Birçok batı tarzında yapılmış bina egzotik odalar içermektedir. Thomas Hope'un, Hint ve Mısır üsluplarında birçok iç dekorasyon uygulamaları, Duchess Caddesi Konağı 1790, Mısır Salonları, Stowe, Aldeenshire 1793 bulunuyordu. William Burges, Cardiff Kalesinde bir Arap Odası düzenlemiştir (MacKenzie, 1995, s:82).

MacKenzie'ye göre 19. yüzyılın sonunda Oryantalizm zevk ve dinlencenin temsil edildiği mimari dil haline gelmişti. Rekreasyon ve eğlence, kişisel fantaziler, oryantalist formlarla ifade ediliyordu. Popüler kültürdeki bu hareket Avrupa'dan, Amerika'ya ve Avrupa kolonilerine yayılmıştır (MacKenzie, 1995, s:90). Sinema, tiyatro, otel gibi ticari yapılarda egzotik öğeler ilgi çekmek için kullanılmaktadır. Ayrıca kahve ve banyo gibi yeni yapı tipleri de oluşmuştur.

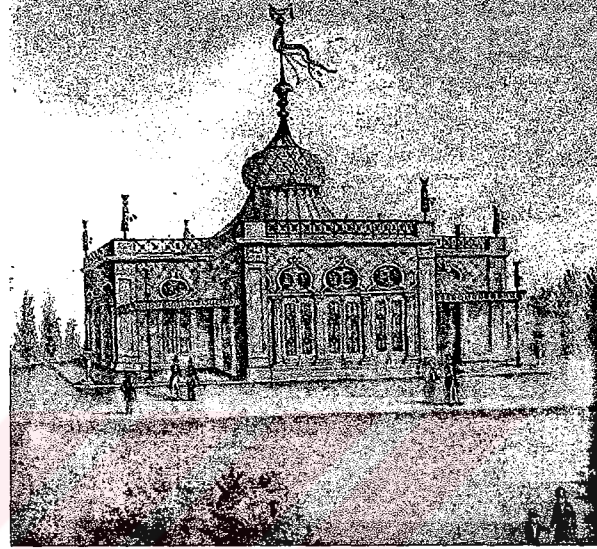
Oryantalist etkili bir başka yapı tipi Türk Kahvesi'(Café Turc)dir (Koppelkamm, 1987, s:78-84). İlk örnekleri Osmanlı İmparatorluğu'na komşu İtalya, Avusturya ve Polonya gibi ülkelerde görülen pavyon tipi kahvehanelerdir (İnankur, 1997, s:1390). Paris'te Temple bulvarı üzerinde doğu tarzında dekore edilmiş bir kahve yapılmıştır (Koppelkamm, 1987, s:78). Kahve yapısı 18. yüzyıl bahçe pavyonlarına benzetilmiştir (Şekil 2.9). İstanbul kahvelerinin havası verilmek istense de kullanılan aynalar, eğimli yüzeyler ve taşıyıcı olmayan kolonların İstanbul kahveleriyle ilgisi yoktur (Koppelkamm, 1987, s:78). Ayrıca Osmanlı devletinde birçok kez bulunan kahve yapıları için yazar T. Gautier, "Hiçbir şey Türkiye'de bir Türk kahvesinden daha kötü olamaz" yorumunu da yapmıştır.

Paris'teki bu kahve, Avrupalıların Doğu ile ilgili kendi fantezi ve isteklerinden yola çıkan belirsiz düşüncelerle tasarlanmıştır. Genellikle de sanatçıların uğrak mekanı olmuştur. "Türk Kahvesi"ne ilginç örneklerden biri Ottmer'in tasarladığı Wolfenbüttel'de yer alan 1839 tarihli "Türk Kahvesidir" (Koppelkamm, 1987, s:78). Ottmer bir süre Paris'te kalmış ve muhtemelen Paris'te gördüğü Türk Kahvesi'ni Almanya'da uygulamak istemiştir. Turizm amaçlı yapılan egzotik kahve ıssız bir

kasaba olan Wolfenbüttel'e açıldığı ilk yıl 300.000'den fazla ziyaretçi çekmiştir (Şekil 2.10). Çadırı andıran mavi örtüsü, bezemeli cephesi, çadırın sivri noktalarına asılan bayraklar ve saçaklarıyla "Türk Kahvesi" oldukça dikkat çekici bir yapı olmuştur. T. Saner'e göre yapılar egzotik bir ortam sunarak ve ziyaretçilerini bulundukları gerçek çevreden kopararak işlevlerini yerine getirmekle birlikte, Osmanlı-Türk mimarlığını doğru temsil etmekten uzaktır (Saner, 1998, s:22).

Şekil 2.9. Paris'te Türk Kahvesi

Şekil 2.10. Almanya'da Türk Kahvesi

Kahve yapılarının yanı sıra banyo yapıları tüm Avrupa'ya yayılmaya başlamıştır. İlk örneklerden biri 1679'da Londra'da Newgate Caddesi'nde açılan Bagnio adlı hamam olmuştur, ancak 19. yüzyıla kadar İslam mimarlık tarzına uygun "Türk Banyosu" (Koppelkamm, 1987) yapılmamıştır (İnankur, 1997, s:1390).

Londra'da Jermyn Caddesi'ndeki 1862'de G.S. Clarke tarafından yapılan St. James banyosu (Şekil 2.11-12), Stuttgart'ta Schwimbad binası (1889) ve Paris'te W.Klein ve A.Duclos tarafından tasarlanan Le Hammam bu yüzyılda çok yaygınlaşan banyoların en güzel örnekleridir (İnankur, 1997, s:1390). Yapılan banyo yapıları da birçok doğu elemanını bir arada içermesi yüzünden Osmanlı-Türk mimarlığına uzaktırlar.

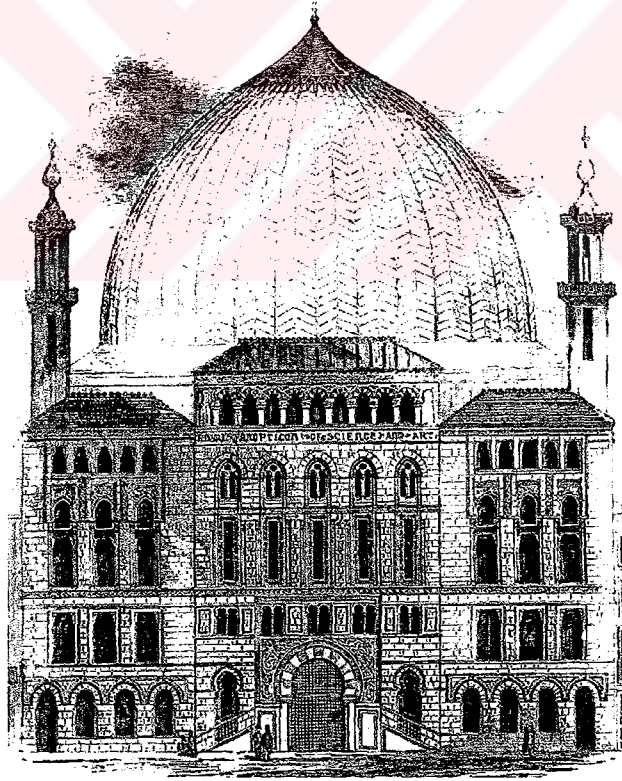

Şekil 2.11. 1862’de yapılan Türk banyosu

Şekil 2.12. Türk banyosundan detay

İngiliz tiyatrolarının iç dekorasyonlarında Oryantalist üslup, özellikle Çin ve Magrip elemanları sıkça kullanılmıştır. 1858’de Londra’da Leicester meydanındaki Thomas Hayter ve Thomas Füntten tarafından inşa edilen Panopticon Bilim Sanat müzesi, Elhamra Sarayı’ndan esinlenerek tiyatro olarak Magrip üslubuyla yenilenmiştir (Mackenzie, 1995, s:90) (Şekil 2.13). Kahire’den alınan detaylarla tasarlanan onaltıgen bir plana oturan zikzaklı kubbe uygulanamamıştır.

Şekil 2.13. Panopticon binasının uygulanamayan tasarımı

Sinema yapılarında Oryantalizm üslubu iç dekorasyonda ve cephe tasarımında da kullanılmıştır. Özellikle Amerika’da İngiltere’den daha fazla sayıda bu tarz bina yapılmıştır (MacKenzie, 1995, s:91). Bu tarz yapıdan örnekler, Paris, Berlin, Stockholm, Yeni Zelanda ve Cape Town’da da görülmüştür. Sinemalar için Yunan ve Roma tarihinden seçilen Odeon, Tivoli, Hipodrom gibi isimler, binaların üsluplarıyla uyumlu olması için Saray, Piramit, Elhamra olmaya başlamıştır.

Endüstrileşmenin yaşandığı Avrupa’da 19. yüzyıl sonunda Doğu dünyası bir miktar tanınmış ve daha yeni, gerçekçi ve bilimsel uygulamalar da görülmüştür (İnankur, 1997, s:391). 1907’de Dresden’deki Yenice Sigara Fabrikası bu örneklerden biridir. Mimar M. Hammitzsch tarafından gerçekleştirilen ve Ege tütünlerinin işlendiği fabrikanın cephesi Oryantalizm üslubunda yapılmıştır (Şekil 2.14).

Şekil 2.14. Dresden’de Yenice Sigara Fabrikası

Şekil 2.15. Viyana Döbling’de Böcek İlaçları Fabrikası

Çelik strüktürlü kubbesi renkli camlarla kaplanmış, bacası ve köşe kuleleri birer minareyi andıracak şekilde tasarlanmıştır (İnankur, 1997, s:1391). Bu tarzda yapılmış başka endüstri binaları, 1845’de L.Persius’un tasarladığı Potsdam Buhar Makinesi Binası ile Karl ve Julius Mayreder’in 1892-95’de tasarladığı Viyana Döbling’deki Zaherl Böcek Tozu Fabrikasıdır (Şekil 2.15). Bu binalar işlevleriyle hiç ilgisi olmayan Oryantalist dış cephelere sahiptirler (İnankur, 1997, s:1391)

3. 19. YÜZYILA KADAR BOSNA-HERSEK'İN TARİHİ

3.1. İlk Çağ ve Orta Çağda Bosna-Hersek

Slavlar 6 ve 7.yüzyıllarda Bosna'ya yerleştiler. Slav kökenli olan Sırlar ve Hırvatlar, çok eski zamandan beri, birbirinden ayrı fakat birbirleriyle yakından bağlantılı şekilde varlıklarını sürdürögelmiş, yan yana yaşayıp birlikte göç etmişlerdir (Malcolm, 1999, s:38). Ayrıca Bosna topraklarına geldiklerinde nüfuslarından sayıca fazla olan büyük bir Slav nüfusu çoktan çevre bölgelerde dağınık bir şekilde yerleşmiş bulunuyordu (Malcolm, 1999, s:38). Sırlar günümüzde Güney Sırbistan'ı oluşturan bölgeyi yurt edindiler. 7. Yüzyıl 2. yarısında Hırvatlar ise Bosna'nın tümünü ve kabaca bugünkü Hırvatistan'a denk düşen bölgeyi yurt edindiler (Malcolm, 1999, s:38).

Bosna 14. yüzyılda krallık olmuştur. 1377'de Tvrtko'nun hükümdarlığında ülke Balkanların en güçlü devleti haline gelmişti (Malcolm, 1999, s:45). 1430'larda Osmanlı akınlarından kaçan Sırlar, Bosnanın doğusuna kaçmaya başladılar. 1448'de Herzeg S.Vukçic ülkenin güneyinde krallıktan ayrı kendi adını verdiği Hersek devletini kurduğunu ilan etti (Pasić, 1994, s:6). 1451'de Vrhbosna (Saraybosna) bölgesine Osmanlı ordusu girdi ve 1463'ten itibaren Bosna krallığını ve Hersek'i hızla ele geçirdi (Malcolm, 1999, s:89).

3.2. Bosna-Hersek'in Dinsel Yapısı

Bosna'da herbiri farklı bölgelerde olan üç ayrı inanç biçimi oluşmuştur; Katolikler ülkenin kuzeybatısında ve 1340'dan sonra ülkenin merkezinde özellikle kentlerde; Ortodokslar ülkenin güneyinde ve doğusunda; Bosna kilisesi ise merkezde Drina nehrinin doğusunda ve Neretva nehrinin güneyinde etkin olmuştur (Fine, 1994, s:13). Katoliklerin ve Bosna Kilisesinin ciddi bir dini organizasyonu hiç olmamıştır. Güneyden gelen Fransiskanlar Katoli dinini yayma misyonunu üstlenmişlerdi. Onlar da

genel olarak etkinliklerini kentlerde sürdürüyorlardı. Kırsal kesimde dini inanış oldukça zayıftı. Çoğu köylü hayatları boyunca bir papazla bile karşılaşmamıştır ve ülkede manastır yapısına ihtiyaç duyulmamıştır (Fine, 1994, s:13). Ülkede yaşayan grupların arasındaki tek farklılık dini inanışları olmuştur. Ülke büyüdükçe bu din grupları birbirlerine karışmadan uyum içinde yaşamışlardır (Fine, 1994, s:1).

Orta Çağ'da Bosna'nın en şaşırtıcı ve farklı özelliği Bosna Kilisesi'nin varlığıdır. 13. Yüzyılda Katolik kilisesinden ayrı düşmüş ve Osmanlı istilasına kadar Roma Kilisesi'ne karşı mücadele etmiştir (Malcolm, 1999, s:46). Bosna Kilisesi geleneksel olarak, eski bir Balkan Maniheizt yani Bulgar Bogomilcilerin son temsilcisi olarak tanımlanmıştı (Malcolm, 1999, s:46). Bogomilcilik, 10. yüzyılda Bogumil (tanrının sevgili kulu) adındaki bir rahip tarafından kurulmuş ve bunu izleyen yüzyıllarda Konstantinopolis ve Sırbistanın bazı kesimleriyle, Makedonya da dahil olmak üzere Balkanların diğer bölgelerine de yayılmış olan bir Bulgar heterodoksisine verilmiş isimdir (Malcolm, 1999, s:66-67). Orta Çağ Bosna'sında din birçok açıdan Doğu Ortodoks geleneğine yakın olmuştur (Malcolm, 1999, s:77).

Bosna Kilisesi 14. ve 15. yüzyıllarda en parlak devrini yaşamıştır. Bu mezhebe ait olan insanlar Sırp yada Hırvat olarak adlandırılmak istemiyorlardı, onun yerine kendilerini Boşnak (Bosnian) olarak tanımlamışlardır. Kilise, bir dönem hatırı sayılır bir güce sahipti. İleri gelenleri yazılı belgeleri imzalayıp diplomatik heyetler kurabiliyorlardı. Soyluların bazıları bu mezhepin mensubuydu.

15. yüzyılda Türk tehdidi doğmuştu. Çevre ülkelerden yardım talep eden Kral Tomaş 1450'li yıllarda papalığa yönelmişti. Papalık yardım karşılığı uzun zamandır kaldırmak için uğraştıkları Bosna'daki bu dinsel heteroksiye son verilmesini şart koşmuştu. Kral, halkın dini bağlarının çok da güçlü olmadığı ülkesinde papalığın şartını kabul ederek Bosna Kilisesi'nin din adamlarına iki seçenek sunmuştu; bu seçenekler ise Katolik mezhebine geçmek yada Bosna topraklarını terk etmektir (Malcolm, 1999, s:82).

3.3. Osmanlı Hakimiyetindeki Bosna-Hersek

3.3.1. Bosna-Hersek'in Müslümanlaştırılması

1463'ten itibaren Osmanlı ordusu ülkeyi çok kısa bir sürede ele geçirdi. İslamiyete geçiş yavaş ve sürekli olarak 15. ve 16. yüzyıllarda 150 yıllık bir süre içinde gerçekleşti. Müslüman toplumun büyük kısmı din değiştiren Slavlardı. Bir kısım insan da buraya yerleştirilmişti (Fine, 1994, s:14). Müslüman olmayı seçenler hayat tarzlarını fazla değiştirmediler ve Hristyanlıktan gelen bazı geleneklerini de korudular. Ayrıca müslümanlığı seçmenin avantajlarından yararlandılar. Devşirme sistemine katılan Bosnalıların birçoğu çok iyi mevkilere kadar yükseldiler, vergi bağışıklığı elde ediyorlardı. Toplumda ayrıcalıklı kesim Müslümanlardı (Fine, 1994, s:19).

3.3.2. Toplum, Kültür ve Ekonomik Yaşam

Osmanlı yönetimi, topraklarında yaşayan halkı etnik olarak değil inançlarına göre değerlendiriyordu (Fine, 1994, s:13). Din özgürlüğü vardı ancak politik nedenlerle Ortodoks mezhebi Katoliklere göre daha ayrıcalıklıydı. Müslümanlardan sonra Ortodoksların sayısında da bir artış oldu. Bir kısım Katolik, bu mezhebi seçti ya da başka yerlere göç ettiler (Fine, 1994, s:14). Ortodokslar 16. yüzyılda Katoliklerden daha özgürdü ve kilise inşa ettirebiliyorlardı (Fine, 1994, s:15). Ancak Müslüman nüfus hiçbir zaman Hristiyan nüfusunu ezici bir biçimde geçmiyordu. Etnik ayrımcılık yapılmıyordu. Halkın konuştuğu dil, çoğu gelenek ve görenekleri aynıydı ve dini gruplar bayramlarını ortaklaşa kutluyorlardı.

16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı tımar ve hukuk sistemi Bosna'da kademeli olarak yerleşmişti. Devşirme sistemi, Balkanlar çapındaki Müslümanlaşma sürecinin temel dinamiğini oluşturuyordu ve etkisi de özellikle Bosna üzerinde çok kuvvetliydi. Ancak Bosna'yı bir İslam devleti olarak tanımlamak pek mümkün değildi. Osmanlı devletinin politikası, bu ülkeyi denetim altında tutmak ve daha uzaklardaki imparatorluk topraklarının gereksinimlerini karşılamak için bu topraklardan para ve adam toplamaktı (Malcolm, 1999, s:97). Ele geçirdiği topraklardaki derebeylerini ortadan

kaldırmak yerine kendi kadrolarına katarak toprak yönetimindeki devamlılığı sağlıyordu. Padişahın yetkilerini temsil eden beyden sonra etkili olan diğer güç ulema sınıfından gelen kadı idi. Bey, devlete asker ve gelir temin ettiği ve bölgesini denetim altında tuttuğu müddetçe oradaki işlerini nasıl yürüttüğü çok fazla sorgulanmamıştı.

Tipik bir Bosna kenti, nehir vadisinde yer alır, nehir boyunca ve tepelere doğru gelişir. Kentler her zaman doğayla büyük bir uyum içinde gelişmişlerdir. Müslümanlaşmayla, kentler zamanla yerel mimarlık geleneklerini de koruyarak Osmanlı yapı kültürünün Balkanlardaki yerini aldı. Yapılan yapılar beylerbeyi, vezir yada eşrafi tarafından genellikle başkentten örnek alınarak yapılan küçük boyuttaki yapılardı. Dini yapılar en önemli yapılardı. İslam kültürüne de bağlı olarak bu yapılar sosyalleşilen mekanlardı. Sivil mimari, coğrafi koşullara da bağlı olarak malzeme, plan tipolojisi ve mekansal tasarımıyla bölgeye özgü bir konut tipi yaratmıştır.

Kentlerde vakıf sistemi çok iyi işliyordu, bu yapılar çarşı oluşumunun başlıca kaynağıydı. Şehirdeki ekonominin temeli, ticaret ve zanaatçılıktı. Her kentin mutlaka bir çarşısı bulunuyordu. Etrafında mahalleler oluşuyordu. Tipik bir mahallede 30-40 ev, cami, mektep, fırın ve bir sebil bulunur (Bubin, 1999, s:67). Osmanlı etkisi olduğu kadar özellikle inşa sisteminde Akdeniz etkileri de göze çarpar. Hersek bölgesi Dalmaçya kıyılarına daha yakın olduğundan Akdeniz etkileri daha belirgindir. Ayrıca Hristiyan ustalar da bu yapılarda çalışmış olabilirler. Aynı şekilde Hristiyanlar da kilise ve sivil yapılarda Müslüman yapılarında görülen kemerli açıklıklar ve dekorasyon öğeleri kullanmışlardır (Bubin, 1999, s:S.73).

Bosna ücra konumu ve zor coğrafyası yüzünden Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde bulunan diğer Balkan devletlerine göre Osmanlı yönetim merkezinden genellikle kopuk olarak yaşadı. Merkeze ulaşımı oldukça zordu, ülke çok dağlık olduğundan dolaysız bir yol yoktu (McCarthy, 1994, s:67). Bosna, imparatorluğun batı sınırındaydı. Bölge Avrupa'ya ve özellikle de Avusturya'ya Osmanlı merkezine olduğundan çok daha yakın olmuştur, ve ekonomisi daha çok Avusturya ekonomisine bağlıdır.

Halkın büyük bir kısmı tarımla uğraşıyor ve kırsal kesimde yaşıyordu. Eğitim oldukça düşük düzeydeydi, her milletin kendi okulu vardı, fakat çocukların ancak %10'u bu eğitimi alabiliyordu. Bu oran Doğu Anadolu'daki orandan daha az bir orandı (McCarthy, 1994, s:67).

3.3.3. Osmanlı Devletindeki Yenilik Hareketleri ve Bosna Hersek'in Tepkisi

II. Mahmut döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan reform çalışmalarına Bosna halkı büyük ölçüde karşı çıktı. Merkeze uzaklığı nedeniyle yeniliklerden pek fazla etkilenmiyorlardı, muhafazakar kalmışlardı. Batı sınırı olmalarına rağmen batılılaşmaya duyulan istek onları rahatsız ediyordu. Bunun İslamiyete de uygun olmadığını düşünüyorlardı (McCarthy, 1994, s:41). 19. yüzyılda bazı beyler, din adamları ve alt tabakaya mensup kentli müslümanlar arasında bağnaz bir kesim oluşmuştu (Malcolm, 1999, s:180).

Tımar sistemi yerine babadan oğula geçen geniş arazilerin tam mülkiyetine sahip yeni bir soylu sınıfı ortaya çıkmıştı. Ayanlar yerel mülk sahibi soylulardan oluşup yönetimi feodalleştirmişlerdi. İstedikleri insanları seçtiriyorlar ve yönetimi de merkeze karşı sürekli bir muhalefet halinde tutuyorlardı (Malcolm, 1997, s:161). Reform, yöneticilerin güçlerinin ellerinden alınmasıydı, ve tabii ki bunu istemiyorlardı. Yeniçeriler Ocağı'nda Bosna'dan çok fazla insan vardı bu nedenle bu sistemin devamını istiyorlardı. Uzun süre batı tarzında eğitim görmüş modern kıyafetli yeni orduya katılmaya karşı çıkıldı.

Tanzimatla birlikte İstanbul başta olmak üzere bütün kentlerde bir Avrupa kenti havası yaratılmak isteniyordu. Batı kurum ve yöntemlerinin ithalinin Osmanlı toplumunun sorunlarına çözüm getireceğine inanılıyordu. İstanbul'dan bürokratlar Bosna kentlerine geldi. Tanzimatla beylerbeylik örgütü ortadan kalkmış 1864'den itibaren vilayet sistemi kurulmuştur. Vilayetleri yönetmek için atanan valiler İstanbul'a düzenli rapor vermekle görevliydi (McCarthy, 1994, s:75). Ayrıca yabancı konsolosluklarla temas etmesi için bir görevli bulunuyordu. En yetkili kişi olan vali, politik olaylardan, ekonomiden ve kanunların uygulanmasından sorumluydu (Karcic, 1999, s:54).

1862’de yeni vilayet sistemiyle birlikte müslüman olmayan halka eşitlik ve yeni kiliseler, okullar açma hakkı tanındı. Bu şekilde eğitim düzeyi iyileştirilmeye çalışıldı. Saraybosna’da gazete ve okul kitaplarının basılması için matbaa kuruldu.

Özellikle Saraybosna’da yoğun bir inşaat faaliyeti başladı. Kışla, hastane, vali evi, polis merkezi gibi yeni yapılar uygulanıyordu. Avrupa devletleri konsolosluklar açtı. İstanbul ile Bosanski Brod (Avusturya sınırı) arasında telgraf hattı çekildi (Karcic, 1999, s:66).

Tanzimat boyunca Müslüman ve Hristiyan halk bir uyanış ve canlanma içindeydi. Gayrimüslümlerin eğitim sisteminin gelişmesi Osmanlı karşıtı oluşumları da başlattı. Balkanlarda yaşanan milliyetçi hareketlerden Sırlar ve Hırvatlar etkileniyordu. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında gerilim oldukça artmıştı. Osmanlı yönetiminin uygulamaya çalıştığı yenilik hareketleri başarısızlıkla sonuçlandı. Tanzimat özgürlüğünün sonu “Osmanlılık” değil “anti-Osmanlılık” oldu ve bölgedeki çöküşü hızlandırdı.

3.4. 19. Yüzyılın Sonunda Balkanlardaki Politik Durum

1876’da Sırbistan ve Karadağ Osmanlı devletine karşı bağımsızlık savaşı ilan etti. Rusya, Ortodoks halkını Osmanlılar’a karşı kışkırtıyordu. İlk tepkiler, vergi toplayan Osmanlı yöneticilerine karşıydı fakat daha sonra Sırlar, Müslüman köylerine saldırmaya başladılar. Bu saldırılara Müslümanların da cevap vermesiyle birlikte olaylar iç çatışmaya dönüştü ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanlar arasında da Hristiyanlara karşı bir tepki oluştu (Malcolm, 1999, s:217). Aynı anda Osmanlı devleti Bulgar isyanıyla da uğraşıyordu, 1876’da bu ayaklanmaları bastırmıştı. Ancak ülkede yaşam çok zorlaşmış ve sürekli yaşanan çatışmalarla ekonomi çok zayıflamıştı. Birçok Müslüman ve Sırp bu çatışmalarda öldü (Malcolm, 1999, s:207).

Rusya, Balkanlardaki Slav milletlerini özgürleştirip, Ortodoks halkları üzerindeki etkinliğini artırma planlarından geri adım atmak istemiyordu. Osmanlı devleti ayaklanmaları bastırınca Rusya savaş açtı. Rusya, İstanbul’a kadar yaklaşmıştı. Sonunda Rusya, 1878’te Osmanlı hükümeti için şartları oldukça ağır olan St. Stefano (Yeşilköy) antlaşmasını imzalattı.

Rusya'nın Akdenize inme politikasının farkında olan Avrupa devletleri, özellikle İngiltere ve Avusturya, bu anlaşmadan oldukça rahatsız oldular ve yeni dengeleri tartışmak için Berlin Kongresi'ni düzenlediler. Bu toplantıda Avrupa'nın büyük güçleri, Balkan haritasının I. Dünya Savaşı'na kadar sürecektir olan durumunu şekillendirdiler (Donia, 1981, s:9) (Şekil 3.1).

Avusturya İmparatorluğu'nun 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar en büyük düşmanı Osmanlı devletiydi. Habsburg Monarşisinin amacı hakimiyetindeki Hristiyan toplumunu İslam tehdidine karşı korumaktı. Osmanlı devleti zayıflayıp Rusya tehdidi ortaya çıkınca Avusturya-Macaristan için Osmanlı devleti düşman olmaktan çıkmıştı ve hatta Monarşinin yeni politikasına göre Osmanlılar'ın zayıflayan gücünü artırıp mevcut düzenini koruması gerekiyordu. Ayrıca Avusturya-Macaristan yönetiminin hakimiyetindeki Slav nüfusla da problemleri vardı, yönetim Bosna-Hersek idaresini çok isteyerek kabul etmedi çünkü imparatorluk topraklarında Sırp nüfusunun artması kontrolü daha da güçleştirecekti. Fakat Bosna-Hersek topraklarında Sırların hakimiyetine izin veremezdi (Karcic, 1999, s:98-99).

Şekil 3.1. 1878'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğunda Bosna-Hersek

4. AVUSTURYA-MACARİSTAN YÖNETİMİNDE BOSNA-HERSEK

4.1. Avusturya-Macaristan İkili Monarşisi

Habsburg Monarşisi, 16. yüzyılda Avusturya ve Macaristan olarak ikiye ayrıldı. Monarşi, Doğu ve Orta Avrupa'da feodal düzenli iki ayrı imparatorluğun oluşturduğu bir birlikti. Macarlar yöneticilerini imparatorları olarak değil de kralları olarak kabul ediyorlardı. Savunma, dış işleri ve maliye bakanlıkları ortak olarak kuruldu. Ortak bir parlamento yoktu. Yıllık düzenlenen toplantılara her iki parlamentodan seçilen altmışar kişi katılıyordu. Bu toplantılarda vergilerin durumu, savunma gibi devlet işleri tartışılıyordu. Bu yüzden İkili Monarşi tanımı ortaya çıktı (Karcic, 1999, s:98-99).

Monarşi için sosyal düzeni ve ekonomiyi temel alan Alman sistemi esastı. Orta ve Doğu Avrupa'da Katolik dininin birliğini korumak monarşinin üstlendiği en önemli misyondur. İmparatorluk, üstün idarecilik anlayışı ve sistemli bir ekonomi yönetimi ile yönetilmeye çalışılıyordu.

İmparatorluk için en önemli şey hanedanın gücünün korunmasıydı. Hanedan Avusturya topraklarını, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gibi askeri güçle değil de hanedan evlilikleriyle genişletti. Bu politika ile başarılı da oldu çünkü o dönemde ülke sınırlarında bu kadar çok etnik ve dini grubu birarada barındıran başka bir Avrupa devleti yoktu. Sınıfsal tabakalaşma feodal düzenin temeliydi. Genişlettiği topraklardaki soylu sınıfını kayırıp kimisiyle iş birliği yaptı. Soyluların idare işlerinde de söz hakkı vardı. İmparatorluk gücünü korudu, soylular ise vergi muafiyeti ve çeşitli ayrıcalıklarla daha çok zenginleştiler.

Yapılan reformlar sistemin sürekli yenilenmesi ve gelişmesini sağladı. Özellikle 18. yüzyılda dinde yapılan reform çok önemliydi. Din özgürlüğü devlet güvencesine alındı. Kilise toplanan paraları artık manastır yapımı için değil ancak eğitim, sağlık, yeni okul yapıları için kullanacaktı. Din adamları sadece halkın inanç gelişimi için değil daha

bilgili olmaları, sosyal refahları için çalışacaktı. Eğitime önem verildi, 6-14 yaş arası okul eğitimi zorunlu hale getirildi. Katolik Reformu Avusturya'nın modernleşmesine büyük katkı sağladı.

4.2. Avusturya-Macaristan Yönetimine Geçişteki Sosyal Yapı

Bosna-Hersek'teki politik uyanış diğer Balkan hareketlerine benzemedi. Bosnalıların geçmişlerinde dayanabilecekleri bir toplumsal bellek, örnek alabilecekleri bir politikacı ya da özlemi duyulan altın bir devir yoktu. Mega İdea gibi bir özgürleşme ideolojileri de yoktu. Balkanlardaki diğer halklardan en büyük farklılıkları kendilerini etnik olarak değil dinsel olarak tanımlamalarıydı. Müslümanlık, toplumun en önemli ve vazgeçilmez özelliği idi. Toplumda geniş ölçekli bir sosyal değişim, endüstrileşme, yeni ideolojiler gibi çağın değişimleri yaşanmadı (Donia, 1981, s:89). Osmanlı hakimiyetinde Müslümanlaşan ve yaşamlarını aynı devlet egemenliğinde sürdürme gelen bu dinsel grubun, diğer halklar yani Sırp ve Hırvatlar gibi güvenebilecekleri, sırtlarını dayayabilecekleri bir hami devletleri kalmamıştı.

Yüzyıllarca Bosna-Hersek, sınır olduğu ve birbir savaştığı bir devletin hakimiyetine giriyordu. Ayrıca halkın bir kısmı Müslümanların Hristiyanlar tarafından yönetilmesinin şeriata aykırı olduğunu düşünüyordu. 1870'te Müslümanlar en fazla nüfusu oluşturuyordu. Fakat 1878'den sonra Müslümanların nüfus içinde oranı %50'nin altına düştü, 400 yıllık Osmanlı idaresinden sonra ilk kez oran bu kadar düşmüştü. Bir çok Müslüman 1875 - 1878 arasında Anadolu'ya göç etti ya da Avusturya yönetimine karşı direniş sırasında öldü. Müslüman nüfusundaki azalış Avusturya idaresinde olan en büyük sosyal değişimdi (McCarthy, 1994, s:80).

4.3. Avusturya-Macaristan Yönetimi

Avusturya, Bosna hakimiyetini istemeyerek kabul etmişti. Topraklarındaki Slav ırkının nüfusunu artırmayı tehlikeli bulmuşlardı. Ülkenin yönetimi Maliye Bakanlığı'nın sorumluluğuna verilmişti. Bosna-Hersek için imparatorluk bütçesinden harcama yapılmamasına karar verildi. Ülkenin ekonomisinin gelişimi kendi gelir kaynaklarıyla sağlanacaktı (Donja, 1981, s:11).

Avusturya Macaristan yönetimi kırk yıl sürdü. Kademeli olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'e hakim oldu, Osmanlı hakimiyeti de yavaş yavaş etkisini yitirdi. Monarşi, Müslümanların tepkisinden çekinerek Osmanlı dönemine ait bazı dinsel kurumların etkinliklerini sürdürmelerine özellikle izin vermişti. Himayesinde bulunan halklar arasında daha önce de Müslümanlar vardı ama ilk defa nüfus oranı bu kadar fazlaydı. Müslümanların, Bosnalı Katolikler ve Ortodokslar arasında ezilmemesi sağlanmalıydı. Aynı zamanda çevrede gelişen politik direnişlerin etkilerinden de uzak tutulmalıydı.

1878'de hükümet, görevlilerine din işlerine karışmama ve dini tören ve ibadetlerine saygılı olma emrini verdi. Ayrıca başkasının din bütünlüğüne karşı suç işleyenlere anında müdahale edilecekti (Pinson, 1994, s:100). Halkın din özgürlüğü vardı ama hükümet dışardan gelen etkileri kesmek ve halkı kendi haline bırakmak istiyordu. Avusturya işe Ortodokslardan başladı. Patrikhaneye anlaşılmaya varıp din adamlarını atama yetkisini aldı; ayrıca para yardımları hükümetin kontrolünde yapılabilirdi.

Müslümanlar için de benzer bir politika uygulandı. İstanbul'da yaşayan Şeyhülislam zamanla aradan çıkarıldı (Donja, 1981, s:18). Şeriat kurallarını uygulayacak bir reis ve meclisten oluşan bir sistem kurulmuştu (Donja, 1981, s:21). Bir başka önemli konu ise vakıfların nasıl kontrol edileceği idi. Müslümanlar için vakıflar çok önemli bir güç kaynağıydı. Avusturyalılar bu yapıyı ortadan kaldırmayıp daha iyi işlemleri için girişimlerde bulunmuşlardır. Bürokratik olarak gelişmesini sağlayıp yeni idare sistemi ve mali kayıtların tutulmasını sağladılar. 1884'de Vakıf İdare Komisyonu kuruldu. Vakıflardaki mal durumu, yeni yapılar ve idare sistemi bu komisyon tarafından yürütüldü. Komisyon üyeleri hükümet tarafından atanmış tanınmış Müslümanlardı (Donja, 1981, s:24).

İdare Osmanlılar'dan alındığında halkın %80'i tarımla uğraşıyordu. Okuma yazma oranı çok düşüktü. Müslüman soylular toprakların büyük bir kısmınının yönetimine sahiptiler. Hükümet tarımın gelişmesi ve çiftçilerin eğitimi için bir fon ayırdı. (Karcic, 1999, s:89). Ayrıca çalışanlar da toprak sahibi olabilecekti. Bu çok yavaş ilerleyen bir sistem oldu ve yeterli maddi kaynak ayrılmadığı için bu proje başarıya ulaşamadı. Soylular toprakların çoğunluğuna sahip kaldılar, çalışanların hayat şartlarında pek fazla bir iyileşme olamadı.

Buna karşın endüstrileşme hızla başlatıldı. Ülke zengin bir maden ve orman rezervine sahipti. Ormancılıktan çok iyi gelir sağlanıyordu. Demir-çelik fabrikaları kuruldu. Özellikle büyük kentlerde sanayileşme başlatıldı.

Ulaşım önem verildi. Hızla demiryolu ağı genişletildi. Yeni yollar, köprüler inşa edildi. Alt yapıya önem verildi. Elektrik, su ve atık su sistemleri geliştirildi. Avrupa'nın ilk termik santrali kuruldu. Böylece Saraybosna Londra, Paris kentlerinden bile önce aydınlatılmış oldu.

4.4. Bosna-Hersek Cemaatlerini Birleştirme Çabaları

Habsburg Monarşisi etnik sınıflandırma yaparken Müslümanların resmi olarak tanınması zorunlu hale geldi. Hristyanların yanında ayrı bir sınıfa ait olmaları gerekiyordu. Çünkü Osmanlı yöneticiler çok uluslu ve çok dinli ülke politikasına dayanarak Bosna'da yaşamakta olan herkesi kastetmek için Bosnalılar anlamına gelen "Boşnaklar" kelimesini kullanmışlardı; ancak Sırp-Hırvat dilinde kendini "Bosnalılar"(Bošnjaci) olarak adlandıran sadece Bosnalı Müslümanlardı (Malcolm, 1999, s:242).

1882-1903 arasında Maliye Bakanı olarak görev yapmış Benjamin Kallay, Katolik ve Ortodoks halkı Sırbistan ve Hırvatistan'da yayılan milliyetçi politik akımlardan uzak tutarak ve bütün ülkeye Bosna milliyetçiliğini benimsetmeyi hedeflemişti (Malcolm, 1999, s:242). Kallay, "Bosnalılar" terimini ülkede yaşayan tüm toplumları kapsayacak şekilde genişletmek istemişti. Ancak alınan önlemler sonucu sadece cemaatler arasında son yıllarda oluşan din düşmanlığı kısmen giderildi; ancak hedeflenen bu birliktelik hiçbir zaman gerçekleşemedi. Boşnak kelimesi sadece dini bir grubu değil bir etnik grubu temsil etti; bu grup da Müslümanlar oldu (Karcic, 1999, s:103).

1895'de B.Kallay Daily Chronicle adlı bir İngiliz gazetesine verdiği röportajda şöyle diyordu: "Büyük bir batılı imparatorluk olan Avusturya, doğulu insanlara medeniyet taşımak misyonunu yüklenmiştir. İdarecilik bizim tek politikamızdır. Halkı memnun etmek için adaleti sağlamak, tarımı geliştirmek, iletişimi ucuz ve kolay hale getirmek

ve eğitimi yaymak benim ideal idarecilik anlayışımdır ve uyguladığım politika da budur.”(Donia, 1981, s:14).

Avusturya-Macaristan yönetimi hiç istemeyerek girdiği ülke topraklarında 1900’lü yıllarda çok istekli olarak girmediği Bosna-Hersek topraklarında daha kalıcı olmak için batılı bir kültürün nimetlerini tüm ülkeye yayma misyonunu üstlenmişti. Halklar, günlük kültürel ve dini görevlerini yerine getirip kendi hallerinde hayatlarını sürdürerek, birlik içinde yaşayacaklardı. Politikayla ilgilenmeyeceklerdi. Ancak bu gerçekleşmedi. Zaten herhalde Balkanlar’da olan bir ülke, kendini soyutlayıp tüm değişimlerden habersiz ve uzak duramazdı. Sırp, Bosna-Hersek’in Büyük Sırbistan’ın bir parçası olduğu fikrinden hiçbir zaman vazgeçmediler. Katoliklerin ise Hırvat ve Dalmaçya desteği hiç kesilmedi. Bu iki grup ta daha fazla egemenlik elde etmek için faaliyetlerini hiç kesmediler.

1910 yılında Müslümanlar kendi meclislerini kurdular. Müslüman Ulusal Cemiyeti (1906), Sırp Ulusal Cemiyeti (1907), Hırvat Ulusal Cemiyeti (1908) gibi teşkilatlar siyasi partiler olarak işlemeye başladılar. Hepsi bağlı oldukları cemaatlerin daha fazla güce ve etkinliğe sahip olması için uğraşıyorlardı.

Habsburg karşıtı olmak ortak görüş haline gelmişti. 1910 yılından itibaren Sırp-Hırvat gruplar Sırp milliyetçiliğinden daha geniş kapsamlı bir Yugoslav yanlısı eyleme geçerek tutumlarını değiştirmeye başlamışlardı. Bazı Müslümanlar da bu gruba dahil olmuştu (Malcolm, 1999, s:249). 1913 yılına gelindiğinde Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında ilişkiler iyice gerginleşmişti. Avusturya-Macaristan ordusunun 1914’de Bosna’da yapacağı yaz harekati için veliaht Arşidük Franz Fredinand’ın ziyareti monarşi için felaketle sonuçlandı. Veliahtın öldürülmesiyle Avusturya-Macaristan Sırbistan’a savaş ilan etti (Malcolm, 1999, s:252).

5. 19. YÜZYILDA BOSNA-HERSEK MİMARLIĞINDA BATILI ETKİLER

1878’de Berlin Kongresinde alınan kararla Avusturya-Macaristan Monarşisi kademeli olarak Bosna Hersek yönetimini elde etti ve burada kırk yıllık bir hakimiyeti oldu. Ülke için de Avrupalı bir idarenin gelmesi yepyeni bir dönemin başlangıcıydı. İki dini grup, Ortodokslar ve Müslümanlar çoğunluğu oluşturmalarına rağmen Katolik bir devletin hakimiyetine girip politik güçlerini yitirmekten korkuyorlardı. Bu yüzden bir süre Avusturya Macaristan idaresine direndiler. Müslümanlar için durum daha zordu, artık Osmanlı döneminde olduğu gibi baskın güç değillerdi.

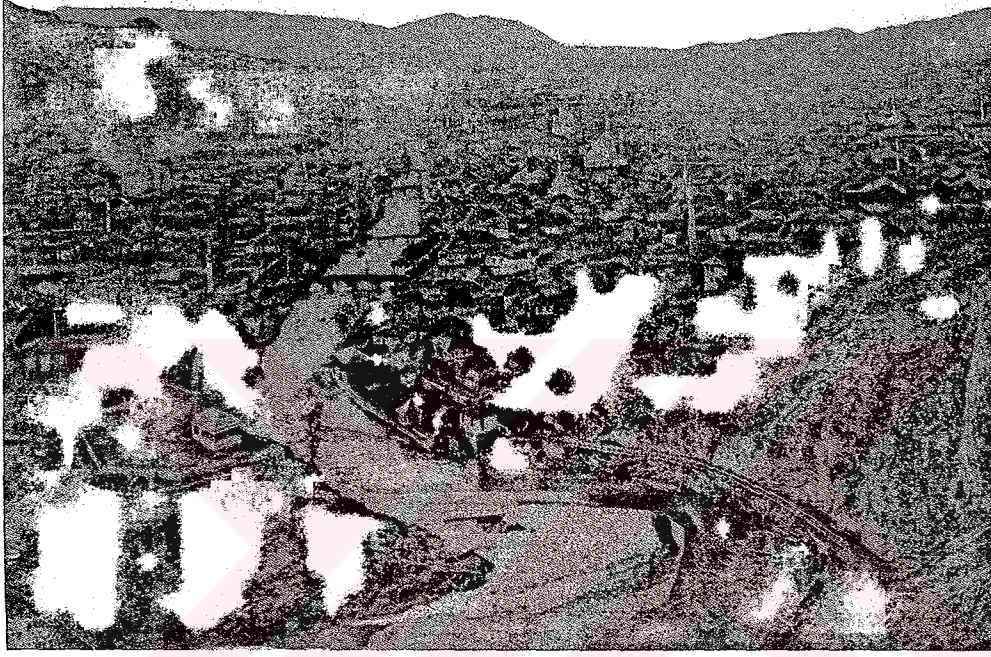
Avusturya Macaristan Monarşisi için de yeni bir durum söz konusuydu. İlk defa halkının çoğunluğu Müslüman olan bir devleti imparatorluğuna dahil etmişti. Birbirinden oldukça farklı iki kültürün karşılaşması sonucu toplumun yapısında, idare biçiminde, sanatta ve mimarlıkta birçok etkileşim yaşandı.

5.1. Batılı Mimarlığın Getirdiği Kentsel Değişim: Saraybosna, Mostar

19. Yüzyılda özellikle Saraybosna’da kentleşme, toplumsal ve yapısal değişimleri getirdi. N. Kurto’ya göre endüstri çağına geçmek isteyen Orta Avrupa kentlerinde yaşanan hazırlık dönemi birbirlerine çok benzerdi, yapılacak yeni yapılarda istenen etki anıtsallıktı. İmparatorluğun çeşitli kentlerinde uygulanan mimari, tarihsel yaklaşımla seçilen üsluplar ya da bu üslupların karışımıydı (Kurto, 2000, s:10).

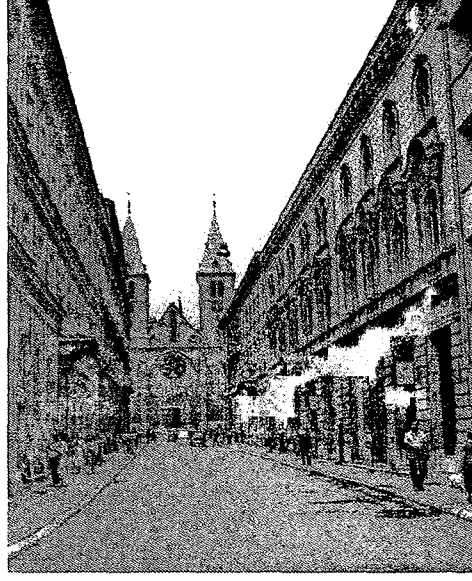
Avusturya-Macaristan yönetimi Bosna-Hersek halkına daha önceleri sunulandan daha farklı bir yaşam anlayışı sunuyordu. Kırk yıl gibi bir kısa sürede ülkenin önemli kentleri hızla batılılaştı. Kentlere Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun çeşitli bölgelerinden göç edenlerin sayısı gittikçe arttı, büyük kentlerde göç edenler, 1890’larda nüfusun %30’unu oluşturmuştu (Bubin, 1999, s:95). Genel olarak Bosna-Hersek kentlerine yerleşenler askerler, bürokratlar, yatırımcılar ve zanaatkarlardı.

Yönetim, ilk iş olarak kentlerdeki inşaat işlerini kontrol etmek için Osmalı döneminden kalma “Yol yapım ve İnşaat kanunu”nda düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemeler yeterli bulunmayınca 1880’de tamamen yeni bir düzenleme yapıldı. İnşaat işlerini sıkı denetleyecek kurumlar oluşturuldu. Kanunlar inşaat tekniklerini, kullanılacak malzemeyi çok açık olarak belirtiyordu (Bubin, 1999, s:93). Amaç kentin planlı bir şekilde gelişmesi ve özellikle tarihi yapıları koruyarak yeniden kent merkezlerini düzenlemektir(Bubin, 1999, s:93).

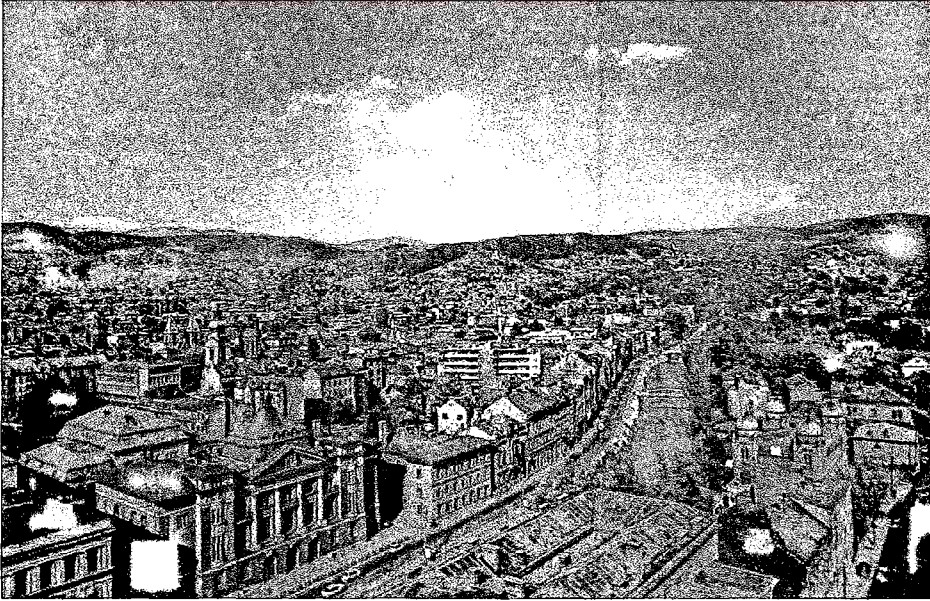
Şekil 5.1. 1879’da Saraybosna

19. Yüzyılda Saraybosna’da kent merkezlerinde çok büyük yangınlar olmuştu. 1879’da olan yangın, kent merkezini büyük ölçüde yok etmişti (Pasić, 1994, s:199). Ayrıca bazı bölgelerde yol yapımı ya da yeni yapılaşma için yıkımlar olmuştu. Tipik bir batılı plan şemasına uygun olarak birbirini dik kesen caddeler ve bitişik nizam yüksek, geniş, orta avlulu, yapı blokları inşa edildi. Saraybosna’ya Avrupa başkentlerinin havası verilmeye çalışılmıştır. Meydanlar, geniş yollar ve parklar gibi batılı kentsel oluşumlardan yoksun Saraybosna modern bir kent olabilmesi için kent strüktüründe yeni odaklar yaratılmıştır. Bu odaklardan biri de geniş caddesi, yüksek yapı blokları, yaya kaldırımları, şık mağazaları ile Strossmayer Caddesi ve çevresidir. Bu bölge Avusturya-Macaristan dönemi şehircilik anlayışının simgesi haline gelmiştir (Filipović, 1987, s:142). Yeni binalar kent ölçeğini büyük ölçüde değiştirmiştir.

Resim 5.2. Strossmayer Caddesi ve Katedral

Osmanlı döneminde iş ve konut bölgelerinde kesin bir ayrım vardı. Yeni planlama anlayışında böyle bir uygulamaya gerek duyulmadı. Bu yüzden Osmanlı döneminden kalan mahallerle yeni kent alanları arasındaki farklılık belirginleşmişti (Bubin, 1999, s:93). Kentsel değişimin bir başka nedeni ise mimari anlayıştan doğan farklılıktı. Genellikle yatayda gelişen Osmanlı kentinin geleneksel dokusu ve yapı boyutları mütevazı ve mahremiyete önem veren bir yapıdaydı. Batı mimarisinin anıtsal ölçüleri ile gelişen bölgeler açıkçası eski kent ölçeğini ezmiştir.

Şekil 5.3. Saraybosna'da 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişen nehir bölgesi

Mostar, Saraybosna'dan sonra en çok değişime uğrayan diğer önemli kenttir. Kent iki-üç katlı binalar ve dar kıvrımlı sokaklardan oluşuyordu (Dodds, 1999, s:131). Avusturya-Macaristan döneminde kentin doğu kanadı Osmanlı döneminden kalan tarihsel dokuyu temsil etmiş, batı kanadı ise yeni yapılanmaya açılmıştır (Pasic, 1995, s:423). Yeni idare ve konut yapıları dört-beş katlı olan, bitişik nizamla grid bir sistem ile inşa edilmiştir. Geniş yollar ve meydan düzenlemeleri yapılmıştır (Dodds, 1999, s:131). Kenti Saraybosna'ya ve Adriyatik kıyılarına bağlayan yeni yollar ve tren yolu inşa edilmiştir. Tren istasyonu, yeni yapılanan kent bölgesinin merkezi olmuş, idare ve toplum yapıları bu çevrede yapılmıştır (Pasic, 1995, s:424).

Apartmanlar, otel yapıları, ticareti konutla birleştiren işhanları yeni yapı tiplerinin arasındadır. Mahallelerin yanı sıra apartmanlar, sıra evler ve villalardan oluşan yeni konut bölgeleri oluşmuştur. Villalarda oturan varlıklı insanlar mimarlardan güçlerinin temsil edilmesini istiyorlardı. Bu yüzden cephelerin abartılı ve gösterişli olmasına özen gösteriliyordu. Mostar'da ışınsal düzenli Rondo meydanının çevresinde bahçeli Neorönesans üsluplu villalar bu lüks yaşam gösterisinin iyi bir örneği olabilir.

Resim 5.4. 1908'de Mostar

Yapıların altyapısı, su, kanalizasyon, elektrik sistemleri düşünülerek düzenlemeler yapılmıştır. Kent sokakları aydınlatılmaya başlanmıştı. Ulaşım önem verilerek, yollar iyileştirilip asfaltlanmış, tren yolları, köprüler inşa edilmişti. Endüstrileşmeyle fabrika yapıları, gaz dağıtım ve elektrik enerjisi üretim alanları kurulmuştu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun güney sınırı olduğu için askeri ve idari yapılar yönetimin önem verdiği ve hemen inşa ettirdiği yapı tipleri oldu. Bunlar kışla, komutanlık, askeri hastane, karakol, belediye ve diğer yönetim binalarıdır (Bubin, 1999, s:101).

1860'dan sonra dini yapıların, özellikle Katolik ve Ortodoks kiliseleri ile Katolik manastırlarının inşaatı yoğun olarak sürdü. Mostar ve Saraybosna kentlerinde Ortodoks ve Katolik kiliselerinin en bilinen örnekleri bu dönemde yapılmıştır. Saraybosna'da kent merkezinde mimar J.Vancaş tarafından Neogotik üslubunda Katolik kilisesi yapılmış ve bu dönemin simgesi haline gelmiştir. 1873'de Mostar, Ortodoks mezhebinin merkezi olmuş ve bir kilise yaptırılmıştır (Pasic, 1994). Cami yapımı fazla olmamış, genellikle yenileme çalışmaları yapılmıştır (Bubin, 1999, s:99).

Avusturya-Macaristan Monarşisi eğitime çok önem veriyordu. Bosna-Hersek bu konuda oldukça geri kalmıştı. Büyük kentlerde ilkokul, ortaokul ve liseler, ayrıca yüksek okullar kuruldu. Bir başka önemli gelişme de matbaacılık ve yayıncılık alanında olmuştur. Bununla beraber kentlerde birçok kitapçı, kütüphane ve okuma salonları açılmıştır (Bubin, 1999, s:109).

Böylece daha önce belirtildiği gibi Bosna-Hersek'te bu döneme kadar yapılmamış ölçekte ve yükseklikte yapılar yapılmıştır. Kent fizyonomisinde, masif, yüksek ve kagir olarak yapılanmış bölgelerle mütevazı yerel konut bölgeleri arasında görsel açıdan bir kontrast oluşmuştur.

5.2. Yeni Yapı Biçimleriyle Gelen Batılı Akımlar

Tüm Avrupa'da yaşanan Tarihselci üsluplar Bosna-Hersek'te de etkili oldu. Avusturya-Macaristan yönetiminin Bosna-Hersek'e getirdiği batılı bir dünya görüşü ile idare biçimi, eğitim ve sosyal yaşam yapılanacaktı. Mimarlığın yeni batı kuralları ile

örgütlenmesi ile kentsel değişimler amaçlanmıştı. Avrupanın çeşitli akademilerinde eğitim görmüş mimarlar bu değişimi yapacaktı.

Mimarlıkta batılılaşmanın ilk adımları askeri ve resmi binalarda uygulanıyordu. Önemli toplum yapıları için Neorönesans üslubu; dini yapılarda Neoromanesk ve Neogotik üslupları; konutlarda özellikle sıra evler ve villalar için Neobarok üslubu tercih edildi (Filipoviç, 1987, s:142). Bosna-Hersek kentlerinde Avrupa'da da olduğu gibi Neorönesans en çok uygulanan ve plan şeması olarak benimsenen üslup olmuştur.

Mimarlıkta yaşanan bu tarihsel seçmecilik Avrupa'daki bütün şehirlerde görülen tavidir. Saraybosna'yı Orta Avrupa kentlerinden ayıracak pek fazla özellik yoktu. Ancak Bosna-Hersek kentlerinin farkı, idarenin ülkenin yapısındaki İslami öğeye çok önem vermesidir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, eski Roma İmparatorluğu gibi hakimiyetleri altındaki topraklarda tam bir homojenliğin sağlanması yerine farklılıkların oluşmasını destekliyordu (Dodds, 1999, s:133). Topraklarında yaşayan Müslümanları temsilen İslam öğeleri de içeren Oryantalizm üslubu kentlerde yoğun olarak uygulanan seçmeciliğe eklenmiştir. Bu yeni ve önemli üslup özellikle Endülüs-Magrip mimarisinden seçilmiş detaylarla uygulanmıştır. Toplumun büyük bir kısmının Müslüman oluşu Oryantalist üslubun bütün diğer batı devletlerinden daha fazla uygulanmasını ve önemsenmesini sağlamıştır. Ancak Habsburg yönetiminin yerel mimarlık olarak algıladığı ve seçtiği Oryantalist üslup Bosna-Hersek mimarlığına diğer eklektik üsluplar kadar yabancı kalmıştır.

Oryantalist üslupta çalışan mimarlar, batı merkezli eğitim almış oldukları için Avrupa Oryantalizminde tercih edilen Magrip kökenli biçimleri kullanıyorlardı. Ancak bu biçimler yerel mimarlık üslubuna yabancıydı. Çünkü daha önceleri Osmanlı mimarisinin yalınlığı ve strüktür vurgusu bölgede benimsenmiş ve yerel mimarlık anlayışında sürdürülmüştü. Endülüs-Magrip mimarlığında ise iç ve dış mekanlarda yoğun bir bezeme programı söz konusudur. Strüktür her zaman yoğun bezeme tülünün arkasına gizlenmiştir. Ayrıca iklim farklılığı yüzünden açık avlulu yapılar, geniş açıklıklar gibi plan çözüm farklılıkları da mevcuttur.

Uygulanan Oryantalist üslup, genellikle kullanılan Magrip mimarlığı dışında Kahire'den alınmış detaylar da barındırıyordu. Genel İslam mimarlığından alınmış seçmelerle oluşan yorum yüzeyseldir ve çoğu zaman cephelerde uygulanan bir şekilcilikten öteye gidememiştir. Uygulamacılar zamanla bu üslubun bölgeye uygun olmadığını anladılar ve yerel mimarlıkla ilgili çalışmalar yaparak yeni bir sentez ortaya çıkarmaya çalıştılar. Yüzyılın sonlarında Art Nouveau'yla başlayan 19. yüzyılın tarihselciliğine karşı çıkış ve yerelliğe yaklaşarak yeni bir üslup yaratma çabaları Bosna sanatımında çok büyük ilgi gördü. Sadece mimarlık alanında değil, resim, grafik tasarım, mobilya tasarımı ve başka sanat dallarında birçok değerli eser ortaya çıkarıldı (Bubin, 1999, s:105).

5.3. Oryantalizm Üslubunda Uygulama Yapan Batılı Mimarlar

Josip Vancaš, 1859'da Macaristan'ın Šopronju kentinde doğdu. İlk ve ortaokul eğitimini Zagreb'de tamamladı. Daha sonra Viyana Teknik Okulu'nda mimarlık eğitimi aldı. 1881'de Güzel Sanatlar Akademisi'nde Orta Çağ Mimarlığı ile ilgili öğrenim görmeye başladı. 1884'de Avusturya-Macaristan Monarşisi tarafından görevlendirilerek eğitimini yarıda bırakıp Katedral projesi için Saraybosna'ya gitti. 1921'e kadar Saraybosna'da yaşadı. 1932'de Zagreb'de öldü.

Kırkbeş yıllık meslek yaşamında başta Bosna-Hersek olmak üzere, Hırvatistan ve Slovenya'da 240 tane proje gerçekleştirmiştir. 102 konut, 70 kilise, 20 okul, 10 idare binası, 10 banka, 7 saray, 6 otel, 6 fabrika ve 10 rekonstrüksiyon projesi vardır. Ayrıca 1896 Budapeşte, 1900 Paris Dünya Sergilerinde Bosna-Hersek'i temsil eden bölümleri hazırlamıştır.

Vancaš'ın projelerinin çoğu Saraybosna kentindedir. Yapılarından en önemlileri olan Neogotik üsluptaki Katedral ve Neorönesans üslubundaki Eyalet Sarayı, dönemle simgeleşen yapılar olmuştur. Başta Vancaš olmak üzere, yabancı mimarlar yapılarını çoğunlukla Neorönesans ya da başka Tarihselci üslupla tasarlayıp batılı bir kent görünümünü yoğun bir inşaat programıyla sağlamaya çalışmışlardır.

Vancaş, 19. yüzyılın sonlarında ülkenin mimarlık geleneğine yabancı kalan bir yapılaşmayı yanlış bulmaya başlamış, yeni yapı grupları ile kentin geleneksel kısımları arasındaki büyük farklılaşmadan rahatsızlık duymuş ve bir yandan yerel mimarlığı tanımaya çalışmıştır. Vancaş yenilik arayan bir mimardır. 1900'larda başlayan Art Nouveau üslubuna büyük ilgi duymuş. Bosna-Hersek kentlerinde öncelikle konutlarda uygulanmaya başlanan, cephede kullanılan dekorasyon öğeleriyle Art Nouveau, diğer Avrupa kentlerine göre çok erken uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonra toplum ve idare yapılarında birçok uygulama yapılmıştır.

Vancaş çok çalışkan ve verimli bir mimar olmuş ve sosyal hayata da önem verip birçok dernekte çalışmalar yapmıştır. Kent yönetiminde ve parlamentoda aktif görevler de almıştır. Müzikle ilgilenmiş kiliselerde koro çalışmaları yapmıştır. Mimar, çalışmalarından dolayı birçok onur madalyası ve ödüller almıştır. Ayrıca 1908'de adı, Saraybosna'da bir caddeye verilmiştir (Bozic, 1988, s:379-390).

Hans Niemczek: Bosna-Hersek'te mimar ilk defa Oryantalist rnekler vermiştir. 1895'de Hsrevbey Camisinin restorasyonunda çalışmış, İslam Sanatı hakkında bilgili olduğu için cami içi dekorasyonunda kalem işinde çalışmıştı. Daha sonra Parzik'in tasarımı olan İslam Hukuku Okulunun (şeriat Okulu) inşaat işlerinden sorumlu olmuş i dekorasyonu ile ilgilenmiştir. Aynı zamanda H. Niemczek en çok Oryantalist rnek veren mimardır. Ancak Balkanların çeşitli yerlerinde yaptığı yapılarda Rönesans kurallarına bağlı kalmış, sadece binalarının bezemelerinde İslam mimarisinden dekorasyon öğeleri kullanmıştır. Seçmecilik bağlamında kullandığı Oryantalizm, simetrik ve masif yapıların ana cephesinde kullanılan dekoratif öğeler olmaktan öteye gidememiştir. Niemczek'in yapıları bol tekrarlı ve yeniliksiz kalmıştır. Birçok Oryantalist konut projesi olmuştur. Villa Hoffman ve Karla Langer en önemlilerindendir, ancak Villa Hoffman projesi gerçekleşmemiştir. Arsa Tekija Hanı, Bosanski Brod Tren İstasyonu diğer önemli yapıları arasındadır (Bozic, 1988, s:409-418).

Karlo Parzik: Saraybosna'ya 1885'de gelmiş ve 30 yıl burada çalışmalarını sürdürmüştür. Katedral yapımında Vancaš'a asistanlık yapmıştır. Hükümet tarafından idare binası yapım işinde görevlendirilmiş, bunun yanında birçok toplum yapısı ve konut projeleri gerçekleştirmiştir. Her zaman "klasikcilik"e saygı duymuş ve dönemin üslubu olan Tarihselcilik dışında bir üslupta çalışmak istememiştir. Art Nouveau üslubunda çalışmayı kabul etmemiş, bu üslubun "anti-klasik" bir mesaj verdiğini savunmuştur. Yerel mimarlığa ilgi duymuş ama Vancaš gibi yeni bir üslup arayışına girmemiştir.

Parzik de Vancaš gibi Oryantalizmi cephe bezemesi olmaktan öteye götürüp yerel öğelerle birleştirerek yeni birşeyler yapma çabası içine girmiştir. 1887'de yaptığı İslam Hukuk Okulu (Şeriat Okulu) Bosna-Hersek'teki Oryantalizm'in en önemli örneklerinden biridir. Yapının plan tipi oluşmasında Osmanlı medreselerinden esinlenilmiş, tasarım açık orta avlu etrafında geliştirilmiştir. 1891'de Parzik Saraybosna Belediye Binası için proje hazırlamıştır. Projesi, Belediye heyeti tarafından kabul edilmemiş ve mimardan projesinde değişiklik yapması istenmiş, değişiklik yapmayı kabul etmeyince proje, A. Wittek'e verilmiştir. Wittek de Parzik'in tasarımına sadık kalarak bazı dekorasyon öğelerinde değişiklik yapmıştır. 1896'da Aşkenaz Sinagogunun yapımında inşaat denetim işlerini üstlenmiş ve projenin bazı yerlerini değiştirmiştir. Avrupa'da başka birçok örnekte olduğu gibi bu projede de oryantalist öğeler kullanılarak Yahudilerin Orta Doğu kökenli olduğuna işaret edilmek istenmiştir.

Ciril Iveković- Alexander Wittek: Hırvatistan'da Klanjec'de doğan Iveković, Viyana'da bir sanat okulunda eğitim görmüştür. İlk işi olarak, Zagreb'de Kilise Örgütü tarafından yürütülen katedral restorasyonunda görev almıştır. Daha sonra Viyana'ya tekrar giderek mimarlık okulunda eğitim görmüştür. Tatillerinde Bosna-Hersek'e gitmiş, 1890'da bir iş için Saraybosna'ya gelmiştir. Ali Paşa Camisinin restorasyonunda çalışmış daha sonra altı sene Saraybosna'da kalmıştır.

Dönemin üslubu olan Tarihselciliği sürdürmüş, bu arada Oryantalist üslupta birçok kamu yapısı tasarlamıştır. Belediye Binası projesi, Iveković'in yaptığı en önemli proje olmuştur. Iveković, Saraybosna Belediye Binası için Parzik'in ilk hazırladığı projeyi değişiklik yapmadan uygulamak isteyince görev Wittek'e verilmiştir. Belediye yapısı ve çevresinde yapılan düzenlemeler ve tramvay hattının bu binanın önünden

başlatılması Avusturya-Macaristan yönetiminin Saraybosna’da yaptığı en önemli yapımı işi olmuştur (Bozic, 1989,s:95). Belediye Binası, yapımından hemen sonra Saraybosna’nın simgeleşen yapıları arasına girmiştir. Bu yapının dışında Banja Luka’da Kırathane yapısı, Brcko’da Belediye Binası’nı 1891-92 arasında, Travnik kentinde Medrese de 1895 mimarın tasarladığı diğer önemli Oryantalist yapılar arasında sayılabilir.

A. Wittek, İslami mimarlığı ile ilgilenmiş ve iki kez Kahire’ye inceleme gezilerine gitmiş bir mimardır. 1885’de Bosna-Hersek’e gelen mimar, 1891’de Başçarşı’daki çeşmeyi tasarlamıştır. 1892-93’de Saraybosna Belediye Binası projesine başlamış, ancak bina yapımı sırasında ruhsal sorunlar yaşayan mimar projeyi yarım bırakmış ve iki sene içinde de, 41 yaşında ölmüştür. Daha sonra Belediye Binası proje tekrar Iveković’e devredilmiştir.

5.4. Oryantalizmle Doğan Yerel Mimarlık İlgisi ve Bosna Üslubu

Avusturya-Macaristan yönetimi çevre ülkelerde yaşanan milliyetçi hareketlerden Bosna-Hersek’i uzak tutmak istiyordu, 19. yüzyılın bitiminde ülkede yaşanan politik belirsizlik sosyal hayata da yansiyordu. Yönetim ülkede yaşayan etnik ve dinsel grupları, bir kayırma yapmadan “Bosna milleti” tanımı altında toplamak ve halka bu şekilde benimsetmek istiyordu. Sırlar ve Hırvatlar sürekli Bosna-Hersek’i etkiliyorlardı. Müslümanlar çevreyle etkileşime girmeyecek tek gruptu. Bu yüzden Avusturya-Macaristan yönetimi ve Müslümanlar ortak bir politika yürütmek zorundalardı. Ayrıca Müslümanlar, kendi dini ve etnik kimliklerini diğer cemiyetler gibi politik, sosyal ve kültürel açıdan tanımlamak istiyorlardı. Saraybosna Üniversitesi’nde 19. yüzyıl mimarlığı uzmanı Prof. Dr. I. Krzović’in kendisiyle yapılan görüşmede söylediği gibi Bosna-Hersek’te Oryantalist üslupta bu kadar çok örneğin verilmesi esas olarak politik bir nedenden dolayı idi. Aslında kendi kimliklerini bulmaları istenen Müslümanlara geçmişlerini yani Osmanlı mimarisini hatırlatmak ve bu mimarlık geleneğini sürdürmek Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun politikasına ters olduğu için, oryantalizm diğer doğru kaynaklardan üretilmesi yönetimin amacına daha uygun olmuştur.

İ. Krzović'in belirttiği gibi Bosna-Hersek Devleti'nde hemen hemen bütün kentlerin nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslümanlara yakınlaşmak için Avusturya-Macaristan yönetimi belediye binalarını Oryantalist üslupta yaptırmıştır. Müslüman cemaat daha etkili olmak istemiştir. Bu nedenle İslam mimarisini çağrıştıran Oryantalist üslup uygulamalarında en büyük maddi desteği vakıflar vermiştir. Vakıflar yaptırdıkları binalarda dini çağrışımı yapacak öğelerin kullanımını artırarak cemaatlarını birarada tutmak istemişlerdir.

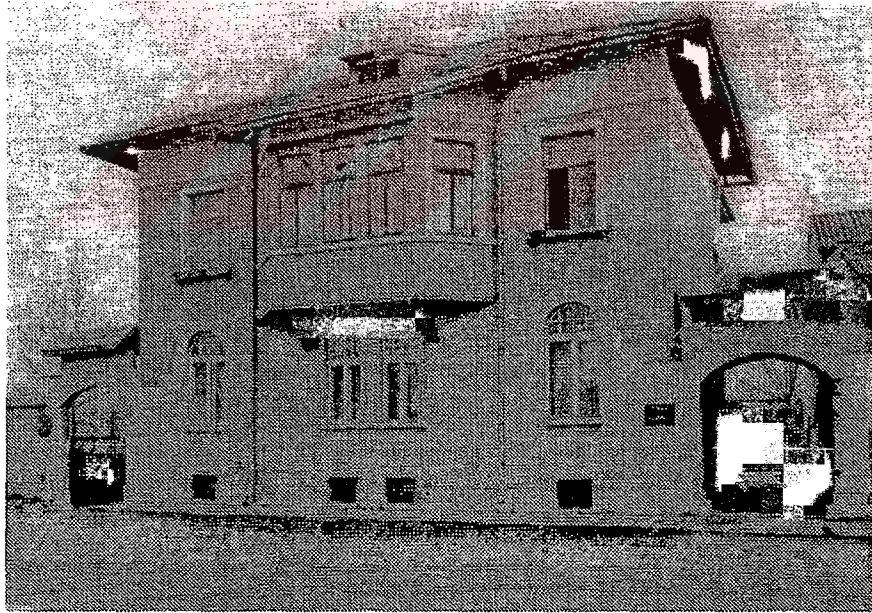
Oryantalizm üslubu Bosna-Hersek toplumu için diğer üsluplar kadar yabancı olmuştur. Zaten oryantalist yapıların çoğu dekoratif bir anlatımdan öteye gidememiştir. Fakat farklı iki kültürün karşılaşması ve tabi etkileşmesi sonucu ortaya çıkan Oryantalizm akımı, Avrupa'dan farklı olarak Bosna-Hersek'te bir moda olmaktan ötesine geçebilmiştir. Yerel mimari ile İslam mimarisindeki benzerliklerden yola çıkarak mimarlar Oryantalizm'i gündeme getirmiş ve Bosna-Hersek'in batılı bir ülkenin etkisinde gelişen kültürüne ve mimarlık geleneğine uyan bir üslup yaratmayı başarmışlardır.

Yerel mimarlığın geliştirilmesini amaçlayan mimar J.Vancaš'ın yaşadığı iki olay, onu tasarımlarında köklü değişiklikler yapmaya daha fazla itmiştir. Vancaš, anılarında anlattığına göre, Hollanda Yapı İşleri'nden sorumlu Bakan, Saraybosna'yı ziyaret ederken çevresindekilere neden çok fazla yabancı mimari dilin bulunduğunu sormuş ve kimse cevap verememişti. Bir de 1908'de katıldığı Viyana'da yapılan Mimarlık Kongresi'nde yerel mimarlık kültürünün korunması ve üzerinde çalışılması gerektiği vurgulanmıştır.

Vancaš, 19. yüzyılın son on yılında artık yerel mimarlık örneklerini incelemeye başlamıştı. Eskiz çalışmaları yapıyordu. Özellikle yapı ustalarını izlemeye başlamıştı. Saraybosna'da Balkan kentlerine göre daha önce örnekler verilen Art Nouveau üslubunda genellikle uygulanan bezeme örneklerinin ötesinde Vancaš plan düzenlemelerinde yerellik aramaya ve kullanmaya başladı. Vancaš ve Parzik, eğitimini aldıkları akademik çizginin dışında, uygulamalarını yerel olma yolunda geliştirerek 1900'lerde oluşan "Bosna Üslubu"na yol göstermişlerdir.

Saraybosna'da Avusturya-Macaristan dönemi mimarlığı, Orta Avrupa'daki mimari etkileşimin içinde yer alarak gelişmiş, ayrıca coğrafi ve kültürel nedenlerle farklılıklar da yaşanmıştır. 1900'lü yıllarda Art Nouveau iki türlü gelişmiş; ilki diğer Orta Avrupa kentlerinde görülen tipik özelliklerle gelişmiş örnekler ve bir de yerel öğelerin kullanıldığı yeni denemelerdir. Daha önce de belirtildiği gibi yerel mimarlığa ilgi Art Nouveau'dan önce başlamıştır. Bu çalışmalar Orta Avrupa'dan koparak bölgesel bir dil olan Bosna Üslubu'nun oluşumunu sağlamıştır.

Vancaš "Bosna Üslubu"nu ilk kez tanımlayan mimardır. Amacı, yerel mimarlığı yeniden yorumlayıp modern mimarlığa taşımak ve yeni bir üslup yaratmaktır. İlk örnekler konut yapılarında verilmiştir, 1913'de yaptığı Banja Luka'daki Vali Evi bu tarzda yapılan en güzel yapılardan biridir (Şekil 5.4). Evin bir bahçe içine konumlandırılması, mekan organizasyonu, geleneksel Bosna Evi ile aynıdır. Giriş katı yığma taş örgü üst kat ahşap konstrüksiyonludur. Alt kat pencere açıklıkları kemerle geçilmiş ve dış cephe girinti ve çıkma ile hareketlendirilmiştir. Üst katta bulunan odalardan biri geleneksel tarzda diğeri ise mobilyalı olarak döşenmiştir.

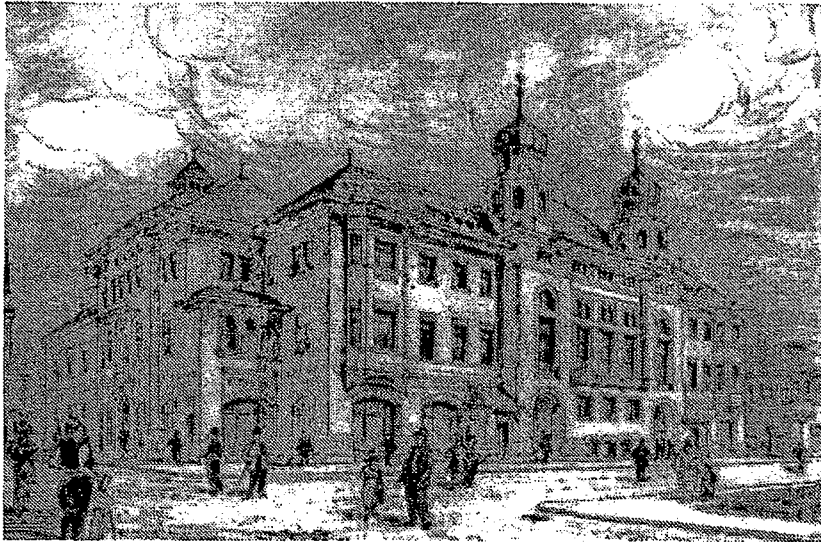
5.4. 1911'de Banja Luka'da vali evi

Ayrıca Bosna Üslubu konutlarla kısıtlı kalmamış ve kamu yapılarına örnek olarak basım evleri, bankalar da bu üslupta örnekler verilmiştir (Şekil 5.5-6). Vancaš ve diğer mimarlar idarenin de "Bosna Üslubu"na destek vermesi için çalışmalar yapmış ve bir

bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiride idareden bütün anıtları içeren detaylı bir katalog hazırlatmaları, anıtların koruma altına alınması ve “Bosna Üslubu”nda bina yaptıranlara vergi azaltımı yapılması istenmiştir. Daha sonra bu bildiri parlamento tarafından kabul edilmiştir. Ancak, 1914’de savaş başlamasıyla uygulamalar yarıda kalmıştır.

Şekil 5.5. 1910’da Banja Luka’da banka

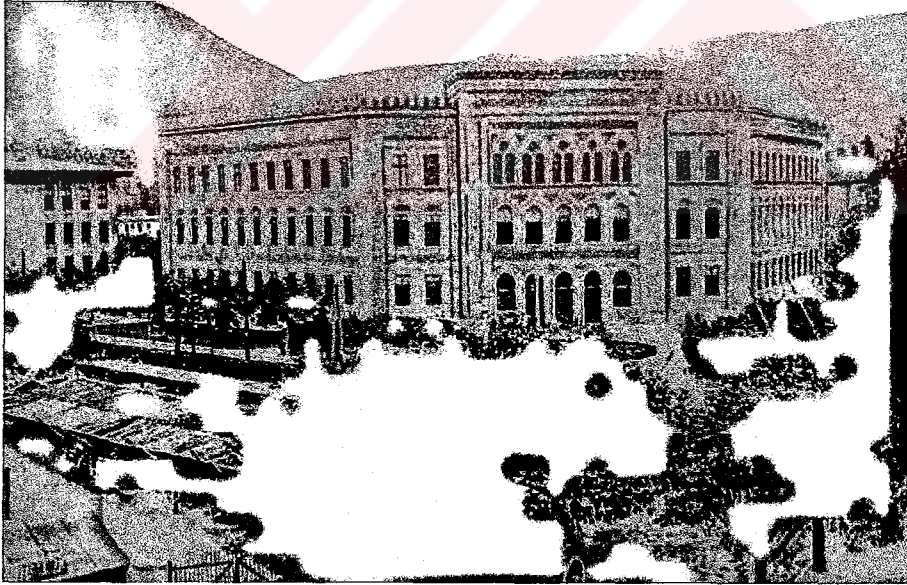

Şekil 5.6. 1912’de Tuzla kenti için belediye binası projesi

6. BOSNA-HERSEK'TEKİ ORYANTALİST YAPILARDAN ÖRNEKLER

6.1. Kamusal Yapılar

Mostar'da Avusturya-Macaristan Lisesi (Gymnasium): 1902'de Mostar Belediyesi tarafından mimar Franz Blazek'e bir lise projesi verilmiştir. Binanın yapımı iki aşamada tamamlanmıştır. Dar ve açık bir kütle olarak tasarlanan yapının 1898'de giriş holü ve kuzey kanadı yapılmış, daha sonra 1902'de güney kanadı eklenmiştir. Sınıflar kanatlara yerleştirilmiştir. İkinci katta idare ve öğretmen odaları bulunmakta, üçüncü katta ise büyük ders salonları bulunmaktadır. Giriş yapının tam ortasındadır ve bulunduğu orta kısım öne çıkartılarak belirginleştirilmiştir. Giriş ve merdiven holü oldukça özenli yaptırılmıştır (Şekil 6.1).

Şekil 6.1. Mostar'da Avusturya-Macaristan Lisesi (Gymnasium)

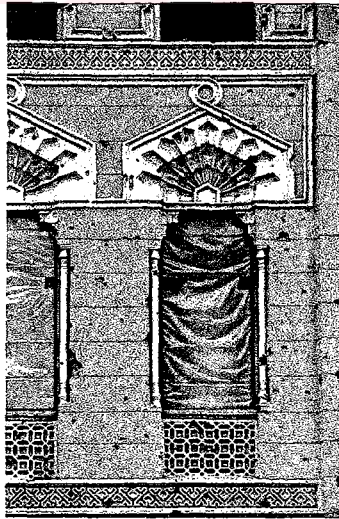
Okul, büyük kütle ve mekan organizasyonuyla Avusturya-Macaristan dönemini temsil eden önemli yapılar arasındadır. Cephesi Avusturya-Macaristan döneminde yapılmış olan geniş bulvara bakmaktadır. Şehrin bulvarla sınırlı olan batı kanadı tamamıyla

batılı bir anlayışla yapılanmaya başlanmıştır. Okul yapısı da bu yapılanmanın başlangıç noktası sayılabilir.

Giriş cephesi öne doğru çıkartılmış ve yoğun bezeme ile süslenmiştir. Caddeye bakan cephelerde oryantalist düzenlemeler bulunmaktadır. Öne çıkartılmış cephe kısmında Endülüs ve Kuzey Afrika'da çok kullanılan atnalı kemer örnek alınmıştır. Giriş katı ve birinci katta, beş sıra atnalı kemer dizisi kullanılmıştır. En üst katta beşli kemer dizisinin herbirinin üstüne gelecek şekilde çift atnalı pencere ve üstünde dairesel açıklık grubu yerleştirilmiştir. Çift atnalı kemer dizisinin altında Magrip mimarlığında görülen ters-düz kalp şekilli bezenmiş bir bant vardır. Kemer açıklıkları eğrisel çift çizgili yalancı kemerle sınırlandırılmış ve üst noktalarına bitkisel seramik rozetler konulmuştur. Sövelerin arasında da rumi-palmet bezemeli panolar bulunmaktadır. Pencere dizilerinin bulunduğu girintili kısım mukarnaslı bir friz kullanılmıştır. Öne çıkartılmış ve yan cephelere göre yükseltilmiş kısım mukarnaslı korniş ile sonlanmaktadır. Ön cephenin diğer simetrik kısımlarında dikdörtgen pencere açıklığı kullanılmıştır. Pencere Osmanlı mimarlığında görülen paralel çift çizgili ve köşeli düğüm noktalı silme ile çevrelenmiştir. İkinci katta pencere üstünde kaş kemerli niş kullanılmıştır. Nişin içi mukarnasla bezenmiştir ve sivri noktasında düğüm bulunmaktadır. Bu tür bezeme örneği Kahire mimarlığında Abbasi döneminden itibaren sıkça kullanılmıştır.

Resim 6.2. Atnalı kemer detayı

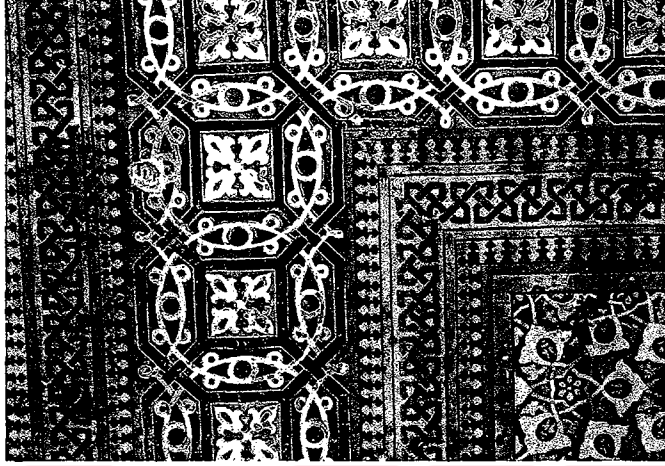

Resim 6.3. Kaş kemer detayı

Resim 6.4. Fatımi döneminden kaş kemer

Yan kanatlarda cephe ön cephesin yan kenarları ile aynı pencere düzenlemesi yapılmıştır. Katlar ters-düz kalp bezemeli bantlarla ayrılmıştır. Pencere dizilerinin bulunduğu girinti mukarnaslı frizle tamamlanmaktadır. En üstte Kahire mimarisi ve Magrip mimarisinde çok kullanılan mazgal dişleri ile yapı taçlandırılmıştır. Atnalı kemerler ve kaş kemerlerin arasında Moresk başlıklı, bitkisel bezemeli sütunlar vardır.

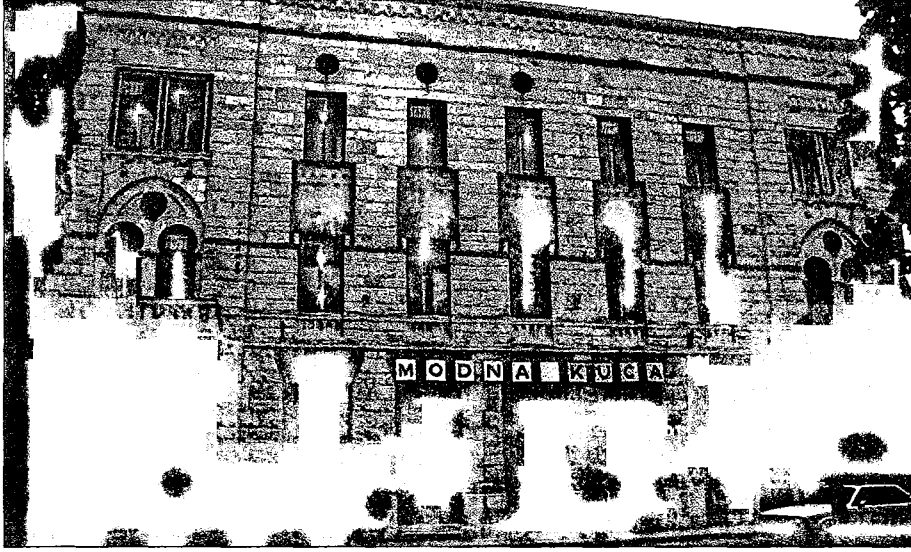

Şekil 6.5. Giriş holü tavan bezemesi

İç mekanda, koridorlarda yüksek sivri kemer kullanılmıştır. Giriş holünün tavanı Owen Jones'un Elhamra Sarayı'nda saptadığı kırmızı, sarı ve mavi üç temel renkte geometrik ve bitki desenli kalem işçiliği ile bezenmiştir (Dodds, 1999, s:21-26) (Şekil 6.5).

Mostar'da Vakıf Sarayı: 1894'de günümüzde Müslüman cemaatine ait olan Vakıf Sarayı, Karagözbey Vakfı tarafından 16. yüzyılın en önemli örneklerinden Karagözbey Külliyesinde bulunan kervansarayın yerine yapılmıştır. Mimarının kim olduğu bilinmemekle beraber yabancı bir mimar olduğu sanılmaktadır. Yapının birinci katı camiye maddi destek sağlamak için dükkan olarak kiralanmaktaydı. Üst katlar ise kütüphane ve İslam Kültür Merkezi olarak kullanılmıştır (Doods, 1999, s:104) (Şekil 6.6).

Büyük ve masif olan yapıda uygulanan Oryantalist üslup, caddeye bakan cephede görülmektedir. Endülüs Emevi mimarisinde ve daha sonra Magrip mimarisinde görülen tek bir büyük sivri kemerin içine yerleştirilmiş çift atnalı kemer ve Memlük mimarisinde görülen üzerine yerleştiren seramik bitkisel bezemeli rozet bina köşelerinde bulunmaktadır (Şekil 6.8).

Şekil 6..6. Vakıf Sarayı

Büyük kemerin üstünde ve altında sağır niş dizisi bulunmaktadır. Memlük mimarisinde görülen düşey ve yatay olarak pencere etrafından dolaşan kırmızı şerit üzerinde dairesel düğümler bulunan silme kullanılmıştır. Silmelerin arasında dikdörtgen açıklıklı pencerelerin üstünde Memlük mimarisinde sıkça görülen içiçe geçmiş polikromik söve ve tek sıra düğme motif dizili bant vardır. Taş balkonların özgün hali ahşap olup dekorasyonu Fas ahşap işçiliğine, yerel Bosna geleneğine olduğundan daha yakındır (Doods, 1999, s:103). Düz çatılı yapı mukarnas bezemeli bir kornişle sonlanmaktadır.

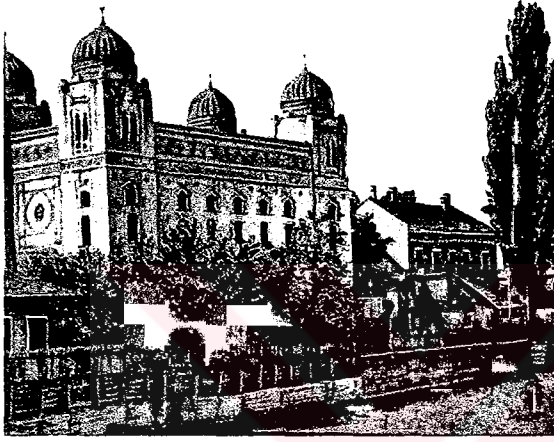

Şekil 6.7. 20. yy. başlarında Vakıf Sarayı

Şekil 6.8 Vakıf Sarayının oryantalist öğeleri

Saraybosna Aşkenaz Sinagogu: Aşkenaz mezhebine bağlı olan Yahudiler 1878’de Bosna-Hersek’e gelmişlerdi. Burada kendilerinden önce bulunan Seferad Yahudileri ile mezhep ayrılıkları olduğundan kendi sinagoglarını inşa ettirmeye karar vermişlerdir. Viyana’lı mimar W. Stiassny görevlendirilmiş fakat projeyi Mimar K.Parzik 1902’de tamamlamıştır (Bozic, 1989, S.94) (Şekil 6.20). Oryantalist tarzda olan yapı Magrip üslubuna yakındır. Bunun nedeni Yahudilerin İspanya’yla olan tarihi bağlarının yanı sıra kendilerini doğulu görüp Orta Doğu mimarisiyle ifade etmek istemeleri olabilir.

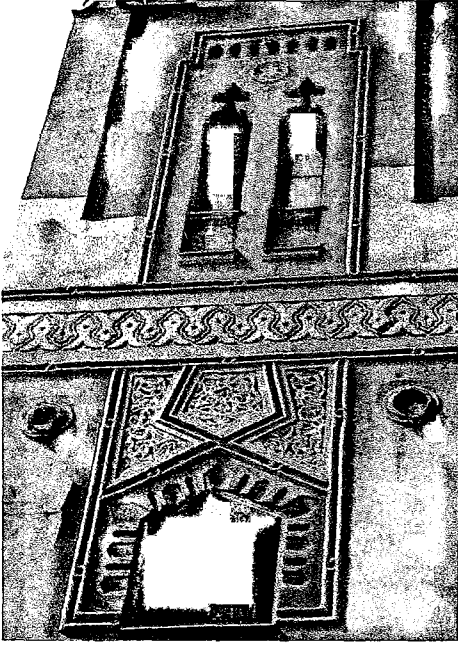

Şekil 6.9.20. yy. başında Aşkenaz Sinagogu

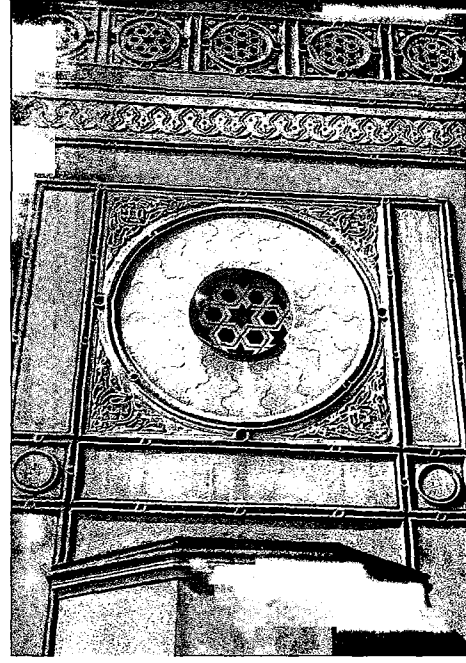

Şekil 6.10. Aşkenaz Sinagogunun bugünkü hali

Dikdörtgen planlı yapının köşelerinde kuleler bulunmaktadır. Yükselen kuleler Hint-İslam etkisiyle kubbe ile örtülmüştür. Her katta farklı pencere tipi ve yüksekliği kullanılmıştır. Üçüncü kat pencere açıklıkları bir sıra mukarnas dizili kaş kemerle geçilmiştir (Şekil 6.10). Üstünde bitkisel arabesk bezemeli söve bulunmaktadır. Sövelerin arasında bir tane büyük düğme motifi kullanılmıştır (Şekil 6.12).

Şekil 6.11. Sinagog'un nehre bakan cephesinden detay

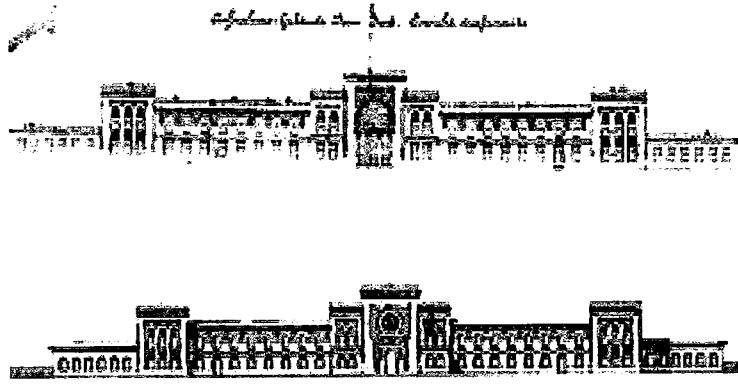

Şekil 6.12. Sinagog'un yan cephesinden detay

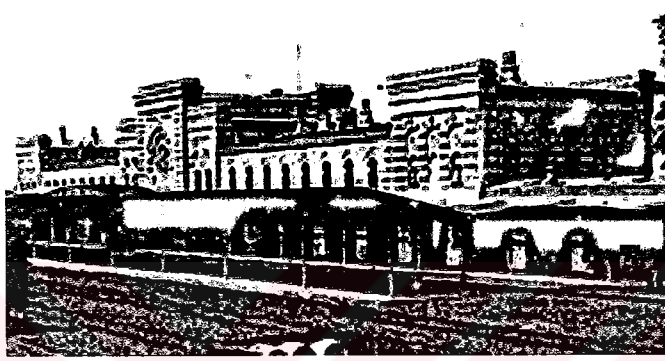
Bitkisel motifli korniş tüm binayı çevrelemektedir. Kulelerin arasında frizde yer alan kareler içinde dairesel yüzeyler, geometrik motifli yıldızlarla doldurulmuştur. Dairelerin karelere teğet olduğu yerde bulunan düğümler, Sasani kökenli olup hem Bizans hem de Selçuklu ve Osmanlı bezeme sözlüğünde yer almıştır. Osmanlı döneminde Kahire mimarlığında da görülmeye başlamıştır (Şekil 6.29-30) Frizlerin üstünde bitiş elemanı olarak mazgal dişleri kullanılmıştır.

Tuzla şehrinde de Oryantalist üslupta yapılmış bir Aşkenaz Sinagogu olduğu bilinmektedir. Tuz rezervi olan bölge zamanla terkedildiği için yapı yıkılmıştır.

Bosanski Brod Tren İstasyonu: 1895'de mimar H. Niemczek tarafından tasarlanmıştır. Küçük bir sınır şehri olan Bosanski Brod için çok büyük ve prestijli bir bina olmuştur. Avusturya-Macaristan yönetimi yeni bir dönemin başladığını vurgulamak için gösterişli bir yapı istemiştir. Ayrıca İmparatorluğun Doğu ile yakınlığını vurgulamak için İslam mimarisinin kullanılması istenmiştir (Şekil 6.13). Bu yapı 2. Dünya Savaşı sırasında yıkılmıştır. Mimarlığından daha önemli olan sembolik özelliğidir. Sadece bezemede İslam mimarisine başvurulmuş, batılı anlayışla uzun ve ince bir plan tipi geliştirilmiştir (Krzoviç, 1987, s:28) (Şekil 6.12).

Şekil 6.13. Bosanski Brod Tren İstasyonu Proje Önerileri

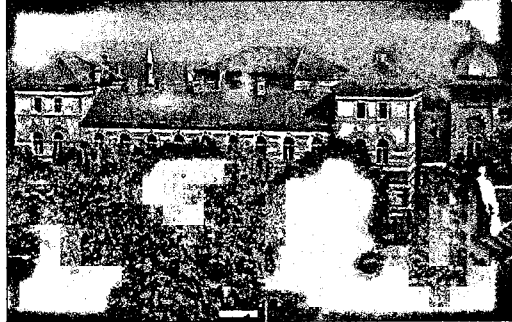

Şekil 6.14. Bosanski Brod Tren İstasyonu

Brcko Belediye Binası-Posavina Oteli: Mimar C. Iveković tarafından Brcko’da 1891-1892 arasında yapılmıştır. Giriş kısmı yoğun bezeme ile belirginleştirilmiştir. Simetrik olan binanın köşelerinde kubbe örtülü kuleler vardır. Çift atnalı kemerli pencere ve üstünde çapı çift kemer açıklığının genişliğinde dairesel pencere üçlüsü bulunmaktadır. İkili pencere kullanarak cephe hafifletilmeye çalışılmıştır. Ayrıca köşelerde pencere dizisinin üstünde saat bulunmaktadır. Belediye binasının hemen yanında gene Oryantalist üslupta yapılmış otel bulunmaktadır. Yapılar polikromiktir.

Şekil 6.15. Brcko Belediye Binası

Şekil 6.16. Posavina Oteli

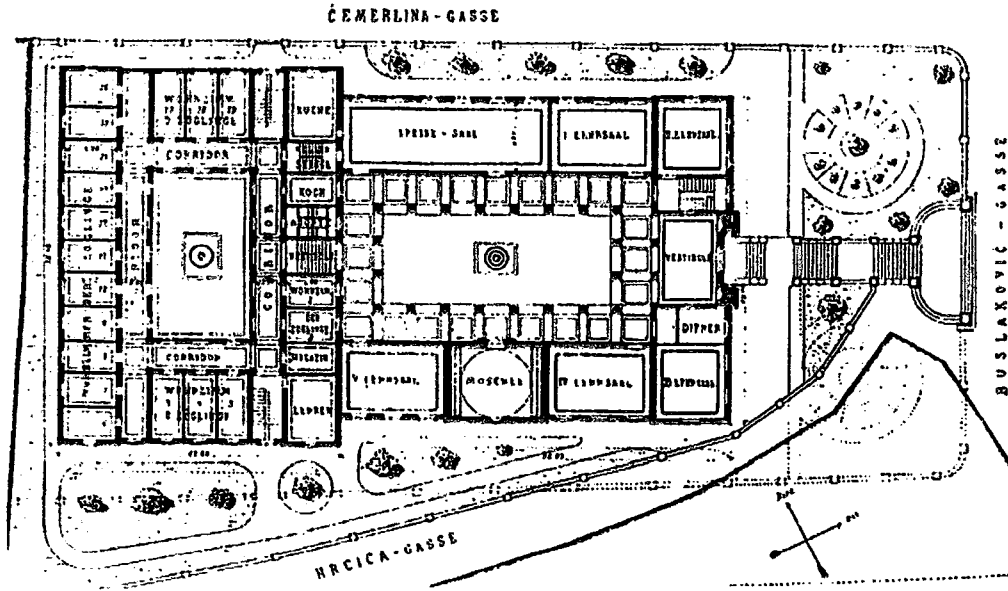
Posavina Otelı, dıkdörtgen planlı olup köşeler yükseltilmiş ve öne çıkartılmıştır. Pencere ve kapı açıklıkları yuvarlak kemerlerle geçilmiştir. Kemerlerin üzerinde geometrik bezemeli bir bant kemere teğet dolaşmaktadır. Ayrıca kemerlerin arasında bitkisel bezemeli panolar bulunmaktadır. Yanyana yapılan bu iki oryantalist örnek yapıldıkları dönemde kent merkezinin en önemli yapıları olmuştur (Şekil 6.14-15).

İslam Hukuku Okulu (Şeriat Okulu): 1887’de mimar K.Parzik tarafından Saraybosna’nın Osmanlı döneminden kalma konut yoğun olduğu bir bölgesinde yapılmıştır.

Şekil 6.17. İslam Hukuku Okulu

Dini işlevi olan binada plan tipi ve mekan düzenlenişi yereldir. Bir avlu etrafında bulunan iki bölümden oluşan okul, Osmanlı medrese geleneğinden alıntılarla tasarlanmıştır. Avlu etrafında gelişen iki birbirine dik yerleştirilmiş bölüm bulunmaktadır. Girişin bulunduğu kısımda kubbe ile örtülen mescit, öğrenci ve öğretmen odaları, ikinci avlulu kısımda yemekhane ve öğrenci odaları yerleştirilmiştir (Şekil 6.18).

Şekil 6.18. İslam Hukuku Okulunun Planı

Cephe polikromik tarzıdır. Erken alması Osmanlı yapısını andıran ve çok daha erken dönemlerde Suriye ve Memlük mimarlık geleneğinde başlayan bu iki renklilik aslında bu geçmişten gelen bir bağ ile olmaktan çok güncel bir etki ile karşımıza çıkmaktadır. Bosna-Hersek'in politik ilişkileri de göz önüne alınarak dönemin G.Semper'in polikromi teorisine dayanarak özellikle Viyana'da inşa ettiği yapıları daha çok çağrıştırmaktadır. Kütle biçimi, kat ayrımları ve cephe düzeni bu doğrultudaki görüşü desteklemektedir. Ancak özellikle girişe, pencere ve kapı ayrıntılarına bakıldığında oryantalist öğeler de bulmak mümkündür. Özellikle gösterişli giriş Memlük mimarlığını andırmaktadır (Şekil 6.17). Büyük atnalı kemer içine konumlandırılmış kapı ve kapı genişliğinde çapı olan yıldız ve geometrik desenli kafesli dairesel pencere bulunmaktadır. Atnalı kemer eğrisi yere kadar inen bir silme ile sınırlandırılmıştır. Teğet noktasında düğme motifi kullanılmıştır. Kemer ve silme arası üçgenlerde arabesk bezemeli kalem işçiliği bulunmaktadır. Pencere açıklıkları atnalı kemerlerdir. İkinci kat pencereleri dikdörtgen silme içinde çift atnalı kemer gruplarından oluşmaktadır. Çift pencere kullanımı binanın genel etkisini hafifletmiştir.

Travnik Medresesi: 1895’de Travnik kentinde mimar I. Iveković tarafından yapılmıştır. Avusturya-Macaristan yönetiminde yapılan tren yolu hattı Osmanlı döneminden kalan medresenin üzerinden geçmekteydi.

Şekil 6.19. Travnik Medresesi

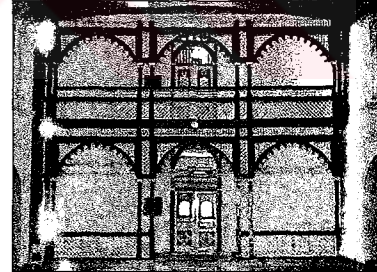
Bu medresenin yıkılıp yerine nehir kıyısına şimdiki medrese binasının yapımı kararlaştırılmıştır. 150 öğrenci kapasiteli medrese uzunlamasına bir avlu etrafında gelişmiştir(Şekil 6.19). Kubbe ile örtülen mescit, girişin karşısına yerleştirilmiştir. Sınıflar avlunun iki kenarına yerleştirilmiştir. Sınıfların üstünde bir galeri etrafında öğrenci odaları yerleştirilmiştir.

Şekil 6.20. Medrese giriş cephesi

Şekil 6.21. Girişin avludan görünümü

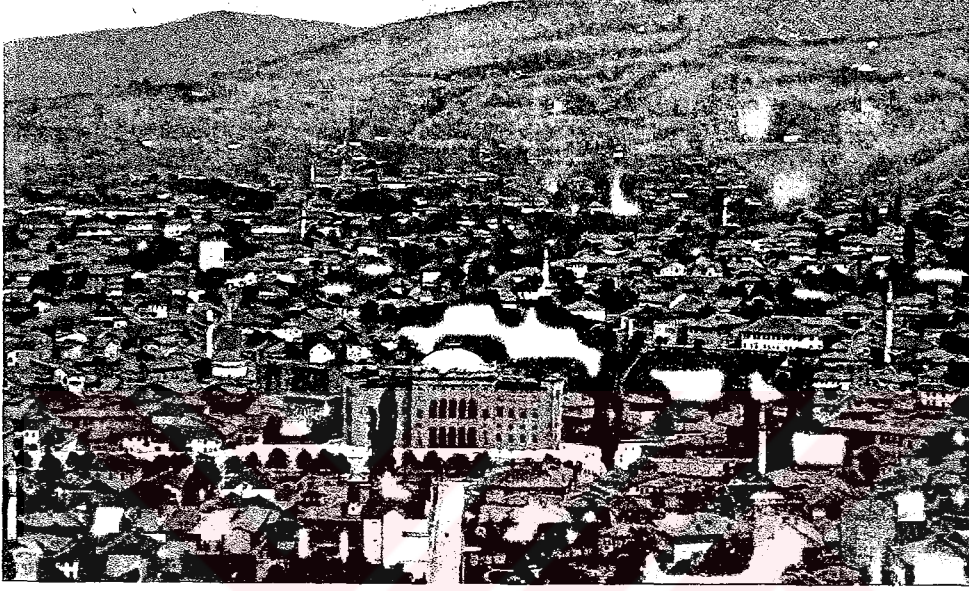

Şekil 6.22. Mescit girişi

Zemin kat dikdörtgen, üst katta atnalı kemer pencere açıklıkları kullanılmıştır. İkinci kat pencereler çift pencerelerdir. Yan cephelerde çift pencerelerin üstüne rozet konulmuştur. Cephe girinti ve çıkıntılarla hareketlendirilmiştir. Giriş kapısının üstü kemer dizisi kullanılarak belirginleştirilmiştir (Şekil 6.20). Binanın polikromik tarzı Saraybosna’da bulunan İslam Hukuku Okulunda olduğu gibi İslam mimarisinden çok G.Semper’in polikromi teorisine dayanarak özellikle Viyana’da inşa ettiği yapıları

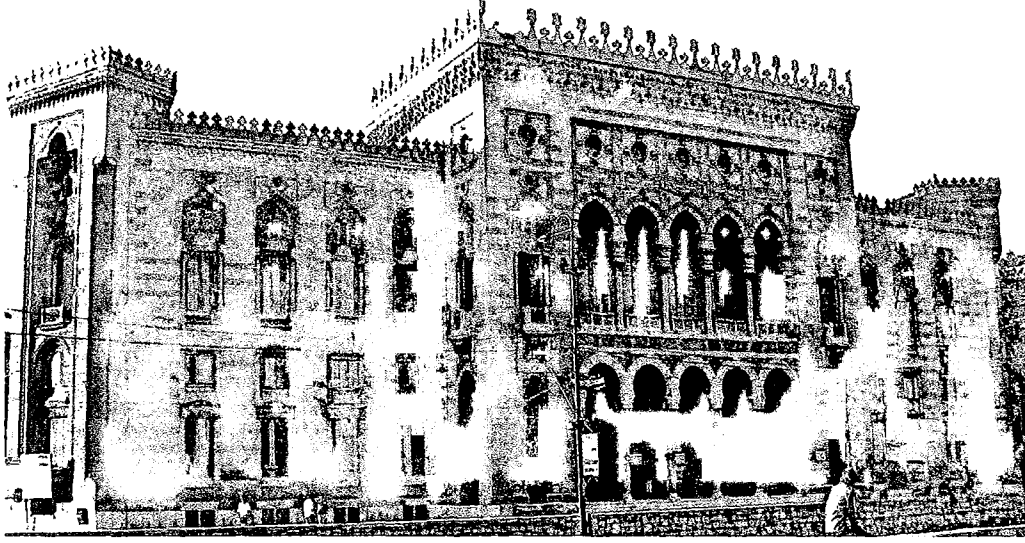
daha çok çağrıştırmaktadır. Avluda cephelerinde yuvarlak ve dilimli kemerli açıklıklar kullanılmıştır.

Saraybosna Belediye Binası: 1891’de Saraybosna Kent Meclisi, mimar K. Parzik’ten belediye binası ve polis karakolu için bir proje hazırlamasını istemişlerdi. Belediye binası için seçilen alan nehrin kenarında Başçarşı bölgesinin başladığı noktadaydı. Arsada bulunan açık pazar, 10 kadar dükkan ve 3 tane han binası yıkıldı.

Şekil 6.23. 20. yy. başında Saraybosna Belediye Binasının Panoramik görüntüsü

Avusturyalı Bosna-Hersek Yapı İşleri Bakanı Parzik’in hazırladığı projeyi beğenmedi. Kent Meclisi, Parzik’ten projeyi değiştirmesini istedi. Fakat Parzik değişiklik yapmayı kabul etmeyince, proje 1892’de A. Wittek’e verildi. Wittek 1892-93 yılları arasında proje üstünde çalıştı ve bu arada iki defa Kahire’ye inceleme gezisine gitti. Ancak Wittek projeyi yarım bıraktı inşaatı tamamlaması için görev Iveković’e verildi (Şekil 6.23).

Şekil 6.24. Belediye Binasının ön cephesi

Parzik, üçgen planlı ve köşeleri soğan biçimli kubbelerle biten silindirik kuleler tasarlamıştır. Ortada bulunan altıgen planlı ana salonu kubbe ile örtmeyi düşünmüştür. Ayrıca meclis bu binanın Vancas'ın yaptığı Neorönesans üsluplu parlamento binası gibi prestijli bir yapı olması istemişti. Wittek ve Iveković de Parzik'in tasarladığı üçgen plan şekilli tasarımı değiştirmemişlerdir. Mimarlar merkezi plan ve kubbe kullanarak kutsal bir yapıda olduğu gibi toplum üzerinde etkileyici ve birleştirici bir etki sağlamak istemişlerdir (Kurto, 1988, s:399). Plan çözümlemesi genel olarak Parzik'e aittir. Üçgen prizma şeklinde yükselen binanın köşelerde ve üç cephenin ortasında girişleri bulunmaktadır. Girişler kule biçiminde öne çıkartılıp yükseltilerek belirginleşmiş hem de binaya hareket kazandırmıştır. Binanın kuzeybatı kanadı 52 metre, güneydoğu kanadı ise 56 metre uzunluğundadır. Ana giriş nehre bakan güney cephesindendir (şekil 6.24).

Binanın yapımı 1896'da tamamlanmıştır. Binanın batı tarafında yeni bir cadde açılmıştır. Ayrıca 1896'da çevre düzenlemesi yapılmıştır. 1897'de Belediye Binasının önünden çalışmaya başlayan tramvay işletilmeye başlanmıştır. Başçarşının girişine yerleştiren büyük kütle ölçeğe uymadığı için eleştirilmiştir. Ancak bu bina ve çevre düzenlemesi, Avusturya-Macaristan yönetiminin Saraybosna kenti için yaptığı en büyük yatırım olarak görülmektedir. Yapı yapıldığı dönemden itibaren şehrin en önemli anıtlarından biri haline gelmiştir.

Bina, dekorasyonu öğeleri ve konumlanışı ile oldukça dikkat çekicidir. Wittek, dekorasyon ve köşe çözümlerini muhtemelen Kahire’de bulunan İslam mimarlığında süslemeye en önem verilmiş çağ olan Memlûk dönemine ait olan 1356-62 arasında yapılmış Sultan Hasan Cami ve Kayıtbay Cami ve medreselerinden etkilenecek tasarlamıştır. Iveković ise Endülûs Emevi mimarlığında görüldüğü gibi ön cephede kolonadlı balkon ve giriş kullanarak yarattığı boşlukla binanın masifliğini hafifletmiş, ayrıca yapıda gösterişli bir etki yaratılmıştır.

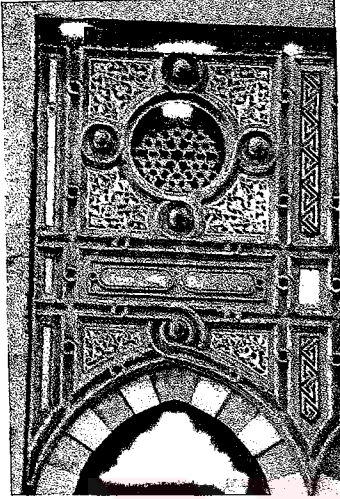
Polikromik olarak tasarlanan bina yapımında tuğla ve taş malzeme kullanılmıştır. Kolon yapımı için kullanılan granit Avusturya’dan getirilmiştir. Kahire Memlûk mimarlığından ve Elhamra yapısından alınan elemanlar ile bina cepheleri tasarlanmıştır.

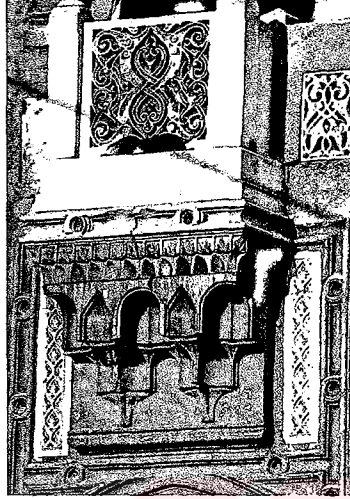
Şekil 6.25. Saraybosna Belediye binasının tören balkonu

Beşli ince kolon düzeni ve atnalı kemerle geçilen balkon boşluğu giriş katında da tekrarlanmaktadır (Şekil 6.25). Bu kısmın sağ ve solunda simetrik olarak dörtlü pencere düzenleri bulunmaktadır. Kemerlerin sivri noktalarında düğüm motifi kullanılmıştır. Balkonlu kısımda kemerlerin üstünde paralel çizgili söve kare ve dikdörtgen paneller yaratmıştır. Köşelerde bulunan küçük balkon yapıları Kahire mimarlığının minare yapılarından esinlenerek yapılmış olabilir (Şekil 6.27). Panellerde mavi beyaz renklerde geometrik ve bitkisel arabeskler mevcuttur. Ayrıca en üst kare

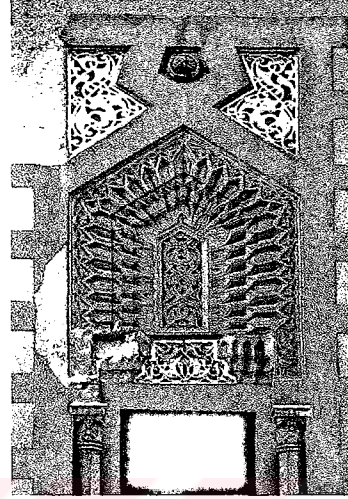
panel dizisinde dairesel açıklıkların içi geometrik ve yıldız bezeme ile doldurulmuştur. Kare silme ve daireye teğet Sasani kökenli olan düğümler kullanılmıştır (Şekil 6.26). Söveyi dikdörtgene tamamlayan silmeler ve ortasında kemerin sivri noktasında düğme motifi kullanılmıştır. Pencere kenarlarında Moors başlıklı stünlar ve onların üzerinde mukarnas bezemeli kaş kemerler vardır (Şekil 6.28).

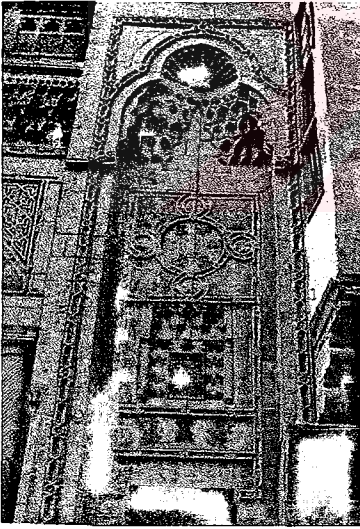
Şekil 6.26. Ön cephe atnalı kemer detayı

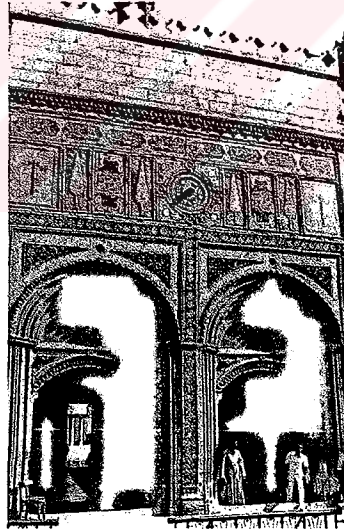
Şekil 6.27. Ön cephe balkon detayı

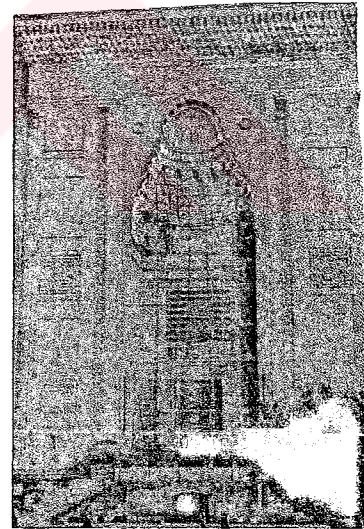
Şekil 6.28. Ön cephe kaş kemer detayı

Şekil 6.29. A.R.Kathuda Sıbyan Mektebi

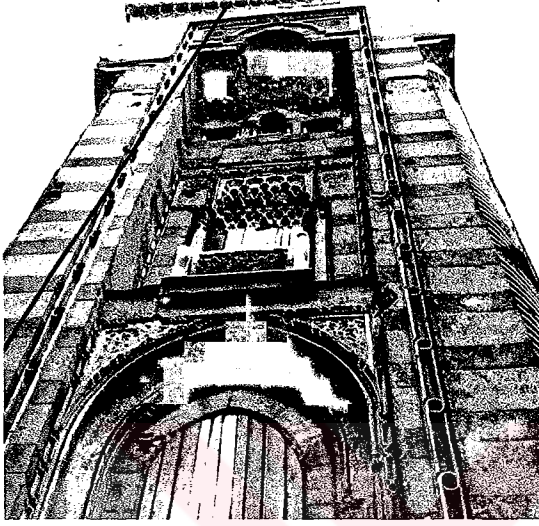
Şekil 6.30. Al- Azhar girişi

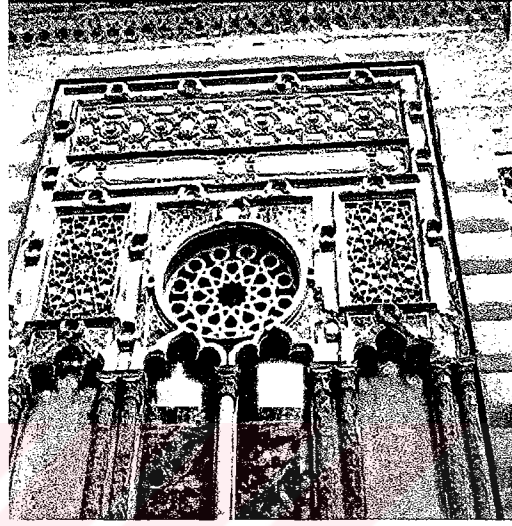
Şekil 6.31. Sultan Hasan medresesi portalı

Binanın köşeleri pahlanmış ve kule şeklinde yükseltilmiştir. Köşeler Bizans kökenli olan ve Sultan Medresesi'nde de kullanılmış olan mukarnas başlıklı burmalı kemerle dönmüştür. Bu köşede ince uzun bir portal vardır. Bu portal biçimi Sultan Hasan Medresesi portalı (Resim 6.31). ile benzerliği bulunmaktadır ancak bu medresenin de Selçuklu mimarisi ile bağlantısı olduğu söylenebilir. Silme ile çevrelenmiş portalde

sırasıyla yuvarlak açıklıklı kemerle geçilmiş giriş kapısı bulunmaktadır Kemerin üstünde üç dilimli kemerin içi mukarnasla bezenmiştir (Şekil 6.32). Ayrıca Osmanlı dönemi (1517-1914) başlaması ile birlikte Kahire mimarlığında bitkisel bezeme, mukarnas ve yuvarlak kemer kullanımı Memlük mimarlığına eklenmiştir. 1776'da ölen Abd al-Kathuda zamanında dilimli ve yuvarlak kemer kullanımı ve bezeme çeşitliliği gelişmiştir (Şekil 6.29-30).

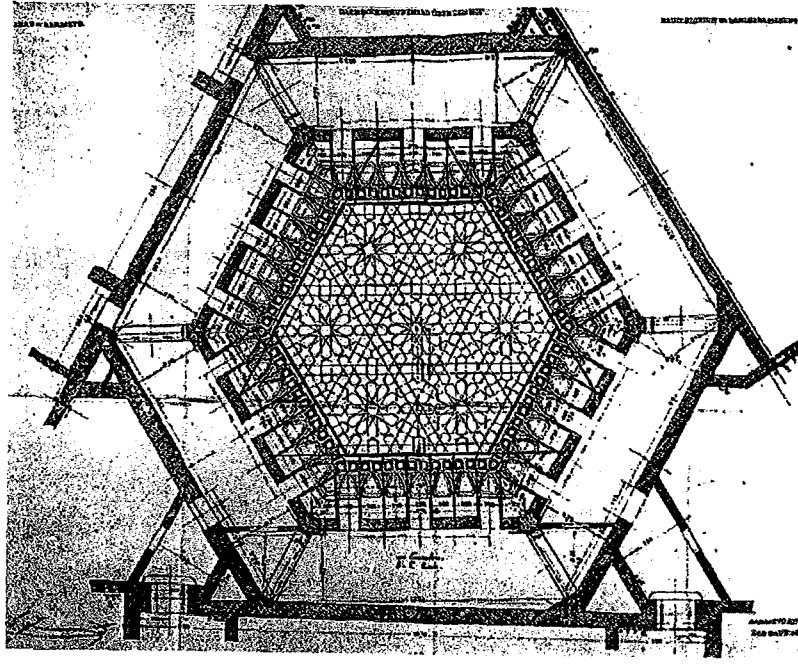

Şekil 6.32. Portal detayı

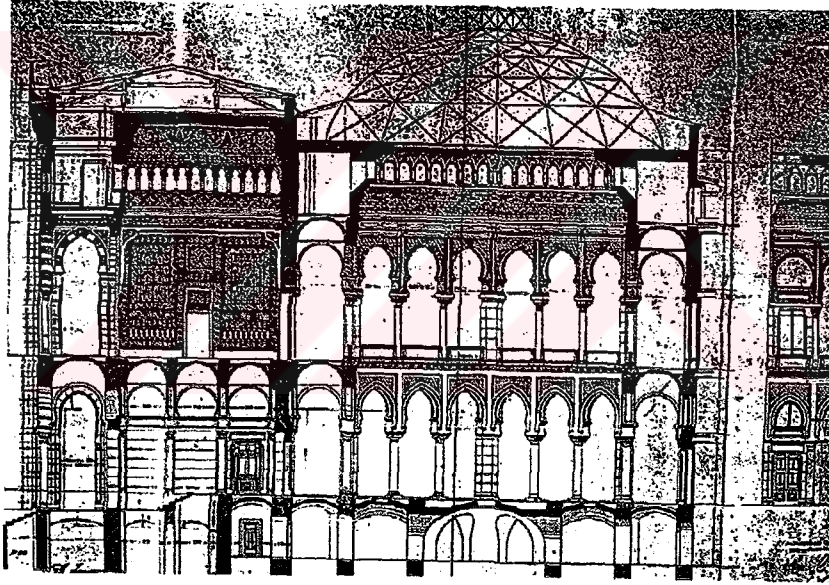

Şekil 6.33. Yan cephe detay

Yan cephede giriş kısmı yükseltilerek ve öne çıkartılarak cephe hareketlendirilmiş ve köşeler mukarnas başlıklı burma kemerlerle dönülmüştür. Giriş kısmında kapı açıklığı çift çizgili ve dairesel düğümlü silme ile çevrelenmiştir ve geometrik bezemeli bant şeklinde söve bulunmaktadır. Bu düzenlemenin üstünde, Magrip mimarlığında sıkça görülen çift kolonlu düzende kenarlardaki sağır olmak üzere dört dilimli kemer kullanılmıştır. Çiçek motifli vitray kullanılan pencerelerin üstünde büyük dairesel pencere vardır. Dairesel açıklığın sağına ve soluna yıldız şekilli geometrik bezemeli panolar yerleştirilmiştir (Şekil 6.33). Bu çıkmanın da kenarları mukarnas başlıklı burma kemerle sonlandırılmıştır. Yan cephe pencereleri dikdörtgen ve yuvarlak kemer açıklıklı olup üzerlerinde dikdörtgen geometrik ve bitkisel bezemeli atkılar bulunmaktadır. Yapı mukarnaslı friz ve mazgal dişleri ile sonlandırılmıştır.

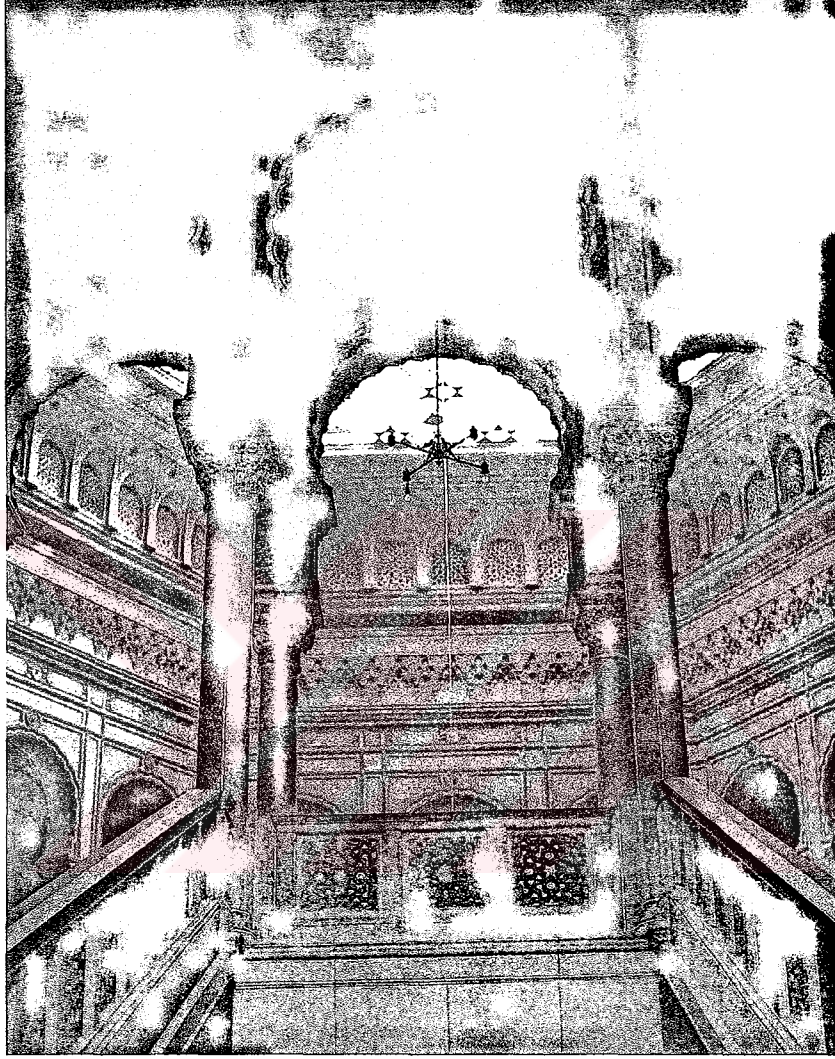
Şekil 6.34. Saraybosna Belediye Binasının altıgen orta avlu planı

Resim 6.35. Saraybosna Belediye Binasının kesiti

Belediye binası örneği sadece dekorasyon öğeleriyle değil plan şeması ile de İslam mimarlığına gönderme yapabilmektedir. Merkezi planlı yapı, Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan yönetiminin uyguladığı yapı tiplerine uymamaktadır. Uzun koridor sistemi yerine ortak bir alan etrafında gelişen bir plan uygulanmıştır. İç mekan için yeterince ışık almadığı konusunda eleştiriler gelmektedir. Ayrıca bölgenin iklimine uymayan uzun ve sık kullanılan pencere açıklığı da eleştirilen diğer bir özelliktir. İç mekanda da yoğun bir beezeme programı uygulanmıştır. Moresk başlıklı sütunlar

kullanılmıştır. Magrip mimarlığında çok sık kullanılan dilimli kemerlerden oluşan bir dizi galeriyi çevrelemektedir. Geometrik panolar, mukarnaslı korniş ve sivri kemerlerin içine yerleştirilmiş dairesel geometrik bezemeli friz Elhamra'dan esinlenerek biçimlenmiştir (Şekil 6.36).

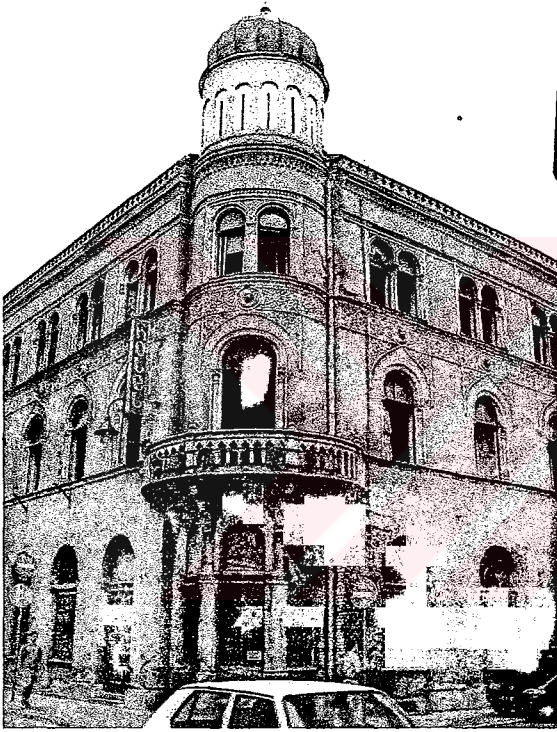

Resim 5.36. Orta avlu

6.2. Ticari Yapılar

Ajas Pasin Sarayı (Otel Central): 1889'da mimar J. Vancas tarafından yapılmıştır. Saraybosna kent merkezindedir. Köşe yapısı olan otel tam bir kent yapısıdır (Şekil 6.37). Giriş katında restoran bulunmakta, üst iki kat otel olarak düzenlenmiştir. Cadde cephelerine odalar yerleştirilmiştir. Binanın köşesi dairesel bir çıkma yaparak yükseltilmiş ve bir kubbe ile örtülmüştür. Ayrıca Bosna Evi'ne gönderme olarak bazı

odalarda ahşap köşeli çıkmalar kullanılmıştır (Şekil 6.38). Bu örnekte de görüldüğü gibi Oryantalizm artık cephede dekorasyon öğesi olmaktan çıkartılıp mimarların planlarda da yerel ve doğulu mimari öğeleri kullanmaya ve yorumlamaya başladıklarını göstermektedir. Polikromik tarzda tasarlanan binanın kapı ve pencere açıklıkları atnalı kemerlerle geçilmiştir. En üst katta atnalı kemerler kullanılmıştır. Birinci katta atnalı kemerlerin üstlerinde soğan kemer etkisi veren silmeler kullanılmıştır. Bu silmelerle binayı yatay dolaşan bitkisel arabeskle bezenmiş bandın birleştikleri yere düğme büyük düğme motifleri yerleştirilmiştir. Ayrıca silmenin kenarları bandın üzerinde çizgisel olarak sürdürülerek pencere açıklıkları belirginleştirilmiştir. İkinci katta çift atnalı

Şekil 6.37. Ajas Pasin Sarayı

Şekil 6.38. Ahşap çıkma detayı

kemer dikdörtgen bir çerçevede bulunmaktadır. Pencere atnalı kemerlerin arasında moresk başlıklı sütunlar kullanılmıştır. Dairesel dönen balkonun korkuluklarında küçük dilimli kemerler kullanılmıştır. Kulenin en üst katında yüksek sık ince yuvarlak kemerli pencere dizini kuleinin bitişini hafifletmektedir. Mukarnas bezemeli korniş üstüne mazgal dişleri yerleştirilmiştir.

Evladijet-Dzenetic Hanı: 1898’de Mimar Vancaš tarafından yapılmıştır. Ticaret ve konut olarak ortak kullanımlı tasarlanan yapı Saraybosna’da kent merkezinde bulunmaktadır. Giriş katı dükkan olarak düzenlenmiştir. İki cephesi ana caddeye bakan binanın köşesi pahlanmıştır. Bina üç katlı tasarlanmış ancak bir kat daha eklenmiştir ayrıca yükseltilmiş pahın kubbesi bu sırada yıkılmıştır (Şekil 6.39).

Polikromik tarzda olan binanın pencereleri dikdörtgen açıklıklıdır. Birinci katta pencerelerin üstünde, söveler sivri kemer bitimi gibi şekillendirilerek pencere açıklığının bütünü kemerli açıklıkmiş gibi bir etki vermektedir. Söveleri bitkisel arabesk ile bezenmiştir. Pencere açıklıkların kenarlarında Moresk başlıklı kemerler kullanılmıştır. Pencerelerin altında sağır kemer niş dizisi bulunmaktadır.

İkinci kat pencerelerinin kenarlarında Moresk başlıklı kolonlar bulunmakta ve kolonların üstünde söve rumi-palmet bezemelidir. Bina üstüste binen mukarnas bezemeli bir frizle sonlandırılmıştır.

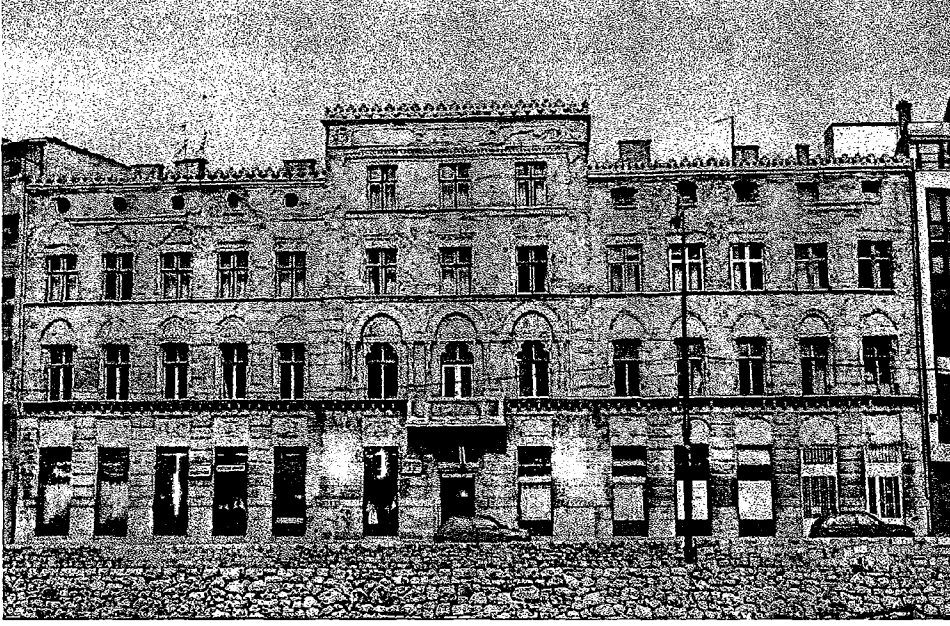

Şekil 6. 39. Günümüzde Evladijet-Dzenetic Hanı

Şekil 6.40. Yapının özgün tasarımı

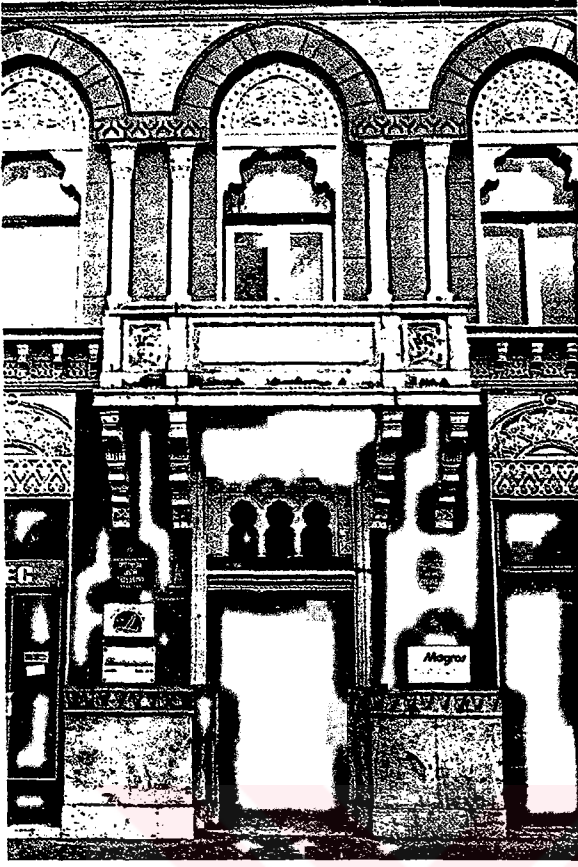
Arsa Tekija: 1896’da mimar H. Niemczek tarafından yapılmıştır. Bina, nehre bakan tipik Avusturya-Macaristan dönemi, orta avlulu, masif yapılardan biridir. Ancak cephede yoğun oryantalist bezeme kullanılmıştır. Vakfa ait binanın zemin katı dükkan olarak düzenlenmiştir (Şekil 6.41).

Şekil 6.41. Günümüzde Arsa Tekija

Giriş cephesi öne çıkartılıp yükseltilerek belirginleşmiştir. Pencere ve kapı açıklıkları dikdörtgendir. İkinci kat pencerelerde sivri kemer bitimli sövelerle bütün bir kemer açıklığı etkisi verilmek istenmiştir. Giriş katında düz ve eğik bantlardan oluşan söve Elhamra'da görülen düz-ters kalp motifi ile bezenmiştir. Bu bantın üstünde kemer havası veren eğrisel iki silme yerleştirilmiştir. Giriş, üçlü dilimli kemer dizisi ile süslenmiş, hemen üstünde konumlandırılmış balkonla belirginleşmiştir (Şekil 6.42). Birinci katla ikinci kat arasında hizasında Moresk bezemeli bir korniş bulunmaktadır (Şekil 6.43). İkinci katın pencerelerinin üstünde sağır kemer nişi bulunmaktadır. Giriş kısmı yüksek tutulmuş üçlü pencere grubunun üstüne mukarnaslı korniş ve rumi bezemeli pano grubu konulmuştur. Bina mazgal dişleri ile sonlandırılmıştır.

Arsa Tekija binasında özellikle Magrip mimarlık örneklerinden alıntılarla cephe yoğun olarak bezenmiştir. Ancak Batılı bir anlayışla düzenlenen cephenin sadece bezeme elemanları dogulu örneklerle yer değiştirilmiştir.

Şekil 6.42. Balkon detayı

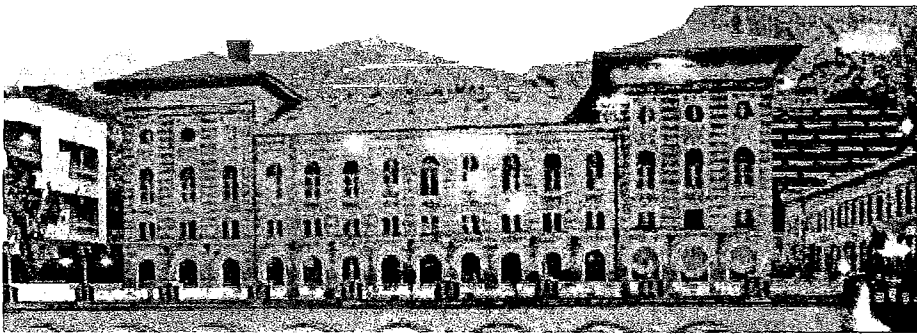

Şekil 6.43. Moresk detaylı bant ve korniş

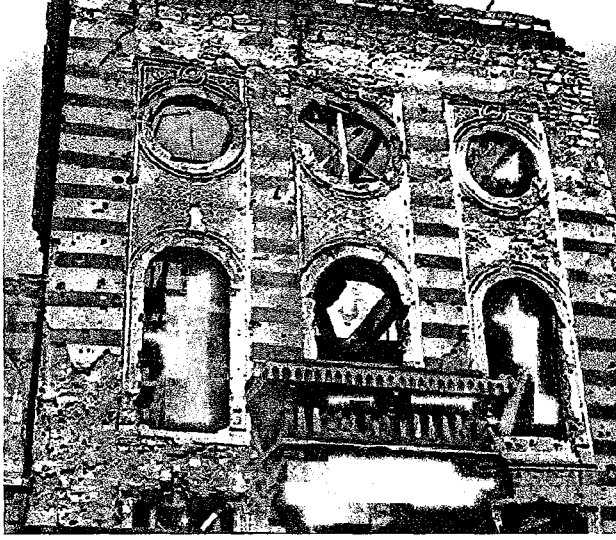
Şekil 6.44. Sivri kemer ve bezemeli pano detayı

Neretva Otel: Mostar'da 1892'de inşa edilmiştir. Yapının mimarı bilinmemektedir. Musala Meydanı'nda bulunan bina Mostar kentinin eski Osmanlı döneminde gelişmiş Doğu kısmında Musala Meydanında inşa edilmiştir. Batılı bir yapı tipi olan otel çok ilgi gören bir yapı olmuştur (Şekil 6.45).

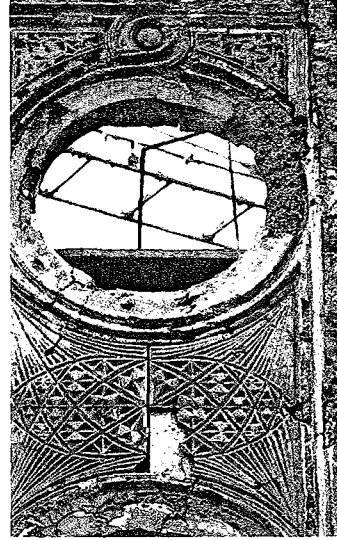

Şekil 6.45. Nehir tarafından Neretva Otel

Polikromik olan bina köşeleri öne çıkartılmış ve yükseltilmiştir. Bu köşelerde dikdörtgen, yuvarlak kemer ve dairesel açıklıklı pencere grubu dikdörtgen bir silme ile sınırlandırılmış ve dairesel pencerenin üstüne silmeye teğet olacak şekilde düğme konulmuştur (Şekil 6.47).

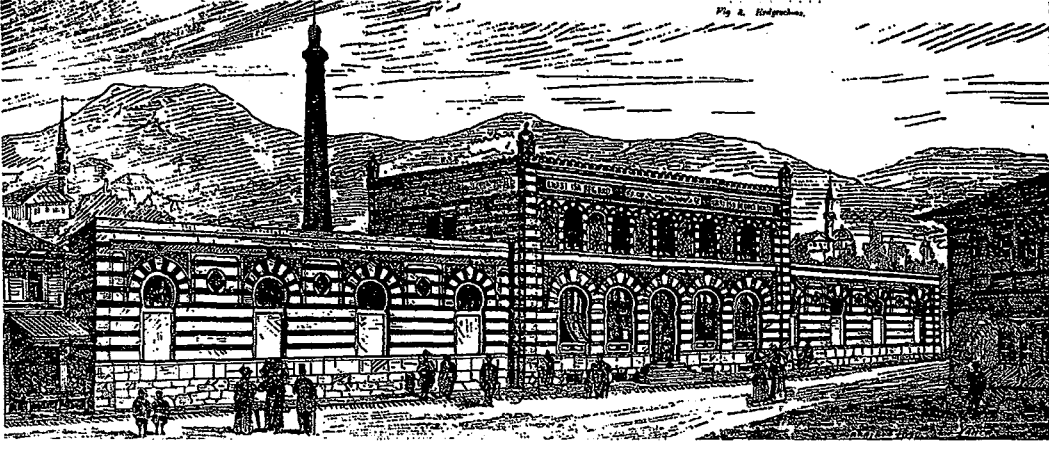
Şekil 6.46. Köşelerde pencere grubu

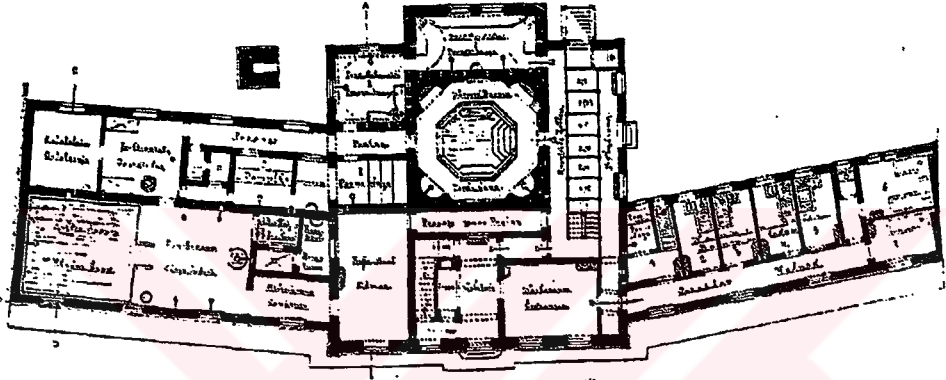
Şekil 6.47. Bezeme detayı

Silme ile pencere açıklığı arası bitkisel motifle bezenmiştir. Köşe kısımlarda bulunan balkon korkuluğu ile kemerli ve yuvarlak pencereler arasındaki ağ bezeme düzeni oryantalist öğeler olarak sayılabilir (Şekil 6.46). Ayrıca cephelerin hareketli düzeni kenar kısımların yükseltilerek kırma çatı ile örtülmesi ve baca kullanımı yerel mimarlardan izler taşımaktadır.

Gazi İsabey Banyosu: 1890'da mimar J.Vancaš tarafından Saraybosna kent merkezinde yapılmıştır. Yapı, Vancaš'ın yerel mimarlığı tanıma ve uygulama çalışmalarına iyi bir örnektir. İsabey Cami'sine ek olarak yapılan binada plan tipi tasarlanırken Türk Hamamı örnek alınmıştır. Yapıda üstü kubbe ile örtülmüş sekizgen planlı Sıcaklık ve masaj odaları bulunmaktadır. Banyo, üç bölümden oluşan binanın orta hamam kısmıdır, diğer kısımlar modern olarak tasarlanmıştır. Doktor odaları ve hasta odaları bir koridor üzerinde uzunlamasına yerleştirilmiştir (Şekil 6.49). Günümüzde, malesef oryantalist cephe düzeninden hiçbir iz kalmamıştır.

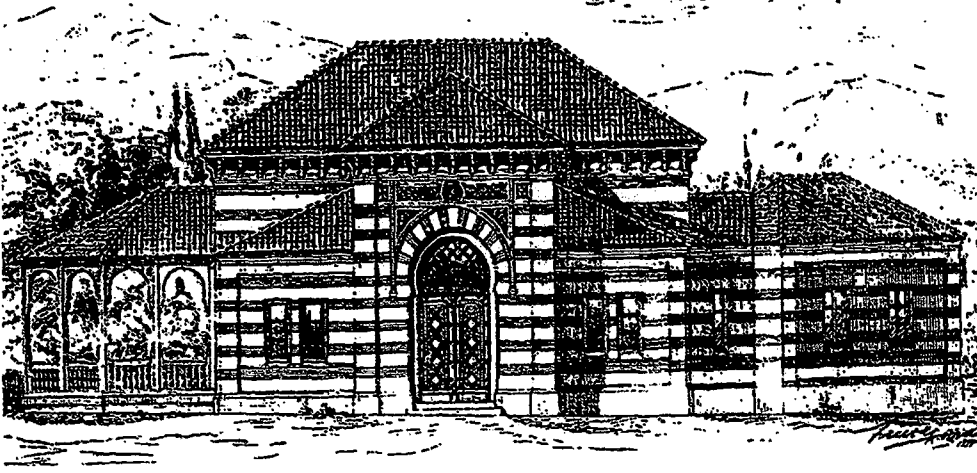

Şekil 6.48. Gazi İsabey Banyosunun ön cephesi

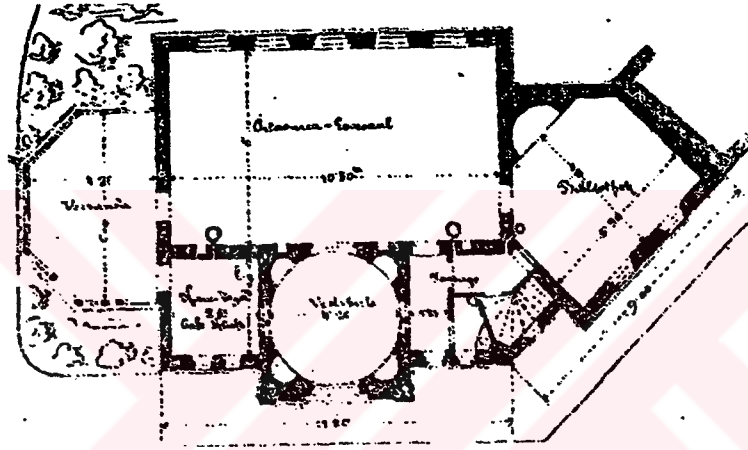

Şekil 6.49. Gazi İsabey banyosu planı

Kahvehane (Kıraathane): 19. Yüzyılın sonlarında politik olaylar cemaatlerin gruplaşmasını sağladı. Müslümanların bir araya gelebileceği politik gelişmeleri tartıştıkları toplantılarını yapılabilecekleri, okuma odalarının bulunduğu yeni bir yapı tipi olarak kahvehaneler Bosna-Hersek'in yapı sözlüğüne katıldı. Müslüman nüfusun yoğun olduğu Saraybosna, Banja Luka ve Travnik kentlerinde ilk örnekler inşa edilmiştir.

Şekil 6.50. Kırathane ön cephesi

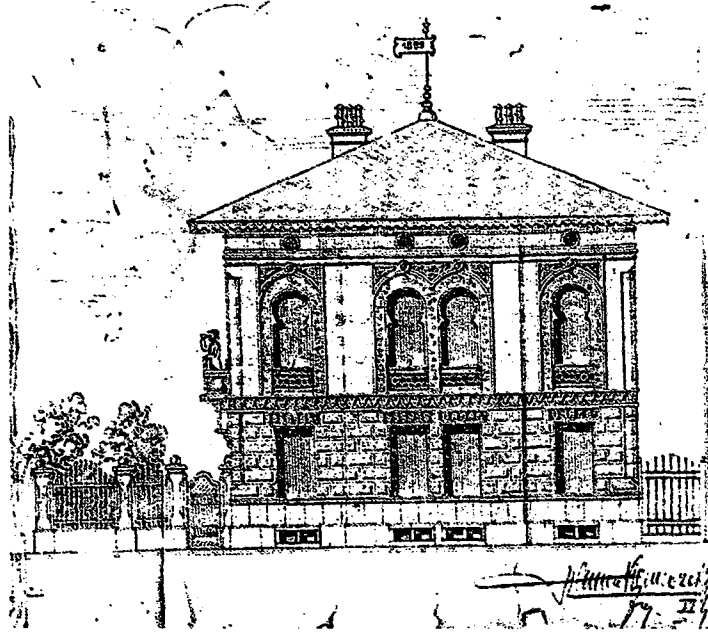
Şekil 6.51. Kırathane planı

Bina girişi kubbe ile örtülmüş ve caddeye göre şekillenmiştir. Giriş kapısı atnalı kemerlidir. Kilit noktasında düğme motifi ve kemere teğet silme ile çevrelenmiştir. Polikromik tasarlanan binaya Vancaš yerel mimarlık çalışmalarını yoğunlaştırdığı dönemde ahşap bir divanhane eklemiştir (Şekil 6.50).

3. Konutlar ve Diğerleri

Hoffman Villası: 1895’de mimar H. Niemczek tarafından tasarlanan ev projesi gerçekleşmemiştir. Kare planlı iki katlı evin cephesinde oryantalist öğeler bulunmaktadır. Giriş katı pencereler dikdörtgen planlı olup ikinci kat pencereleri atnalı kemer ile geçilmiştir. Atnalı kemer kilit noktasında düğme motifli sivri kemer ile

çevrelenmiş bu grup dışında da dikdörtgen silme bulunmaktadır. Atnalı kemerin altındaki söve geometrik yıldız bezemelidir (Şekil 6.52).

Resim 6.52. Hoffman Villası Projesi

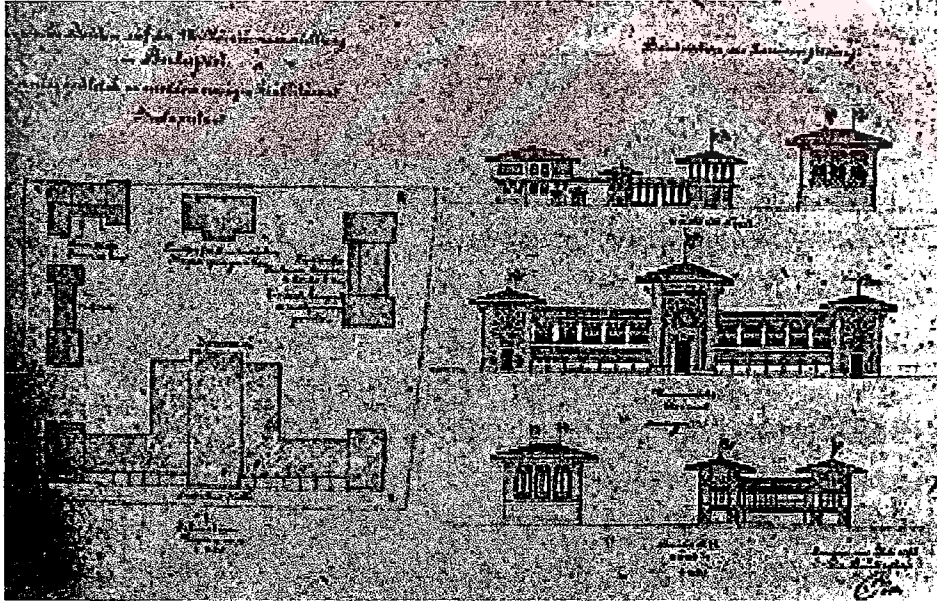
Karla Langer: 1893’de mimar K. Parzik tarafından kent merkezinde yapılmıştır. Ev sahibi bir askerdî. Zengin kişiler dönemin ünlü mimarları ile çalışmak ve konutlarının gösterişli olmasını istiyorlardı. Karla Langer evi, dönemin genellikle Neobarok üslupta yapılan yüksek kolonad düzenli abartılmış girişlerle prestij gösterme amaçlı yapılan yapılara göre bu örnek daha mütevazî ve yerel konut geleneğine yakındır.

Şekil 6. 53. Karla Langer Evi

Kare planlı ev iki katlıdır. Giriş kısmı binanın caddeye bakan cephesinde değil yan cephededir. Bu da binaya mütevazilik ve mahremiyet kazandırmıştır. Cephe düzenlemesinde oryantalist öğeler kullanılmıştır. Ön cephe daha özenlidir, orta kısım öne çıkartılmış ve birinci katta üçlü soğan biçimli kemerler kullanılmıştır. Kemerlerin kilit noktasına seramik büyük bitkisel motifli rozetler konulmuştur. Kemer açıklıklarının önünde kullanılan Fas ahşap işçiliğinden alınmış öğelerle oluşmuş balkon binayı hafifletmiş hoş bir görünüm kazandırmıştır. Ahşap korkulukta soğan kemerlerin küçük kopyaları bir dizi halinde tekrarlanmaktadır. Giriş katı pencereleri dikdörtgen açıklıklı olup sövelerinde üçlü sağır niş dizisi bulunmaktadır. Üçlü kemer grubu Hint-İslam mimarlığında olduğu gibi düşey ve yatay bantlarla olarak çevrelenmiştir. Yan cephelerde kemer rozet grubu sağır olarak kullanılmıştır (Şekil 6.53).

1896 Budapeşte-1900 Paris Dünya Sergileri: Franz Blazek ve J.Vancas tarafından hazırlanan projeler Viyana’da Avusturya-Macaristan hükümeti tarafından onaylanmıştır. Projede tipik Bosna Evi, kahve ve bazı Endüstri binaları sergilenmiştir. Avrupa’ya Bosna Evini tanıtmak için Oryantalist üslup seçilmiştir.

Şekil 6.54. 1896 Budapeşte Dünya Sergisi için Bosna-Hersek Projesi

7. SONUÇ

19. Yüzyılın ikinci yarısı Bosna-Hersek kentleri için batılılaşma ve sonuçta Batı'ya dahil olabilmek için büyük kentsel değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı döneminden kalan geleneksel doku ve yapı ölçeği de değişmiştir. Değişimi yaratan batılı bir yönetim olduğu için halkın isteyip istememesi ya da halkın bu süreci ne kadar benimsediği tartışılacak bir konudur.

18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa, kültürel açıdan batılı olmayan devletlere göre maddi ve teknolojik açıdan üstün duruma gelmişlerdir. Avrupa'nın ulaştığı refah ve zenginlik ile yaratılan fark kapatılmak için bu gelişimin sağlayacak düşünce ve eylemlerin kapsandığı Batılılaşma olgusu doğmuştur. Aslında Batı-Doğu gibi adlandırmalar, yani coğrafi konumlardan kaynaklanan gelişmişliğe göre hiyerarşik sınıflandırmalar, çağlar boyu sürekli değişim göstermiştir.

Osmanlı devleti için Doğu'nun başladığı çizgi İran, Pakistan, Hindistan'dır. "Batı'yı gelişmişlik olarak ele alırsak Saraybosna, Selanik gibi kentler Batı'nın başladığı kentlerdir. Batılı devletler gözü ile bakıldığında ise mesela Avusturya-Macaristan için Bosna-Hersek Batı'nın bitip Doğu'nun başladığı sınırdı. İmparatorluk yaratmak için ulus çeşitliliğinin gerekliliğine inanan Monarşi için Saraybosna, topraklarındaki "Doğu"nun başkentidir. Oryantalizm genel anlamda Doğu imgesi ile özdeş olduğundan Bosna-Hersek'te yönetim oryantalist örneklerin verilmesini desteklemiştir. Ülke sınırında yapılan tren istasyonu ülkeye gelenlere Doğu'ya geldiklerini anımsatmak istercesine Oryantalist'tir. Batılı bir yapı tipi olan belediye binalarının hemen hemen hepsi Oryantalist'tir.

Bosna-Hersek mimarlığı Osmanlı mimarlık geleneğinin bir uzantısı olarak gelişmiştir. Klasik Osmanlı mimarlığının yalın ve sütrüktüre dayalı mimarlık anlayışı, renksizliği, Oryantalizmin genel bezemeye ağırlık veren cephe düzeninden farklılaşmaktadır. Temelde bir cephe oyunu olan Oryantalizm üslubu İslam mimarlığından ağırlıklı olarak Kuzey Afrika ve Magrip mimarlığından alıntılarla oluşmuştur. Oryatalizm adının

tersine İslam mimarlığının batısı yani Magrip ve Endülüs mimarlık elemanlarının etkileri ile oluşmuştur. Oryantalizm, İslam mimarlığının bir genellemesinden oluştuğu için bir üslubun içinde bir ayrım yoktur.

Krzoviç'in ilettiğine göre Bosna-Hersek'te Oryantalizm üslubu, yapılan örneklerde sadece Magrip etkileri olduğu göz önüne alınarak "Sahte Magrip Üslubu" (Peudomaurski Slog) olarak tanımlanmıştır. Ancak yukarıda belirtildiği gibi Avrupa'da Oryantalizmin içeriği aynıdır. İngiltere'de başlayan Hint mimarlığı etkili Egzotizm ilgisi, üslubun yaygınlaşması ve dünya sergilerinde Doğu'nun tanıtılması ile yüzyılın ikinci yarısında ilgi Kuzey Afrika mimarlık örneklerine kaymıştır. Bu yüzden tekrar bir sınıflandırma yaratmak doğru bulunmamıştır. Kuzey Afrika mimarlığı da başta Suriye'de gelişen Emevi mimarlığı olmak üzere Roma ve İslam mimarlığı ile etkileşim içinde gelişmiştir. İslam mimarlığını çok kesin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça zordur.

Bosna-Hersek'te üretilen Oryantalist yapıları ikiye ayırabiliriz. Birinci grupta; Bosanski Brod Tren İstasyonu, Mostar Lisesi, Evladiyet-Dzenetic Hamı, Arsa Tekija, Neretva Oteli, Saraybosna Belediye Binası, Ajas Pasin Sarayı, Hoffman Villası, Brcko Belediye Binası ile Posavina Oteli yapıları batılı bir yaklaşımla Oryantalist modanın sonucu tasarlanmıştır. Bu örnekler, çağdaş mimari yaratmak için batılı plan ve kütle şemalarının kuralları çerçevesi ile cephe düzeni ve dekorasyonda İslam ve özellikle Magrip mimarlığının bezeme sözlüğünden yapılan seçmelerle derlenmiştir.

Avrupa Oryantalizmi, egzotik dünyalara ilgi ve merak sonucu doğan bir yenilik deneme isteği olduğu için döneminde çok ciddi örnekler verilmeyen bir akım olmuştur. Ancak Bosna-Hersek'te birçok Oryantalist uygulama yapılmış ve sadece cephe düzenlemesi ile sınırlı kalmamış mekan organizasyonuna da yansımıştır. İkinci grupta bulunan örneklerde mimarlar Oryantalizmi bir batılı gibi izlemeyi bırakıp yerel mimarlık öğelerini yorumlamaya başlamışlardır. Özellikle Osmanlı yapı kültüründen gelen banyo, medrese gibi yapıların nasıl tasarlanacağı konusu herhalde süregelen Oryantalizm üslubu için özel bir problem olmuştur. Banyo ya da kahve gibi ticari yapılar Avrupa'da da uygulanmıştır. Ancak bu yapılar toplum için yepyeni bir mimari sunumdur. Ayrıca gördükleri yoğun ilgi ile de yapılar yapılma amaçlarında başarılı olmuşlardır.

Bosna-Hersek'te uygulama yapan batılı mimarların bazıları, başta mimar J. Vancaš olmak üzere aldıkları batılı eğitimin disipliniyle Oryantalist uygulamalar yapmışlar ve Oryantalizmin yerel mimarlık geleneği ile kesiştiği yerde batılı tutumlarından uzaklaşarak yerel olmaya çalışmışlardır. Bu ilginç özellik Bosna-Hersek Oryantalizmi'ni Avrupa'dakinden çok kesin olarak ayırmaktadır. İkinci Oryantalist yapı grubu olan İslam Hukuk Okulu, İsabey Banyosu, Travnik Medresesi yapılarında yerel fonksiyon ve Osmanlı mimarlık geleneğine sadık kalınarak düşünülen plan şeması kullanılmış ve tasarımlar İslam mimarlığının değişik biçim dilleri ile birleştirilerek yeni bir üslup yaratılmıştır. Oryantalizm gelişimiyle yeni yerel bir "Bosna üslubu"nun oluşumu eşzamanlı olarak gelişmiştir.

"Bosna Üslubu", mimar J. Vancaš'ın öncülüğünde 1900'lü yıllarda oluşturulmuştur. Bosna Üslubu'nun ortaya çıkması ve kısa zamanda bu üslupta birçok uygulamanın yapılması, yoğun olarak uygulanan yabancı üsluplardan sonra yerel mimarlık ortamının gelişimi için özgün bir üslup yaratmanın gerekliliğinden kaynaklanmıştır.

Ulusal dil yaratma isteğinin İstanbul'da aynı dönemde yaşanan tekrar ulusal mimarlık dilini yaratma çabaları ile paralellik göstermesi oldukça dikkat çekicidir. Zaten 20. yüzyılın başlarında Ulusalcılık akımlarının yaygınlaşması ile beraber Balkan devletleri de tekrar kendi kültürlerini vurgulayacak "Ulusalcı Üsluplar" üretmişlerdir.

İstanbul'un son üçyüz yılında batılı bir şehir imajı yaratılmaya çalışılmış ve Batı'dan yapı tipleri ithal edilerek İstanbul'un geleneksel dokusu büyük ölçüde değiştirilmiştir. Oryantalizm de batılı bir moda olarak Osmanlı mimarlığına katılmıştır. Saner'e göre başvurulmuş biçim sözlüğü, kısmen ortak coğrafi ve kültürel geçmiş nedeni ile Batı'da yarattığı güçlü kontrastı getirmemiştir. Benzer yanlar "I. Ulusal Mimarlık" başlığı ile üsluplaşıp yaygınlaşacak olan anlayışa dönüşürken, gerçekten Batı da ifade edildiği biçimiyle "Oryantalist" olan tasarımlarsa yabancılıklarını koruyup dönemin mimari rutini içinde sayıca kısıtlı kalmıştır (Saner, 1998, s:29).

KAYNAKLAR

- Ahmed N., "Rebuilding Mostar", İstanbul-Süleymaniye ve Mostar 2004 Program Raporu, İstanbul, Turkey.
- Barrucand, A and Bednorz A., 1992. Moorish Architecture, Taschen, Köln.
- Behrens-Abouseif D., 1988. Islamic Architecture in Cairo, American University in Cairo, Cairo.
- Bozic, J., 1988. "Mimar C.Ivekovic", Saraybosna Mimarları Radyo Programı Bildirisi III, 409-418, Saraybosna.
- Bozic, J., 1989. "Mimar J. Vancaš", Saraybosna Mimarları Radyo Programı Bildirisi III, 379-490, Saraybosna.
- Božić, J., 1989. Mimar Josip Vancaš, Doktora Tezi, Saraybosna Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Saraybosna.
- Bubins, M., 1995. Cities of Bosnia and Hersegovina, Saraybosna.
- Çelik, Z., 1998. Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Çelik, Z., 1992. Displaying the Orient, The Regents of the University of California, Berkeley.
- Dodds, J., 1999. Reclaiming Historic Mostar Opportunities for Revitalization, World Monument Fund, İstanbul.
- Donia, R., 1981. Islam Under Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina, 1878-1914, Columbia University Press, New York.
- Engel, U., 2000. "Neoclassical and Romantic Architecture in Britain", Neoclassicism and Romanticism, S:14-61, Könemann, Germany.
- Fine, J., 1994. "The Medieval and Ottoman Roots and Modern Bosnian Society", The Muslims of Bosnia-Hercegovina, S:1-22, Harvard University Press, Massachusetts.
- Gombrich, E. H., 1992. Sanatın Öyküsü, Remzi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Gülşen, Ö., 1997. "Eklektisizm", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1, s:505-507, YEM, İstanbul.
- Hentch, T., 1996. Hayali Doğu, Metis Yayınları, İstanbul.

- Heywood, C.**, 1994. "Bosnia Under Ottoman Rule 1463-1800", The Muslims of Bosnia-Herzegovina, S:22-54, Harvard University Press, Massachusetts.
- Hill, D.**, 1976. Islamic Architecture in North Africa, Faber and Faber, London.
- Hillenbrand R.**, 1999. Islamic Art and Architecture, Thames and Hudson, London.
- İnankur, Z.**, 1997. "Oryantalizm", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.3, s:1389-91, YEM, İstanbul.
- İnankur, Z.**, 1997. "Romantizm", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.3, s:1389-91, YEM, İstanbul.
- Filipovic, M.**, 1987. The Art Treasures of Bosnia and Herzegovina, Svjetlost, Saraybosna.
- Karčić, F.**, 1999. The Bosniaks and the Challenges of Modernity, El-Kalem, Saraybosna.
- Koppelkam, S.**, 1987. Der Imaginare Orient, Ernst&Shom, Berlin.
- Krzović, I.**, 1987. Arhitektura Bosnie I Herzegovine 1878-1918, Bosna Hersek Sanat Galerisi, Saraybosna.
- Kruft, H.W.**, 1994. A History of Architectural Theory, Zwemmer, 1994.
- Krzović I.**, 2001. Kişisel görüşme.
- Kuban, D.**, 1997. 100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Kuran, A.**, 1992. Mimarlıkta "Yeni Türk Üslubu ve Osman Hamdi Bey", 1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler 2-5 Ekim 1990, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kurto N.**, 2001. Kişisel görüşme.
- Kurto N.**, 2000. "Sarajevo Genealogy of the City", Mostar 2004 6th Workshop, july 14-28 2000, Mostar.
- Kurto, N.**, 1998. Arhitektura Bosnie I Herzegovine, Saraybosna.
- Kurto, N.**, 1975. "Mimar Karlo Parzik", Saraybosna Mimarları, Radyo Programı Bildirisi III, 391-401, Saraybosna.
- MacKenzie, J. M.**, 1995. Orientalism, Manchester University Press, New York.
- Malcolm, N.**, 1999. Bosna, Om Yayınevi, İstanbul.
- McCarthy, J.**, 1994. "Ottoman Bosnia, 1800-1878", The Muslims of Bosnia-Herzegovina, S:54-84, Harvard University Press, Massachusetts.

- Ödekan, A.**, 1997. “Arabesk”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.1, s:122, YEM, İstanbul.
- Pašić, A.**, 1996. Mostar 2004 Workshop, İstanbul-Süleymaniye ve Mostar 2004 Program Raporu, İstanbul, Turkey.
- Pašić, A.**, 1994. Islamic Architecture in Bosnia Hercegovina, IRCICA, İstanbul.
- Pinson, M.**, 1994. “The Muslims of BIH Under Austria-Hungarian Rule, 1878-1918”, The Muslims of Bosnia-Hercegovina, S:84-152, Harvard University Press, Massachusetts.
- Said, E.**, 1999. Şarkiyatçılık, Metis Yayınevi, İstanbul.
- Saner, T.**, 1998. 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığında “Oryantalizm”, Pera Yayıncılık, İstanbul.
- Selvafolta, O.**, 1995. “Dreams from the East in the 19th century”, 1. The European House in the Islamic Countries, IEDC.
- Tanyeli, U.**, 1997. “Tarihselcilik”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.3, s:1744-45, YEM, İstanbul.
- Yetkin, S., K.**, 1965. İslam Mimarlığı, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Zehra Demirok 1976'da Kırıkkale'de doğdu. Orta ve lise öğrenimini İzmir Türk Koleji'nde tamamladı. İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümünden 1998-1999 yaz yarıyılında mezun oldu. Halen İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Programında Yüksek Lisans eğitimine devam etmektedir. Kasım 1999'dan itibaren Ağa Han İstanbul Teknik ofisinde mimar olarak görev yapmaktadır.

